

KOMPARATIVISTIKA COMPARATIVE STUDIES ILMIY-USLUBIY JURNALI

TAHRIRIYAT KENGASHI

To'xtasinov Ilhomjon Madaminovich

Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti rektori, pedagogika fanlari doktori, professor

rector@uzswlu.uz

Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti rektori, filologiya fanlari doktori, akademik

tsuull@navoiy-uni.uz

Rixsiyeva Gulchehra Shavkatovna

Rixsiyeva Gulchehra Shavkatovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti rektori, filologiya fanlari nomzodi, professor

rector@tsuos.uz

Nazmi Ağıl

Koch universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

nagil@ku.edu.tr

Fesun Koşmak

Eskishehir Osmangazi universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

fesuna@yahoo.com

Ahmet Cuma

Selçuk universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

ahmetcuma@selcuk.edu.tr

TAHRIRIYAT HAY'ATI

Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna

Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti, filologiya fanlari doktori, professor, "Komparativistika" (Comparative Studies) nomli ilmiy-metodik elektron jurnal bosh muharriri

gulnoz7410@mail.ru

Yusupov Otabek Yakubovich

Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar boʻyicha prorektor, filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD), dotsent o.yusupov@uzswlu.uz

Muhibova Ulfatxon

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

Karimov Bahodir Nurmetovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

karimovbahodir@navoiy-uni.uz

Hamdamov Ulugʻbek Abduvaxobovich

O'zbekiston Fanlar akademiyasi o'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, filologiya fanlari doktori, professor

ulugbek1968.68@gmail.ru

Jo'raqulov Uzoq Haydarovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

juraqulovuzoq@navoiy-uni.uz

Qosimov Abdugʻopir Abdikarimovich Fargʻona davlat universiteti, filologiya fanlari doktori, professor

Xajiyeva Feruza Melsovna Buxoro davlat universiteti, filologiya fanlari doktori, dotsent f.m.xajiyeva@buxdu.uz

Toʻraeva Bahor BahriddinovnaOʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti, filologiya fanlari doktori, dotsent bahorturaeva@gmail.com

Rahimova Bekposhsha Bahodirovna Urganch davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent filolograhimova@726gmailcom

Sabirova Zebo ZokirovnaOʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti, filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori
zebonur2017@gmail.com

MUNDARIJA

ADABIYOT NAZARIYASI

Qosimov Abdugʻopir Abdukarimovich, Xodjayev Sidik Axmedovich. Jahon adabiyotida uchlik timsoli masalasiga doir8
Axmedova Shoira Nematovna. Adabiy maktublar va ularning qiyosiy-tipologik tahlili
Rahimova Bekposhsha Bahodirovna, Quranbayeva Gulianbar Umirbekovna.
Publitsistika Sirojiddin Sayyid ijodining bir qismi sifatida29
Teshayeva Gulnoza Jamshidovna. Oʻzbek adabiy tanqidchiligi janrlar tizimida
adabiy parallel janri va uning nazariy asoslari
QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK
Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna, Chertikova Mariya Dmitrievna, Dvoryashina
Viktoriya Sergeyevna. Qiyosiy adabiy tahlil vazifalari va metodologiyasi45
Koʻchimov Ulugʻbek Qoʻchqarovich. Rey Bredberi va Hojiakbar Shayxov asarlarining adabiy-estetik xususiyatlari
Mirzaakhmedova Makhliyo Yoʻldashevna. Shekspir va Navoiyning obraz yaratish
mahoratida mushtaraklik va oʻziga xoslik
JAHON ADABIYOTI
Hamdamov Ulugʻbek Abduvahobovich, Sabirova Zebo Zokirovna. Zamonaviy
arab she'riyatiga bir nazar (Solih Zamananning "Abadiyat manzillari" toʻplami misolida)
Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna, Shapsanova Feruza Muzaffarovna. Ingliz
ekzistensializm adabiyotida nasr va uning oʻziga xos xususiyatlari93
Raximova Umida Soliyevna. Enn Enrayt asarlarida ayol ruhiyati tadqiqi103

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Касымов Абдугапир Абдукаримович, Ходжаев Сидик Ахмедович. К вопросу
о символе триады в мировой литературе8
Ахмедова Шоира Нематовна. Литературные письма и их сравнительно-
типологический анализ
Рахимова Бекпошша Баходировна, Куранбаева Гулианбар Умирбековна.
Публицистика как часть творчества Сироджиддина Сайида29
Тешаева Гульноза Жамшидовна. Литературный параллельный жанр и его теоретические основания в системе жанров узбекской литературной критики36
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
Халлиева Гулноз Искандаровна, Чертыкова Мария Дмитриевна,
Дворяшина Виктория Сергеевна. Задачи и методология сравнительного
литературоведческого анализа
Кучимов Улугбек Кучкарович. Литературно-эстетические особенности
произведений Рэя Брэдбери и Хаджиакбара Шайхова
Мирзаахмедова Махлиё Йулдашевна. Общность и своеобразие мастерства
Шекспира и Навои при создании образа
шекспира и навои при создании образа//
МИРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА
Хамдамов Улугбек Абдувахобович, Сабирова Зебо Зокировна. Обзор
современной арабской поэзии (На примере сборника Салиха Заманана «Адреса
вечности»)
Рузматова Дилноза Раматжановна, Шапсанова Феруза Музаффаровна.
Проза и ее особенности в литературе английского экзистенциализма93
Рахимова Умида Салиевна. Исследование психологии женских характеров в
произведениях Энн Энрайт

CONTENT

THEORY OF LITERATURE

Kasimov Abdugapir Abdukarimovich, Khodjaev Sidik Akhmedovich. On the
Issue of the Symbol of the Triad in World Literature8
Akhmedova Shaira Nematovna. Literary Letters and Their Comparative-Typological
Analysis
Rahimova Bekposhsha Bahodirovna, Kuranbayeva Gulianbar Umirbekovna.
Journalism as part of Sirojiddin Sayyid's work29
Teshayeva Gulnoza Jamshidovna. Literary parallel genre and its theoretical
foundations in the system of genres of uzbek literary criticism36
, c
COMPARATIVE LITERATURE
Khalliyeva Gulnoz Iskandarovna, Chertykova Maria Dmitrievna, Dvoryashina
Victoria Sergeevna. Tasks and methodology of comparative literary analysis45
Kuchimov Ulugbek Kuchkarovich. Literary and aesthetic features of the works of
Ray Bradbury and Khajiakbar Shaykhov61
Mirzaakhmedova Makhliyo Yuldashevna. Commonality and originality of
Shakespeare's and Navoi's skills in the creation of image
Zamasop en a v v v v v v v v v v v v v v v v v v
WORLD LITERATURE
Hamdamov Ulugbek Abduvahobovich, Sabirova Zebo Zokirovna. An overview
of modern arabic poetry (In the example of Salih Zamanan's "Addresses of eternity"
collection)
Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna, Shapsanova Feruza Muzaffarovna. Prose
and its peculiarities in the literature of english existentialism
Rakhimova Umida Saliyevna. Researching the psychology of female characters in
the works of Anne Enright
The works of this Emight

Theory of Literature

UDC (UO'K, УЛК): 82.01/.09

К ВОПРОСУ О СИМВОЛЕ ТРИАДЫ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Касымов Абдугапир Абдукаримович

Доктор филологических наук, профессор Ферганский государственный университет Фергана, Узбекистан

https://orcid.org/0009-0006-7206-6713

Ходжаев Сидик Ахмедович

Доктор философии по филологическим наукам (PhD), и.о. доцента Ферганский государственный университет Фергана, Узбекистан

https://orcid.org/0009-0001-2076-1531

АННОТАЦИЯ

В статье на примере фольклора народов мира, произведений агиографической, классической и современной литературы анализируются генезис принципа триады, его своеобразие, социальные, нравственные, а также философско-художественные функции. Целью исследования является раскрытие роли триады в художественной литературе, рассмотрение ее художественно-эстетической функции, использования цифровых репрезентаций триады в качестве поэтического образа, а также в композиции литературных произведений. Авторы обосновывают важность концепции, основу которой составляет триада, прослеживают ее генезис, связь с проблемой характеров персонажей в современной узбекской литературе.

научно-теоретические аспекты Были поставлены следующие задачи: описать терминологии, связанной с цифровыми репрезентациями; изучить проблему цифровых репрезентаций, в частности, доказать универсальный характер произведений на основе триады, рассмотреть ее функциональные аспекты, вопросы использования таких произведений в связи с жизненными явлениями; проследить взаимодействие образа триады с социальными реалиями, изучить применение и функциональные особенности триады в древней литературе и взаимосвязи числа с различными понятиями; проанализировать использование триады в композиции произведения, отметив ее ключевую роль в структурно-композиционной системе произведений. В работе также представлен анализ содержательно-семантических особенностей числа в классических дастанах и художественных произведениях, его функций в создания визуальных образов; проиллюстрировано неповторимое содержание исторических и художественных образов в произведениях с участием триады, рассмотрены образы исторических деятелей в произведениях с символикой триады (троицы) и ее переносное значение в других произведениях; дано обоснование обращения к национальному своеобразию, реалиям и национальному колориту в подобных произведениях. Кроме того, в работе изучается проблема гармонической связи мотивов, относящихся к образу триады, и исторической реальности, универсального характера мотивов, реальной действительности и художественного вымысла.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Принцип триады, магические числа, фольклор, генезис, архитектоника, персонаж, образ, текст, учение, эстетика, агиография, архетип, компоненты сюжета.

JAHON ADABIYOTIDA UCHLIK TIMSOLI MASALASIGA DOIR

Qosimov Abdug'opir Abdukarimovich

Filologiya fanlari doktori, professor Fargʻona davlat universiteti Fargʻona, Oʻzbekiston

https://orcid.org/0009-0006-7206-6713

Xodjayev Sidik Axmedovich

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b. Fargʻona davlat universiteti Fargʻona, Oʻzbekiston

https://orcid.org/0009-0001-2076-1531

ANNOTATSIYA

Maqolada jahon xalqlari folklori, agiografik asarlar, mumtoz va zamonaviy asarlar misolida uchlik timsolining genezisi va uning oʻziga xosligi, ijtimoiy, ma'naviy, shuningdek falsafiy-badiiy funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi badiiy adabiyotda uchlik timsolining oʻrni, badiiy-estetik vazifasi, poetik obraz sifatidagi ishtiroki, adabiy asarlar tarkibidagi raqamli timsollar, xususan, uchlik asosidagi tushunchaning ahamiyati, genezisi, zamonaviy o'zbek adabiyotidagi qahramonlar xarakteri bilan bog'liq muammolarni ochib berishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi: raqamli timsollar bilan bogʻliq atamalarning lugʻaviy, ilmiy istilohi, nazariy jihatlarini tavsiflash, raqamli timsollar, xususan, uchlik asosidagi asarlarning universal tabiati, funksional jihatlari, bunday asarlarning hayotiy hodisalar bilan bogʻliq holda qoʻllanishi masalasini oʻrganish; uchlik timsolining ijtimoiy voqelik bilan oʻzaro aloqasi, uchlikning qadimgi adabiyotda qoʻllanilishi va funksional xususiyatlari, raqamning turli tushunchalar bilan munosabatini tadqiq etish; uchlikning asar tarkibida qoʻllanishi, bunday asarlarning struktur-kompozitsion tarkibidagi oʻrnini aniqlash; mumtoz dostonlar va badiiy asar tarkibidagi raqamlarning gʻoyaviy-mazmuniy xususiyatlari, badiiy obraz yaratish masalalarini tahlil qilish; uchlik timsoli ishtirok etgan asarlarda tarixiy va badiiy obrazlarning oʻziga xos ifodalanishini koʻrsatish; uchlik timsoli aks etgan asarlarda tarixiy shaxs obrazi va uning boshqa asarlarda majoziy ma'no kasb etishi, bunday asarlarda milliy o'ziga xoslik, realiyalar va milliy kolorit ifodalanishini asoslash; uchlik timsoliga xos motivlarning tarixiy voqelik bilan uygʻunligi, motivlarning universallik xususiyati, real voqelik va badiiy toʻqima masalasini oʻrganish.

KALIT SOʻZLAR

Uchlik tamoyili, sehrli raqamlar, folklor, genezis, arxitektonika, personaj, obraz, matn, ta'limot, estetika, agiografiya, arxetip, syujet komponentlari.

ON THE ISSUE OF THE SYMBOL OF THE TRIAD IN WORLD LITERATURE

Kasimov Abdugapir Abdukarimovich

Doctor of philological sciences, professor Fergana State University Fergana, Uzbekistan https://orcid.org/0009-0006-7206-6713

Khodjaev Sidik Akhmedovich

Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), Associate professor Fergana State University Fergana, Uzbekistan

https://orcid.org/0009-0001-2076-1531

ABSTRACT KEY WORDS

The article analyzes the genesis of the principle of the triad and its originality, social, moral, as well as philosophical and artistic functions using the example of folklore of the nations of the world, works of hagiographic, classical and modern literature. The purpose of the study is to reveal the role of the triad in fiction, its artistic and aesthetic function, its participation as a poetic image, digital representations in the composition of literary works, in particular, the significance of the concept based on the triad, its genesis, problems with the character of heroes in modern literature. The following tasks were set: to describe the scientific and theoretical aspects of terms associated with digital representations, to study the problem of digital representations the universal nature, functional aspects of works based on the triad, issues of using such works in connection with life phenomena; the interaction of the image of the triad with social realities, the application and functional features of the triad in ancient literature, the study of the relationship of number with various concepts; the use of a triad in the composition of a work, determining the place of such works in the structural and compositional system; justifying the expression of national identity, realities and national color in such works , the universal nature of motives, reality and artistic fiction.

The principle of the triad, magic numbers, folklore, genesis, architectonics, main character, image, text, teaching, aesthetics, hagiography, archetype, plot components.

ВВЕДЕНИЕ

Роль художественно-эстетического мышления в эволюции мирового сознания значительна, и литературное, творческое наследие каждой нации, народа состоит из непрерывных цепей. Фактор выживания(сохранения) образцов искусства, созданных с незапамятных времен, определяется централизацией человеческой души и духовности, ориентацией на воспитание художественного вкуса и утонченности. Примеры современного словесного искусства, которое развивалось в прошлом веке без критериев и форм советской идеологии, сейчас становятся более высокохудожественным, объективным. Поэтому существует необходимость в переосмыслении, исследовании литературных и художественных произведений прошлого наследия. Это создает необходимость изучения вопросов, содержащихся в литературных произведениях, созданных нашими предками, в сравнении с примерами современной литературы по поднятию морального духа нации.

В мировом литературоведении признано, что произведения, основанные на цифровых символах, существуют у разных народов. Изучение генезиса, функциональных особенностей таких произведений, история которых уходит корнями в древнейшие

времена, также важно, во-первых, для истории мировой духовности и культуры, а вовторых, для изучения и обучения, пропаганды истории художественного мышления народа.

Генезис произведений, основанных на цифровых символах, изучение развития литературоведения относятся к числу актуальных, необходимых вопросов, подлежащих исследованию.

Применение различных чисел в социально-философском, художественно-нравственном ракурсе имеет большое значение при изучении ряда вопросов, таких как их целевые аспекты, выдача авторского замысла за идею в связи с определенным числом в композиции произведения.

Выявлено, что цифровые репрезентации в композиции классических литературных произведений схожи по сюжету и композиции, по интерпретации изображений, по сути и форме. Тем не менее, масштаб их изображения, способ изложения и выражения, стилистические аспекты и поэтические особенности своеобразны. На основе схожих сюжетов в аналогично близких произведениях воплощается национальная идентичность, реалии, национальный колорит. Тот факт, что подобные сюжетные схемы встречаются в литературе разных народов, географическое расположение которых далеко друг от друга, является свидетельством того, что либо они имели взаимные литературные связи, либо это произошло под влиянием определенной ситуации. Понятно, что, с одной стороны, подразумевается наличие сюжета, а с другой стороны, также следует учитывать типологическое сходство между произведениями.

Интерпретация цифровых логотипов разных эпох приобретает гармонию с точки зрения сюжетной схемы, системы образов, идеологических аспектов, сходства структуры. Наличие общих и дифференциальных аспектов между произведениями мировой литературы указывает на необходимость их научного изучения, а также на актуальность данной проблемы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Числа, хотя и имеют отношение к математике, важны и в художественной литературе, служа выражению идейно-художественного замысла писателя, выполняя отдельную художественно-эстетическую задачу. Поэтому с незапамятных времен числам уделялось особое внимание. Как говорил знаменитый греческий ученый Пифагор, цифры имеют свои собственные законы и обладают бытием, природой и особой силой. Обычно цифры проявляются в желании, стимуле и даже в их собственных действиях. В жизни человека нет слов, на которые не влияли бы цифры. Вся вселенная воплотила в себе тайну природы на основе 9 чисел. В древние времена священным, счастливым и магическим числом было число три — которое считалось символом треугольника, символизирующий единство, олицетворяющий сегодняшний и завтрешний день, девизом триады считалась радость. В основном данное число свидетельствует о святости совершаемых поступков, а также о положительных качествах мужества и огромной духовной и физической силе. Кроме того, число 3 служит символом "начала, завершения и совершенства определенного уровня последовательности". Именно по этой причине это число часто встречается в мифах.

В эстетике древнего мира главным принципом считалось число, которое явля-

лось целостной структурой, принципиально отличной от нынешней концепции чисел, поскольку исчисление было не просто результатом, а воплощало идею порядка в себе. Наконец, оно обладало материально-творческой силой и было способно создавать или разрывать вещи на части, а это значит, что их можно было понять. Учение о числах было выдвинуто Пифагором и его последователями. Многие философы опирались на это учение, в то время как философские школы еще больше расширили и углубили учение о числе. Например, "О числах" Плотина или "Теологумены арифметики" псевдо-Ямвлиха (в работе дается систематизированный учет чисел до десяти в соответствии с концепцией Пифагора)". Таким образом, учение о том, что число является первичной основой, применимо ко всей древности.

В результате анализа оказалось, что древнегреческие мифы в большинстве случаев строились на основе триад. Например, триада Зевс — Алкмена — Геракл. Легендарный Геракл - полубог, то есть дитя Алкмены, земной, смертной женщины и царя богов Зевса. Таким образом, появилось все из бесконечного пространства — вся вселенная и вечные боги. Итак, в древности концепция понятия триады проявила себя в виде космоса — вселенной — вечно живуших богов и которая проникла в художественную литературу.

Мифологическое видение, основанное на троице, также уникальным образом отражено в исламских воззрениях, в Коране и других священных мусульманских книгах, например, вселенная созданная самим Аллахом, также основана на триаде, т.е. 1. Небо; 2. Земля; 3. Между ними человек, который спустился с небес, жил, умер — вошел в землю, основа своеобразной триады "любовник — любовница — соперник" отражена в триаде Адама, Евы и дьявола. Позже эта триада заняла центральное место в фольклорных жанрах и художественных сюжетах в письменных лирических, эпических, драматических жанрах.

В устном творчестве народов мира, в частности, в сказках и эпосах можно найти общие и сходные проявления воплощения триады. Например, сказки многих восточных и западных народов начинаются со слов: "Жил-был царь (мужик, старик) и было у него три сына или три дочери". Многочисленные испытания и приключения сказочных героев, также происходят в тридевятом царстве, тридесятом государстве или на другом конце света. Герои сказки выбирают один из трех путей, или один из трех камней, они проходят через три испытания, прежде чем достичь цели. Оценивая суть "магической" триады, литературовед К. Имамов в книге "Узбекские народные сказки" пишет, что "традиционные триады — три пути, три брата, три коня, три ночи - обеспечивают равномерное продолжение сюжетного движения в одном русле". Число "три" - один из важных художественных элементов, определяющих композицию узбекских народных сказок.

Дополняя мнение академика Н.И. Конрада о пентатонике, можно сказать, что и в "триаде" также воплощена идея единства как высшего состояния многообразия и встречается практически во всех народных сказках, поскольку триада присуща всем элементам построения сюжета". В агиографической литературе мы наблюдаем пример воплощения триады, особенно в произведениях, посвященных теме любви к богу. Примечательно, что Алишер Навои, делит любовь к богу на три категории: 1) ишки ом; 2) ишки мажози; 3) ишки хос. Значит, религиозное совершенство также достигается через

воплощение триады.

Феномен триады имеет религиозное, символическое значение в материальной и духовной культуре народов мира. Известно, что число три – в мифолого- религиозных источниках – является одним из наиболее распространенных. В то же время "любой бурный процесс", любая система (общество, культура, любой человек, направление, теория и т.д.) "которая состоит из трех стадий – возникновения, расцвета, разрушения – является идеальной моделью".

Троица — в христианском религиозном учении: Бог-отец, Бог-сын и Святой Дух, понимается как триединый Бог, в то время как триада понимается в двух разных значениях то есть, первая триада есть — единое целое, состоящее из трех отдельных фрагментов или частей", вторая триада — в философии Гегеля, это понятие, которое означает три этапа развития.

В религиозно-мифологическом мировоззрении народов Центральной Азии триада литературных героев занимает особое место. Например, в мифах, сказках, легендах можно увидеть идею о том, что мир состоит из трех этажей: верхнего, среднего и нижнего. Такая модель мироздания, построенная на основе триады, характерна для религиозно-мифологического сознания многих азиатских народов.

Представители суфизма интерпретируют состояние преклонения перед судом Аллаха следующим образом: есть рождение, есть смерть. Значит, между жизнью и смертью есть возможность, которая нам дается в залог, жизнь – возможность – смерть, это и есть религиозно-философская триада.

Мы можем выделить следующие три фактора возрастающего интереса к произведениям агиографического характера, которые нашли отражение в жизни и творчестве писателей в современной узбекской литературе: 1. Свобода, раскрепощенность и беспристрастность, возникшие благодаря независимости; 2. Религиозные убеждения, потребность во взглядах, возврат к вековым ценностям; 3. Осознание национальной идентичности, интерес к изучению наших исторических корней.

Вопрос генезиса символа триады как в античных сюжетах, так и в образцах классической литературы восходит к мифам и легендам. Правда, суть, идеологических основ мифов и легенд объясняется и развивается в соответствии со временем, с течением периодов. Иногда исторические события передаются поколениям в несколько измененной трактовке.

Триада персонажей занимает видное место на примерах древнегреческой античной литературы, особенно в большинстве басен Эзопа, которые переходили из уст в уста и стали всемирно известными: "художественно-эстетический уровень очень высок, острота языка, глубина смысла, блеск символов, аллегорий, олицетворений, вызывавшие восхищение многих даже в его время и в более поздние времена".

Хотя символ триады ассоциируется с цифрами, в ее основе лежит выполнение как социально-политических, так и духовно-нравственных, художественно-эстетических функций. Таким образом, изучение предмета на основе генезиса и эволюционного развития и в хронологическом порядке является важным фактором достижения ожидаемых результатов.

Известно, что в композиции произведения при создании образа или сюжета триа-

да имеет важное значение. Потому что, по сути художественная литература охватывает весь мир, всю жизнь человека. А всё сущее проявляется в трёх измерениях. "Потому что в художественном произведении форма и содержание явно прослеживаются в определенном месте и времени". Значит, целесообразно говорить о том, что сюжетное постороение в композиции любого художественного произведения проявляется в трёх измерениях.

Американский писатель Марк Твен в романе "Жанна д'Арк" описывает события столетней войны из истории Франции XV века. Для того, чтобы художественно воссоздать эти исторические события писатель использует трёхмерное изображение событий произведения. В процессе знакомства с произведением бросается в глаза, что здесь есть еще своеобразная триада: художественный текст, герой и читатель. "Для восприятия произведения как другой действительности (по отношению к нашей действительности) — той, где нас, читателей, нет, а герои живут и действуют, — требуется в пределе совмещение точки зрения читателя с точкой зрения одного из персонажей, т.е. чтобы читатель так же, как персонажи, считал реальным миром все, что окружает героя, забывая о существовании автора и текста В результате рождается необходимость анализа взаимосвязи художественной реальности в трио: текст, герой и читатель.

Тут возникает необходимость уделить особое внимание каждой части триады. Прежде всего, нужно обратить внимание на двух- и трёхсторонние взаимоотношения художественного текста и их системный характер. Поскольку "художественный текст — это не только взгляд на нормы данной структуры, но также и их нарушение. Он формируется из закономерности реализации и их нарушения в двух структурных полях. Хотя каждый из этих традиций стремится к единоличному лидерству, устраняя противоборствующую сторону, и какая-то из этих сторон выигрывает, в целом это будет поражением для искусства. Жизнь художественного текста проявляется в их взаимоотношениях, в "состязаниях"

Хотя данный вывод Ю.М. Лотмана, и касается систем в художественной литературе, его также можно внедрить в триаду: художественный текст-персонаж и читатель.

Данный отрывок по существу является 1) микротекстом и в нем имеется персонаж-рассказчик (2). Если в текст вмешивается третий субъект, то есть — читатель (3), который читает текст, тогда он активизируется. По сути, это доказательство того, что каждый художественный текст выходит на поверхность с принципом триады. Потому что, если текст не прочитан, он не активируется и здесь позиция читателя, также будет необходима для полной реализации принципа триады. Именно здесь проявляется системность восприятия текста.

Известно, что принцип триады широко использовался в философии. В частности, французский ученый Жак Лакан также подходил к восприятию бытия человеком по принципу триады. В источниках сообщается что по мнению автора: "основой всей логической конструкции Лакана является триада "реальность — изобразительность — символичность" ("Реальное — Воображаемое — символическое"). Это измерение или порядок человеческого существования, в соответствии с которым возникает тема "судьбы" субъекта. В зависимости от того, какой из них более выделен из общей системы реальности — изобразительности — символичности, можно условно выделить необхо-

димый этап концепции Лакана. Например, в рассказе "Сны Чанга" русского писателя И.А. Бунина можно заметить, что образ собаки и его отношение к человеку выражены в реальной жизни, в его воображении и аллегорично: "Не всё ли равно о ком говорить? Каждый из обитателей земли того стоит. В какой-то момент Чанг узнал вселенную и ее хозяина, с которым было связано его земное существование. С тех пор шесть лет протекли, как песочные часы на корабле. Вот еще одна ночь - сон это или явь? - снова рассвет - ночь это или явь? Чанг стар, Чанг оцепенел, пьян - он все еще дремал"

Так начинается экспозиция рассказа. Если обратить внимание на отрывок, рассказчик описывает собаку и её состояние дремоты. Таким образом события изображены, между старым Чангом и его воображением и реальностью. Точнее, Чанг описывает своё существование, видимое в его сознании. Здесь собака представлена как символически, так и реалистично, как символ верности. Именно здесь выделяется представленная выше логическая формула французского ученого Жака Лакана, основанная на принципе триады. Писатель на фоне собаки и её верности, любви к хозяину художественно изображает социальные проблемы, трагедию специалиста, в частности, недостающее милосердие в обществе, когда хозяин был молодым и в самом рассвете сил, он работал капитаном корабля, все его уважали, а когда постарел и силы оставили его, он доживал свой век в холодной мансарде многоэтажного дома Одессы,один, без денег, вдребезги пьяный. Всего этого Чанг не понимал (потому что, он считал что все люди достойны уважения).

Выясняется, что у Чанга на самом деле было три хозяина. Первый - китаец, второй – капитан корабля, а третий – журналист. Создается впечатление, что эта история построена на основе сюжетно-композиционных событий с участием пса и его хозяев, то есть трех персонажей, которых объединяет образ Чанга. В рассказе можно наблюдать, что принцип триады играет ведущую роль, и триада выполняет главную задачу в структуре рассказа.

Итак, если реальность, экзистенция, фантазия, символика составляют основу человеческого существования, то литература, как продукт художественного мышления (или форма общественного сознания), не отклоняется от концепции Жака Лакана.

выводы

Символ, эмблема и аллюзии, основанные на триаде, художественно-эстетически эффективно воплощают перед нами различные этапы развития социально-философского мышления конкретного народа. Общечеловеческие идеи, выдвинутые в них, не теряют своего нравственного и воспитательного влияния в течение каждого периода.

Числа, как и письменность, сыграли важную роль в истории социально-духовной жизни человека, использовался для выражения различных концепций и видений. Например, происхождение символа, основанного на триаде, было чрезвычайно древним и означало видения мифических концепций. Большинство таких вопросов, как сотворение мира, формирование первобытной общины, эволюционизм в человеческом мышлении, объясняются на основе воплощения триады.

В символе триады мы наблюдаем, что единство и гармония также присутствуют в национальных, локальных ценностях народов мира. Ввиду этого триединое представление одной и той же сущности также универсально по своей природе. Можно засвиде-

тельствовать, что образ триады также играл важную роль в сюжете литературных памятников древности, композиционном построении, способе художественного выражения.

Письменные литературные памятники содержат цифровые концепции, в частности, стремление обозначить идеологические, художественные и философские смыслы, основанные на триаде. Из источников древней и классической литературы выясняется, что мы наблюдаем активное участие триад в количестве персонажей, как в продвижении социально-философских идей, так и в художественных и эстетических принципах.

Актуальной является разработка теории художественных составляющих, основанной на воплощении триады, исследования на основе концепций и принципов сегодняшнего дня. Триады могут быть средством обеспечения того, чтобы сюжет любого произведения искусства, система образов и язык произведения представляли собой целостную систему. Это нашло свое подтверждение на примере произведений в жанре романа, повести.

Символ триады является продуктом универсальных концепций. Символы, условные обозначения, образы, композиционные структуры и т.д., основанные на символе триады являются характерными чертами всемирной, в том числе узбекской литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1. Исомиддинов Фарход. Ракамлар оламида. Фарғона, 2021. –Б. 3.
- 2. Лосев А.Ф. История античной эстетики (ранняя классика). М.: "Высшая школа", 1963.
- 3. Кун Н.А. Мифы и легенды древней Греции. М., 1960.
- 4. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. Пер. С англ. К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
- 5. Имамов К. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Т.: "Ўқитувчи", 1990. 304 б.
- 6. Конрад Н.И. Ренессанс ва Навоий. // Жахон адабиёти, 2006. №2.
- 7. Мифы народов мира. Энциклопедия. Электронное издание. М. 2008. С. 995.
- 8. Калила ва Димна: (Хикматнома) С. Ғаниева таржимаси. Т.: Истиклол, 1994. Б. 256.
- 9. Эзоп. Масаллар. Тошкент: Akademnashr. 2011. 96 б.
- 10. Саримсоков Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. Тошкент: Фан. 2004. Б. 30.
- 11. Йўлчиев Қ.В. Лирик шеърда бадиий макон муаммоси. //Сўз санъати халқаро журнали, 2020. №5. Б.148-152.
- 12. Khojaev S. The use of the trinity in the works of I.A. Bunin and Mark Twain. //International Journal of Literature and Languages. Volume 02 Issue10 October, 2022.
- 13. The Adventures of Huckleberry Finn (Tom Sawyer's Comrade) by Mark Twain. A Glass bookclassic. P. 12. http://boorzip.ru
- 14. Коллектив. Теория литературы. В 2 томах. Том 1. Москва: Академия, 2004. С.172.
- 15. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Об искусстве. СПб.: «Искусство СПБ», 1998. С. 253. libword.by.ru
- 16. Бунин И.А. Сны Чанга. Рассказ. http://az.lib.ru/b/bunin i a/text 1820.shtml
- 17. Qosimov A, Hamroqulov A, Xo'jayev C. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Barkamol fayz media, 2019. 160 b.

REFERENCES

- 1. Isomiddinov, Farkhod. (2021) In the world of numbers. Fergana, 3 p.
- 2. Losyev A.F. (1963) History of ancient aesthetics (early classics). M.: "High school".
- 3. Kun N.A. (1960) Myths and legends of ancient Greece, M.
- 4. Yung K.G. (1996) Soul and Myth: Six Archetypes. Translation From English -K.: State Library of Ukraine for Youth, 384 p.

- 5. Imamov K. (1990) Uzbek folk oral creativity. T.: "Teacher". 304 p.
- 6. Konrad N.I. Renaissance and Navoiy. "World literature" magazine, 2006. №2.
- 7. Myths of the peoples of the world. Encyclopedia. Electronic edition. M. 2008. P. 995.
- 8. Kalila and Dimna: (Hikmatnama) translated by S. Ganieva (1994). T.: Istiklal. P. 256.
- 9. Esop. (2011) Parables. Toshkent: Akademnashr. 96 p.
- 10. Sarimsokov B. (2004) Basics and criteria of art. Tashkent: Fan. 30p.
- 11. Yo'lchiev K.V. (2020) The problem of artistic space in lyric poetry. Word artinternational journal | International Journal The Art of the Word | International journal of Word Art. №5. P.148-152.
- 12. Khojaev S. (2022) The use of the trinity in the works of I.A. Bunin and Mark Twain. // International Journal of Literature and Languages. Volume 02 Issue10 October.
- 13. Twain, Mark. The Adventures of Huckleberry Finn (Tom Sawyer's Comrade) A Glass bookclassic. P. 12 http://boorzip.ru
- 14. Collective. (2004.) Theory of Literature. In 2 volumes. Volume 1. Moscow: Akademiya. P.172. (512)
- 15. Lotman Y.M. (1998) Structure of the artistic text [Structure of the artistic text]. St. Petersburg: "art SPb". P. 253. www.libword.by.ru
- 16. Bunin I.A., Changa S. A synthesis of the synthes http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/text_1820. shtml
- 17. Kasimov A, Hamrokulov A, Khojayev S. (2019) Comparative literary studies. Tashkent: Barkamol fayz media. P. 160.

Theory of Literature

UDC (UO'K, УЛК): 82.0

АДАБИЙ МАКТУБЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ-ТИПОЛОГИК ТАХЛИЛИ

Ахмедова Шоира Нематовна

Филология фанлари доктори, профессор Бухоро давлат университети Бухоро, Ўзбекистон

https://orcid.org/0000-0001-5781-8549

KALIT SOʻZLAR KALIT SOʻZLAR

Мактублар инсоний мулокотнинг ихчам ва таъсирчан шаклларидан биридир. Уларда хат ёзувчи билан бирга хатни олувчининг қалби, кайфияти, орзу-умидлари, армонлари акс этади. Инсонлар ўртасидаги шахсий хатлар алоқа воситаси сифатида кўринса, адабиётдаги, танкидчиликдаги хатлар алохида бир жанр хисобланадики, ижодкорлар лабораториясига киришга калит вазифасини ўтовчи уларнинг хатлари табиатини, турли шаклларини ўрганиш долзарб вазифалардан хисобланади. Мазкур маколада адабиёт ва адабий танкидчиликдаги мактублар ва унинг буюк шоирлар Алишер Навоий ва А.С.Пушкин, Гафур Гулом ва Н.Гумилёв ижодидаги ўрни хакида фикр юритилади. Мактублар ижодкорлар биографиясини ўрганишда, ижод лабораториясига киришда мухим роль ўйнаши, уларнинг ижодий-маънавий киёфасини очиб беришда мухим манба эканлиги очиб берилган. Адабий мактублар нафакат ёзувчи ва мунаккидларнинг хаёти ва ижодини, балки муайян асарнинг ёзилган даврини, тарихини, ёзилиш сабабларини, сирларини хам барча зиддиятлари билан ўрганишда кимматли манба бўлиб хизмат килади. Шу боис маколада ўзбек ва рус ёзувчиларининг айрим мактублари киёсийтипологик йўсинда тадкиқ этилди.

Мактуб, адабий танкид, шоир, ижод, ёзувчи хати, бадиий таафккур, мурожаат, адреслилик.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПИСЬМА И ИХ СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Ахмедова Шоира Нематовна

Доктор филологических наук, профессор Бухарский государственный университет Бухара, Узбекистан

https://orcid.org/0000-0001-5781-8549

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Письма — одна из наиболее лаконичных и эффективных форм человеческого общения. Вместе с автором письма в них отражаются сердце, настроение, надежды и мечты получателя. Если личные письма между людьми рассматриваются как средство общения, то письма в литературе и критике считаются отдельным жанром, и изучение характера и различных форм их писем, что является ключом к поступлению в лабораторию творцов, является одним из неотложные задачи. В данной статье рассматриваются письма в литературе и литературоведении и их место в творчестве великих поэтов Алишера Навои и А.С. Пушкина, Гафура Гулама и Н. Гумилева. Выявлено, что письма играют важную роль в изучении биографии творцов, поступающих в творческую лабораторию, и являются важным источником раскрытия их творческого и духовного образа. Литературные письма служат ценным ресурсом для изучения не

Письмо, литературная критика, поэт, творчество, письмо писателя, художественная мысль, обращение, обращение.

только жизни и творчества писателей и критиков, но и периода написания, истории, причин написания, тайн со всеми их противоречиями. Поэтому в статье сравнительно-типологическим путем изучены некоторые письма узбекских и русских писателей.

LITERARY LETTERS AND THEIR COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS

Akhmedova Shaira Nematovna

Doctor of philological sciences, professor Bukhara State University Bukhara, Uzbekistan

https://orcid.org/0000-0001-5781-8549

ABSTRACT KEY WORDS

Letters are one of the most concise and effective forms of human communication. Together with the writer of the letter, the heart, mood, hopes, and dreams of the receiver are reflected in them. If personal letters between people are seen as a means of communication, then letters in literature and criticism are considered a separate genre, and studying the nature and different forms of their letters, which is the key to entering the laboratory of creators, is one of the urgent tasks. This article examines letters in literature and literary criticism and their place in the works of the great poets Alisher Navoi, A.S. Pushkin, Gafur Gulam and N. Gumilyov. It has been revealed that letters play an important role in studying the biography of creators entering the creative laboratory and are an important source of revealing their creative and spiritual image. Literary letters serve as a valuable resource for studying not only the lives and works of writers and critics, but also the period of writing, the history, the reasons for writing, and the mysteries with all their contradictions. Therefore, in the article, some letters of Uzbek and Russian writers are studied in a comparative-typological way.

Letter, literary criticism, poet, creativity, writer's letter, artistic thought, appeal, address.

КИРИШ

Адабий-танқиддаги мактуб жанрининг намуналарини ўрганиш ёзувчи ва шоирлар, мунаққидлар ижодидаги услубий ўзига хосликларни тадқиқ этишда катта ёрдам бериши, шубҳасиз. Чунки адабий-танқиддаги мактуб танқидчиликнинг бошқа жанрларига қараганда, масалан, тақриздан кўра ёзувчи билан танқидчининг, умуман олганда, хат ёзувчи ижодкор билан хат олувчи ижодкор, китобҳон ёки танқидчининг ўзаро яқинлик ришталарини намоён этади. Энг муҳими, адабий мактубларда Адабиёт, ижод сирлари, санъат намуналари бўлган бадиий асарлар каби адабий муаммолар ҳақида фикр юритилади. Бу эса китобҳонни Адабиёт деб аталмиш гўзаллик дунёси сари яқинлаштиради, унинг бадиий дидини ўстиришга кўмак беради.Мактуб, хат, нома инсоннинг бир-бирига дил розлари ифодасидир. Шу боис қадимдан ҳатта эътибор катта бўлган. Хатлар турлича мазмунда бўлиши мумкин, масалан, буюк шаҳслар, ёзувчи, танқидчиларнинг хатлари; шаҳсий, дўстона ҳатлар; ижтимоий, публицистик ҳатлар, адабий ҳарактердаги мактублар, расмий шаҳсларга йўлланган ҳатлар ва.ҳ.к. Булар орасида адибларнинг мактублари ўзига хос ҳусусиятга эгалиги билан ажралиб туради. Адабиётга даҳлдор мактублар бир неча хил тасниф қилинади, масалан:

1. Бадиий хатлар: а) номалар. Академик Б.Валихўжаев 4 гурухга бўлиб ўрганади, нома сўзи билан келган асарларнинг ўзи хам жанр ва мақсад нуқтаи назаридан хилмахил бўлиб, уларни бир андаза билан ўлчаш, хаммасига доир бирор қоида чиқариш

мушкуллигини тўғри таъкидлаб ўтади (Валихўжаев Б., 1993,20); б) бадиий асарлар ичидаги ошикона мактублар

2. Адабий-танқидий мактублар. Бундай мактубларнинг ўзи ҳам бир неча кўринишларга эга. Шоир ва ёзувчиларнинг бир қанча мактублари шу силсилага мансубки, улардан баъзиларини таҳлилга тортамиз.

Ёзувчи хати мавзуси, йўналиши ва шакл хусусиятига кўра икки хил бўлади:

- 1. Ижтимоий, сиёсий, ахлокий, адабий мавзуларда ёзилган мактублар. А.Навоий, Ойбек, Фитрат, Чўлпон, С.Айний, Ғ.Ғулом ва Л.Толстой, В.Г.Короленко, М.Горькийнинг мактублари, шунингдек, ёзувчилар, мунаккидларга ёзган хатларни шу турга киритиш мумкин.
- 2. Ёзувчининг муайян шахсларга қарата ёзган шахсий хатлари. Уларда бадиийфалсафий тафаккур асосий ўрин тутади.

Ёзувчининг муайян шахсларга қарата ёзган хатлари ижтимоий, бадиий ва адабий қимматга эга бўлиб, адиб ўзи ҳаётлигида ва у оламдан ўтгандан кейин ҳам матбуотда эълон қилинаверилади. Бундай хатлар адабий шаклининг пишиклиги, тафаккурнинг содда ва аниклиги билан жанр такомиллашуви ва тараққиётига кучли таъсир кўрсатади. Шу сабабли ёзувчининг бундай хатларини бадиий эпистоляр (иншо санъати) адабиёт намуналари деб юритишадики, уларни ҳам мазмунига, йўналишига кўра ажратиш зарурлиги яққол кўринади. "Адибларнинг мактублари уларнинг шахсияти ва ижоди, улар яшаган замон, муҳит, улар билан мулоқотда бўлган одамлар ҳақида маълумот берувчи муҳим манбадир. Айни чоқда, ёзувчи мактублари бадиий адабиётга якин турувчи, адабий тараққиёт тақозоси билан ўзининг шаклини ўзгартира борувчи бадиий ижоднинг ўзига хос тури ҳамдир"(Ахмедова Ш., 2008.64). Бу фикрга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкин: ёзувчиларнинг хатларини кимга ва нима муносабат билан ёзилганлигига, йўсини, мазмун-моҳиятига қараб тасниф этиш лозим.

АСОСИЙ КИСМ

Буюк ўзбек шоири Алишер Навоий хатга жуда катта эътибор билан қараб, уни кишилар орасидаги энг мухим алоқа воситаларидан бири санаган эди. Навоий мактубни образли тарзда "хижрондаги шуъла, тириклик нишони" деб таърифлаган. Бу жанр, айниқса, Алишер Навоий ижодида ривожланишнинг янги боскичига кўтарилди. Буюк Навоий хатдан шакл сифатида ҳам фойдаланган. Унинг Сайид Ҳасан Ардашерга йўлланган шеърий мактуби маснавийда битилган. "Фарҳод ва Ширин"даги Фарҳоднинг Ширинга, Шириннинг Фарҳодга йўллаган ишкий мактублари бу жанрнинг гўзал намуналари ҳисобланади. Асар қаҳрамонларининг мактублари рус шоири А.С.Пушкин ижодида ҳам учрайди. Масалан, "Евгений Онегин"да Татьянага мактуб, Татьянанинг Онегина мактуби фикримизга мисол бўла олади.

Буюк шоир Алишер Навоийнинг Самарқанд, Астробод ва бошқа шаҳарларда яшаб туриб, турли муносабат билан турли замондошларига ёзган насрий мактублари ("Муншаот") буюк адибнинг турли вазиятдаги кайфиятини ҳаққоний акс эттирган тарихий ҳужжатлар сифатида ҳам ғоят аҳамиятлидир. Бошқача қилиб айтганда, "Навоийнинг ўзига хос реализми биринчи навбатда ана шу ҳатларда намоён бўлган"(Ғаниева С., 1977,4). Асардаги мактублар мазмун эътибори билан ғоятда

кимматли. Чунки уларнинг кўпчилиги Навоийнинг ҳаёти, ижодий ва ижтимоий-сиёсий фаолиятини ёритувчи бадиий лавҳалардир. Бир қатор мактубларда давлат ишлари ва юрт осойишталиги йўлида жон куйдираётган давлат арбобининг сиймоси намоён бўлса, баъзи мактубларда шоирнинг ижод жараёни акс этади; бир туркум хатлар давлатни идора этишга доир муҳим ҳужжат бўлса, яна бир хиллари табрик ва таъзия мазмунидаги номалардир.

А.Навоий ёзишманинг арабча "мактуб", "руқъа", "хат", арабча-форсча "арзадошт", форсча "нишон", "нома" ва туркийча "битик" истилоҳларини қўллайди. "Муншоот"даги мактубларнинг ифода услуби ҳам турлича. Баъзи мактублар қисқа, содда ва равон услубда ёзилган бўлиб, мазмуни тушунарли, айрим мактублар эса, муаллифнинг мақсади аниқ бўлса ҳам, ғоятда бадиий сержило ва жимжимадор услубда ёзилган. Кўркам сўз ҳам иборалар билан зийнатланган. "Бир мактубки, саҳифасининг оқлиги ярали кўнгил жароҳатига малҳам бўлгиси ва бир номаки, қора ёзувининг нуқтасидан оқарган кўзга равшанлик берувчи қорачиғ бўлгусидирким, бу ҳижрон дарди бечорасини айрилиқ дашти оворасини Ушбу ҳат билан мукаррам қилган экансиз-келиб тегди"(Навоий А., 2001, 65). Шу мисолнинг ўзиёқ ҳаётда ва ижодда ҳатни муҳим санаган Алишер Навоийнинг шахси-маданиятли, диди юксак, инсонга эътиборли мутафаккир шоир қиёфасида кўрсата олади.

Улуғ рус шоири А.С.Пушкин мактубларига эътибор қаратадиган бўлсак, адиб гарчанд тўлиқ ва қўлёзма холатида 800 дан ортиқ хат ёзган бўлса-да, хат ёзишни унчалик ёқтирмаганини 1819 йил август ойининг бошларида Н.И. Кривцовга ёзган мактубида тан олади: "Мен хат ёзишни ёқтирмайман. Тил ва овоз бизнинг фикрларимиз учун етарли эмас - ва қалам жуда тўмток, жуда секин - ёзиш сухбат ўрнини боса олмайди" (Пушкин А., 1987, 10). Рус ва Ғарбий Европа адабиётида ёзувчи хати шакл жиҳатдан янада такомиллашди. Мактуб рус классик адабиётида кенг қўлланилган. Бу жанрнинг ёрқин намуналарини Пушкин ва Тургенеев каби рус ёзувчилари ижодида яққол кўриш мумкин. А.С.Пушкиннинг дўстлари, мухлисларига ёзган хатларининг ўзи ҳам икки жилддан иборат. А.С.Пушкиннинг замондошларидан бири, таниқли рус танқидчиси П.В.Анненков улуғ шоир хатлари қимматли адабий далил эканлиги билан бирга уларда шоир образи ҳам акс этишини таъкидлаган эди. "Бу хатнинг яна бир қимматли томони шундаки, хат Пушкиннинг маънавий, гўзал образини чизади" (Пушкин А., 1987, 11).

Алишер Навоийнинг хатларида ҳам буюк шоирнинг шахсияти, руҳий олами, ғам ва ташвишлари, хурсандчилиги, ижодий муваффақияти, халқ такдирига оид ўйорзулари, дўстларига муносабати бевосита ёркин акс этган. "Олижаноб ҳислар ва ўйлар билан тўла бу хатлар Навоийнинг инсоний қиёфаси, айниқса, унинг кишиларга меҳри ва дўстларга садоқати ҳакида ёркин тасаввур беради"(Ғаниева С., 1981, 186). Мазкур хатларда Навоийнинг ватандан йирокда яшаб турган кезларда дўстлар билан дийдорлашувга мушток, она юрт ва элга соғинч ҳисси билан тўлган фарзанд қиёфасида гавдаланади.

"Пушкин ҳақида муҳокама юритиш мумкин бўлган бу бебаҳо манбада, – деб ёзади шу китобда яна бир тадқиқотчи, – кўз олдимизда Пушкин ҳар томонлама гавдаланади: Пушкин – шоир ва ёзувчи, Пушкин-адабий танқидчи, Пушкин – сиёсатчи, Пушкин – ҳозиржавоб, садоқатли дўст, Пушкин — вафодор эр ва ота, Пушкин-содиқ ва ғамхўр

ака. Пушкин-донишманд ва масъум хушчақчақ. Пушкин расмий ва юқори табақа вакиллари доирасида" (Пушкин А., 1987, 4). Ҳақиқатан ҳам Пушкининг икки жилддан иборат хатлари жамланган китобини ўқисак, бу фикрга тўла қўшилиш мумкин. Шу билан бирга бу хатларда шоирнинг руҳий-маънавий портрети яққол намоён бўлади.

Алишер Навоийнинг хатлари ҳажм жиҳатидан унчалик кўп эмас. "Муншаот"да 103 та мактуб келтирилган, уларнинг кўпчилигининг мазмунидан кимга қаратилганини билиш мумкин. Пушкин хатларида эса аниқ адресат мавжуд.Бундан ташқари Пушкиннинг жуда кўп ижодкорларга ёзган мактублари борки, уларда кўпроқ бадиий ижод, асарларининг яратилиши, адабий жараён билан боғлиқ шоирнинг адабийтанқидий қарашлари акс этган. Масалан, Тургенев, Гнедич, Вяземский, Бестужев, Вульф ва бошқа кўплаб ижодкорларга ёзилган хатлар фикримизни тасдиқлайди. Масалан, Гнедичга ёзилган мактубдан: "Кўряпсизми, "Кавказ асири"га бўлган оталик мехри менинг кўзимни кўр қилмайди, лекин тан оламан, мен уни севаман, негадир; унда қалбимдаги шеърлар бор. Черкес қизим мен учун азиз, унинг севгиси қалбимни титратади. Албатта, шеърни черкес деб аташ яхшироқ бўлар эди - мен бу ҳақда ўйламаган эдим... Черкеслар, уларнинг урф-одатлари ва ахлоқлари менинг ҳикоямнинг энг катта ва энг яхши қисмини эгаллайди..."(https://ru.wikiquote.org/wiki).

Алишер Навоий ижодида адабий-танкидий рухдаги мактублар жуда кам. Масалан, Навоий Хусайн Бойқарога ёзган мактубларида ўзининг шеърларини ҳам юбориб турган кўринади: "Буюрғон ғазалллардан тайёр бўлғонларни юборилди. Қолғонни дағи тугатиб, борур кишидин юборилгай".

Яна бир мактубдан улуғ шоирнинг "Хазойинул-маоний"ни тузганлиги ва бу иш билан шуғулланган вақтлардаги аҳволи руҳияси маълум бўлади. Мактуб аввалида келтирилган рубоийлардан ва оҳиридаги жумладан у Ҳусайн Бойқарога ёзилганлигини аниқлаш мумкин. Навоий ўз шеъриятини табиатда бўлгани каби, ҳаётда ҳам тўрт фасл мавжудлигига асосланиб, тўрт девонга ажратиб, уларга ном бергани ҳақида фикр юритади, мактубда девоннинг сарлавҳасини изоҳлаб шундай ёзади: ...Дағи мажмуиғаким, маҳлут битилиб турур, чун табъ ҳазойинидин ҳосил бўлғон маоний эрди- "Хазойинул- маоний" лаҳаб берилди" (Навоий А., 2001, 188). "Хазойинул-маоний"ни Навоий Мавлоно Соҳиб (Доро) орҳали Ҳусайн Бойҳарога, унинг "Олий мажлиси"га юборганини мактуб оҳирида ҳайд ҳилади (Навоий А., 2001, 188). Улуғ шоир бу ҳатларда замонасининг энг муҳим ижтимоий масалаларини ҳам талҳин этади, шу билан бирга ўз ватанини севадиган, ҳалҳининг келажаги учун ҳайғуриб яшайдиган буюк ва маърифатли инсон сифатида намоён бўлади.

Фаранг мутафаккири Ж. Бюфоон "услубидан инсоннинг қандай эканлигини билса бўлади",-деб ёзади. Рус ёзувчиси Д. Жуковский эса уни бошқача таржима қилади: "Услуб-бу инсондир". Бу жиҳатдан Алишер Навоийнинг мактубларини кузатар эканмиз, унинг олижаноб қалби ҳар бир ҳатида, услубида кўриниб туради. Шарқ одоб-аҳлоқига ҳос сертакаллуфлик, буюклик билан бирга, ғоят соддалик, одамийлик, катталарга таъзим, ёру дўстларга чексиз ҳурмат ва муҳаббат Навоий ҳатларининг асосий мотивларини белгилайди. Навоий ҳатларига ҳос яна бир ҳусусият шуки, у ўз фикрларини қатъий буйруқ шаклида эмас, балки кўнгилга ҳуш ёқадиган даражада мулойимлик билан бамаслаҳат ифодалайди.

Бу хатлар улуғ шоирнинг шахсиятини, рухий оламини, бошқача қилиб айтганда, маънавий-рухий портретини ростгуйлик билан ифодалаганлиги жиҳатидан мухим адабий, ижтимоий аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга вазнли наср билан мусажжаъ насрнинг биргаликда қулланилиши мактубларда шоир ҳис-туйғуларининг баландлигини, унинг "фикрий ва ҳиссий оламини ифодаловчи восита" сифатида куринадики, бу мактубларга жозиба ва юксак бадиийлик бағишлайди. Навоий ҳатларининг купчилиги "қуллуқ" (яъни таъзим қиламан) сузлари билан бошланиб, оҳири ҳам юксак ҳурмат курсатишнинг намунаси булиб ҳизмат қилади: "Қуллуқ дуодин сунгра арзадошт улким", оҳири: "Рубъи маскунда ҳукмунгиз равон булсун ва рубъи маскун аҳлиға адлингиздин амну Амон. Омин, ё раббил оламин". Куринадики, Навоий мактубларида шарқона маданият ва тафаккур устунлик қилади. Бу ҳатлар китобҳонни ижодкор шаҳсияти ва сеҳрли бадиий ижод сирлари ҳақидаги ҳужжатлар сифатидагина қизиқтириб қолмай, услуб, шакл гузаллиги жиҳатидан ҳам диққатга сазовордир.

Бу мактубларни рус шоири Пушкин мактублари билан қиёслайдиган бўлсак, уларнинг бир-бирига ўхшаш (хат ёзишдан мақсаднинг аниқлиги), шу билан бирга фарқ қилувчи жиҳатлари яққол кўринади. Масалан, Пушкиннинг 2 томдан иборат мактубларининг кўпчилигида объект аниқ кўрсатилади, қисқалик кўзга ташланади, шу билан бирга уларда бадиийлик ёрқин намоён бўлмайди. Масалан, П.А.Вяземскийга ёзган иккита хати ҳам тўғридан-тўғри ахборот бериш билан бошланиб, моҳиятни англатиш билан тугалланади (Пушкин А., 1987, 280). Баъзан хатларда кескинлик, танкид руҳининг кучли эканлиги намоён бўлади. Тўғри, баъзи хатлар "менинг дўстим", "қадрдон дўстим" деган мурожаатлар билан бошланади (Пушкин А., 1987, 416). Баъзи хатлар "азиз бобожонимиз Афанасий Николаевич" - "Милостивый государь дедушка Афанасий Николаевич", "Милостивый государь Александр Христофорович" каби ҳурматни ифодаловчи мурожаатларга эга.

Мактубларда марказий қахрамон-ёзувчининг ўзидир. Унинг ички рухий олами, хис-туйғулари, фикр-қарашлари бадиий ифодаланган хатларда ўз аксини топади. Эйнштейннинг шахсий мактублари ҳақидаги А.Мухторнинг мулоҳазалари аҳамиятлидир (Мухтор А., 1987, 59). Ҳақиқатан ҳам буюк шахсларнинг ҳаёти ва ижодига назар ташласангиз, улар ижодида мактуб муҳим ўрин эгаллаганлигини кўрамиз.Алишер Навоий ва А.С.Пушкин мактублари фикримизнинг ёрқин далилидир.

XX аср бошларида адабий танқиднинг бошқа шакллари каби мактублар ҳам танқидий йўсинда бўлиб, танқидчиликнинг муҳим ва ўзига хос шакли сифатида танқидий тафаккурнинг ривожланишига маълум даражада ҳисса қўша олди. Кейинги даврларда С.Айний, А.Қодирий, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор, Ойбек ва бошқа адибу мунаққидлар ҳат жанри тараққиётида муҳим ўрин эгалладилар. Бу йилларда йиғиқ ва ёйиқ ҳат кўринишлари: бир кишининг шаҳсий муносабати ифодаланган, матбуот саҳифаларида тез-тез учраб турган қисқа ҳатлар билан бирга очиқ ҳат, мурожаат, бадиий- публицистик ҳусусиятга эга бўлган ёзувчи ҳатининг тугал намуналари вужудга келди.

Мактуб рус классик адабиётида кенг қўлланилган. Юқорида тўхталганимиз А.С.Пушкиннинг қатор асарлари шу шаклда ёзилган. Бундан ташқари унинг дўстлари, мухлисларига ёзган хатларининг ўзи ҳам икки томдан иборат. Ёки Тургенев, Толстой, Чеховнинг дўстлари, қариндош-уруғлари, таниш-билишлари, ёру биродарлари,

юракларига яқин кишилар билан ёзишмаларининг ҳар қайсиси мураккаб бир маънавий олам, юксак билимдонлик, қалб туғёнлари, гўзал фазилатлар, нафис муносабатлар, ғазаб ва муҳаббат, сўз мўъжизасини ўзида жамлаган. Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, мактублар инсон ҳаётида ҳам, адабиётда ҳам, адабий танқидчиликда ҳам ўзининг маълум бир ўрнига эгалиги кўринади.

Ўзбекистон халқ шоири Ғ.Ғуломнинг 70 дан зиёд мактублари бўлиб, 40 таси шоир асарлари ўн жилдлигининг 10-томидан ўрин олган. Бу мактублар мазмун-мундарижасига кўра 6 гурухга бўлиб тасниф қилинган (Ахмедова Ш., 2008, 84). Мухими шундаки, улар аллома, инсонпарвар, сахий ва мехрибон инсоннинг улкан калбини намоён этувчи, шоир қаламидан тўкилган сатрлар сифатида тарих сахифаларида мухрланиб қолгандир. Бир қатор мактубларда зукко ва теран нигохли адабиётшунос, адабиётнинг юксаклиги учун қайғурувчи жонкуяр мунақкиднинг сиймоси кўзга ташланади. Шундай мактублардан бири адабиётшунос В.Мирзаевнинг газетада эьлон қилинган "Нафасдек табиий, рост сўз" мақоласидаги баьзи мулохазаларга жавоб тарзида ёзилган бўлиб, адабиётнинг мухим масалаларига дахл қилинган. Унда ўз фикрида собитлик ва адабиётга, унинг ахлига катта мухаббат сезилиб туради. Айниқса, Ғ.Ғуломнинг қарашларида адабиётнинг ўлмаслиги, шоирликнинг безаволлиги ҳақидаги хулосалари эьтиборлидир.

Ғ.Ғулом адабий жараённи сезгир кузата туриб, ўзбек танқидчилигининг ҳаётдан анча орқада қолаётганини, етук танқидсиз бадиий адабиётнинг кўнгилдагидек юксакликка эриша олмаслигини таькидлаб, бу кемтикликни тўлдириш ниятида адабиётнинг юксаклиги учун курашади. "Ёш шоир Амин Умарийга ўртоқлик хати" шу муносабат билан ёзилган. Адабий-танқидий характердаги бу мактубда шоирнинг учта шеьрини таҳлил этиб, ўз хулосаларини асослайди.

F. Fулом ёш шоир ижодига ўта эхтиёткорлик билан ёндошади, "ўзаро бирбиримизга маслахат берсак қалай бўларкан?" дейди камтарлик билан. Мактубни ёзишдан мақсади уч тарафламалигини шундай баён этади: "...бир ўкувчи сифати билан танкид килмокчи,бир шоир сифати билан ўзимдаги тажрибаларни ўртоклашмокчи, ва айникса, бир ўрток бўлиш билан "койимокчи" бўламан" (Fулом F., 1978, 63). F. Fулом шоир сифатида Амин Умарий шеьрларидаги кофия, вазн бузилган ўринларни бирмабир кўрсатиб беради. Кўпрок тил масаласига эьтибор қаратишни маслахат беради. У ўз сўзларини ижодининг юксалиши учун Амин Умарийнинг бу дўстлик маслахатларига кулок солишига ва яхши асарлар беришига умид билан тугатади. Бу мактуб бугунги ёш бошловчи шоирлар ва танкидчилар учун дастуриламал бўла олиши билан ҳам аҳамият касб этади. Шоир F. Fулом мактубларининг энг мухим фазилатлари- кисқалик, аниклик, мулоҳазани очиқ-ойдин ўта юксак маданият ва камтарлик билан баён этишнинг устуворлигидир. Уларнинг матний курилиши ҳам шунга мос. Кўпчилик мактублар мурожаат, байтлар билан далиллаш, фикрларни асослаш каби кисмлардан иборат.

Бундай мазмундаги мактублар рус адабиётида кўп учрайди. Масалан, таникли рус шоири Н.С.Гумилёв нозиктаъб мунаккид бўлганлигини унинг мактублари оркали хам кузатиш мумкин. Н.Гумилёвнинг А.А. Архангелькийга ёзган мактуби (Петербург. 1910, 20 сентябрь) шу жихатдан диккатга лойик. "Жаноби олийлари!" деб бошланади мактуб. "Сизнинг илтимосингизни бажариб, Сизга Сизнинг шеърларингиз ҳақида

ёзаяпман".

Н. Гумилёв ўзбек танқидчилари каби аввал ютуқлар ҳақида гапириб ўтирмасдан, тўғридан-тўғри шоир шеърларидаги нуқсонларни кўрсатишга ўтади: "Менинг фикримча, улар тафаккур нуқтаи назаридан унча муҳим эмас, курилиш жиҳатидан оригинал эмас, эпитетлар унда тасодифан, шунчаки кўлланган, ифодалар ва образлар аниқ эмас. Сиз ўз устингизда жиддий ишласангиз ва энг яхшиси, барча классикларни ўргансангиз, бу камчиликлардан енгил кутуласиз. Сизнинг бу шеърингизнинг нашр этилиши, энг аввало, бошловчи шоирлар учун хавфли бўлиши мумкин эди. Аммо ҳозирча Сиз бу ишни амалга оширганингиз йўқ. Шунинг учун Сизга Сизнинг шеърларингизни майда тафсилотлари билан юбораяпманки, улар Сизга менинг фикрларимни англатади" (Гумилёв Н., 1990,48). (Таржима- бизники. Ш.А.)

Танқидчи шоирнинг шеърларини сўзма-сўз тахлил қилади: "У ер ва тоғлар устида турарди" -Ер ва тоғ айни дамда иккаласи бир нарса; Шеър қурилиш жиҳатидан Бальмонтни "Мен эркин шамолдан сўрардим" ва Тютчевни "Шарқ оқарди" эслатади"(Гумилёв Н., 1990,65). Гумилёв шу тариқа шеърни ўзи айтганидай, "майда тафсилотлари" билан таҳрир қилиб чиқади. Шундай бўлса-да, гуманизм руҳи билан мактубни тугатади: "Сизнинг келажакдаги муваффақиятларингизга ишониб Н.Гумилёв".

Н.Гумилёв ижодининг шаклланишига назар ташласак унинг ўзи ҳам кўп масалаларда устозларининг маслаҳатларига амал қилганини кўриш мумкин. У машҳур рус шоири Брюсовни ўзига устоз деб билган ва учинчи китоби "Гавҳар"ни Брюсовга бағишлайди. 1910 йил "Русская мысль" журналида Брюсов бу асарга такриз ёзади. Шу йилнинг ўзида Гумилёв Брюсовга хат ёзиб: "Гавҳар"- бу машқ, Сиз менинг биринчи ва энг яхши ўкитувчим, - уни маъкуллаганингиз учун тўла бахтлиман. Мен билан шоир сифатида ҳисоблашиш учун кўп йиллар керак бўлади",-деб ёзган эди такриз учун миннатдорчилик билдириб(Гумилёв Н., 1990,168).

Шогирднинг устозга хурмати ва ўз ижодига масъулият билан қараши нақадар таъсирчан ва намунали! 1908 йилда шундай ёзади:" Мен Сизни ўзимнинг устозим деб аташни яхши кўраман ва ҳақиқатан ҳам, менда нимаики яхши нарса бўлса, ҳаммасини Сиздан ўрганганман" (Таржима бизники- Ш.А.).

Бу мактубларга кенг ўрин беришимизнинг иккита сабаби бор: биринчидан, канийди, бизда ҳам бошловчи шогирдларнинг шундай мазмундаги мактублари кўпайса, иккинчидан устозларни эъзозлаш ва ардоклаш намуналаридир ушбу мактублар. Мутахассисларнинг маълумот беришларича, бизгача Брюсовнинг Гумилёвга 9 та, Гумилёвнинг Брюсовга 67 та хати етиб келган экан (Толмачёв М., 1987,46). Брюсов шоирнинг аник ёки ноаник кофия (рифма)лардан онгли фойдаланиши, шеърий ўлчовларни бутун бойлиги билан эгаллаш, мусикий ва тасвир имкониятларидан фойдаланиш каби масалаларга эътибор қаратишига астойдил ҳаракат қилади. Брюсовнинг шакл ва шеър техникаси масалалари борасидаги эътибори бошида Гумилёвда ички қарама-қаршиликлар уйғотади. Бундай ҳол ўзбек адабиётида Саид Аҳмаднинг биринчи "Тортиқ" китоби чиқиши муносабати билан Абдулла Қаҳҳор ўртасида ҳам бўлиб ўтган, факат у мактуб шаклида эмас, мақола тарзида эълон этилган эди.

Кўринадики, шогирднинг устозга, устознинг шогирдга мактублари улар ижодида катта ахамият касб этиши мумкин экан, бундан ташқари ижод жараёни устидаги ишлар, махорат сирлари ва бошқа жуда кўп жиҳатларни ўрганиш мумкинлигини юқоридаги хатлар ёрқин кўрсатиб турибди.

Ўзбек адабиётида устозу шогирд ўртасидаги ёзишмалар кам бўлса-да, учрайди. Абдулла Қахҳорнинг ёш истеъдодли ижодкорларга ёзилган ҳажман қисқа, бўлса-да, улар ижоди учун катта аҳамият касб этган мактублари мавжуд. Унинг Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, У.Назаровга ёзган мактублари (Қаҳҳор А., 1968, 3) ёш адиблар ижодида катта ўрин тутгани, аҳамияти ҳақида О.Шарафиддинов шундай ёзади: "Бундай ҳат бутун умр эсдан чиқмайдиган бўлиб, ҳарфларигача ёд бўлиб, ёш ёзувчи хотирасида қолади"(Шарафиддинов О., 1968, 4).

А.Қахҳор ижодида яна бир мактуб учрайди: у "Ўртоқ К.К." деб бошланади. У юқоридаги мактублардан тубдан фарқ қилади. А.Қахҳорнинг истеъдодсиз ижодкорлар ва савияси бўш асарларга нисбатан муросасизлигини кўрсатувчи бир мисол сифатида адабиёт тарихида қолган. Бу мактуб ҳам қисқа, уч қисмдан иборат. Энг аввало, ёзувчи мактуб эгасидан хатни кечикиб ёзганлиги учун узр сўрайди. Биринчи қисмда ҳикояси таҳририятдан қайтган ижодкорга очиқ-ойдин бор ҳақиқат очиб берилади: "Бу ҳикоянгиз сизда талант борлигини кўрсатмайди, ёзувчиликка ҳавас уйғонганини кўрсатади, холос. Ҳавас ҳаммада ҳам бўлиши мумкин, лекин ҳаваснинг ўзи кишини ҳеч қаёққа элтмайди. Мен, масалан, танбур чертиб ҳаммани қойил қилгим келади, лекин начораки, дард бор-у, дармон йўқ".

Иккинчи қисмда А.Қаҳҳор ижодкорга ростини айтмаган таҳририят ходимларини айблайди. Охирида эса ёзишдан мақсад нима эканлигига, аввало, диққат қаратиш лозимлиги уқтирилади. "Бошқа иш қилинг. Бошқа ишда муваффаққият тилайман" деган сўзлар билан мактуб тугалланади. Назаримизда, ҳикояси бир неча марта таҳририятлардан қайтган ҳаваскор бир ёзувчи А.Қаҳҳорга арзи-дод қилиб мактуб йўллаган. Ёзувчининг жавоб мактуби кескин ва айни пайтда ҳаққоний бўлганлигидан тўғри хулоса чиқариб, унинг маслаҳатларига амал қилган кўринади. Чунки адабиётда кейинчалик "К.К" исм —шарифли адибнинг учрамаслиги шундай хулосага олиб келади.

Шундай мазмундаги мактублар ёш, бошловчи шоирлар учун нақадар зарурлигини бугунги ўзбек шеърияти тараққиётидан ҳам кўриш мумкин. Ўзбек ёзувчилари ва шоирлари, мунаққидлари ёш ижодкорларга ана шундай муносабатда бўлишса, сийқаси чиққан шеърлардан иборат китобчалар, тўпламлар бунчалик кўпаймасмиди? Шу боис Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор каби адибларнинг истеъдодли ёшларга хайрихоҳлик туйғуси йўғрилган мактублар, мақолалар, тақризларни ўқиш эҳтиёжи бугунги кунларда, айниқса, кўпроқ сезилаётганлиги сир эмас.

ХУЛОСА

Танқидчиликнинг барча жанрларида бўлгани каби адабий мактубда ҳам мунаққиднинг истеъдоди ҳал қилувчи аҳамиятга эга, чунки у асардаги гўзалликни, ғоявий ва бадиий бойликни ҳис қила олиши лозим, шундагина асарнинг ютуқ ва камчиликларини холис ва тўғри кўрсата олади. Қайси ҳалқ адабиётида бўлмасин, шоир ва адиблар адабий жараёнга бефарқ эмаслиги, адабиётни юксалтириш йўлида

курашганлиги кўринади. Ўзбек (Алишер Навоий, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор) ва рус адабиётидаги (Пушкин, Гумилёв, Брюсов) айрим адабий мактублар шундай хулосага олиб келали.

Хулоса қилиб айтганда, ёзувчи хатлари унинг биографиясини ўрганишда энг ишончли манба ҳисобланади, бу мактубларда ижод жараёнига оид маълумотлар ифодаланади. Халқ қалбидан ўрин олган асарлар ва уларнинг яратилиши, қахрамонлари ҳақидаги муҳим маълумотларни ҳам ёзувчи хатларидан билиб олиш мумкин. Демак, мактублар инсон ҳаётида, адабиётда, адабий танқидда ҳам ўзининг маълум бир ўрнига эга, шу боис адибларнинг мактубларини тадқиқ этиш адабиётшуносликдаги муҳим муаммолардан бири бўлиб қолаверади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

- 1. Алишер Навоий. МАТ. Тошкент: "Муншаот", 1998.
- 2. Алишер Навоий. Муншаот. Нашрга тайёрловчи: Ю.Турсунов. Тошкент: Маънавият". 2001.
- 3. Абдулла Қахҳор. Ёшлар билан суҳбат. Тошкент: "Ёш гвардия". 1968.
- 4. Ахмедова Ш.Мактубот ва адабий танкид. Тошкент: "Фан", 2008.
- 5. Ахмедова Ш.Н.Мактубот ва адабий танкид. Германия: Glebe Edit, 2020.
- 6. Валихўжаев Б. Ўзбек поэзияси тарихидан. Тошкент, 1978.
- 7. Гумилёв Н.С. Письма о русской поэзии. Москва: "Современник", 1990. С. 48.
- 8. Жизнь Пушкина расказанная им самим и его современниками. Москва: "Правда", 1987. Т.2.
- 9. Иззат Султон. Навоийнинг қалб дафтари. Тошкент, 1978.
- 10. Пушкин А.С. Письма. Москва, 1987. Том 1.
- 11. Русско-узбекский словарь. В двух томах. Т., 1984. С. 65.
- 12. Толмачев М. Литературная учёба. 1987. С. 46.
- 13. Шарафиддинов О. Адабиёт жонкуяри. Китобда: Ёшлар билан сухбат, 1987.
- 14. Ғафур Ғулом. Танланған асарлар. 10 томлик. 10- том. Тошкент, 1978.
- 15. Ғаниева С. Муншаот. Китобда: Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2 том. Тошкент, 1977
- 16. Fаниева С. Наср ва бадиият. Китобда: Навоий ва ижод сабоклари. Тошкент. "Фан", 1981.
- 17. https://ru.wikiquote.org/wiki.

REFERENCES

- 1. Alisher Navoi. (1998) MAT. Munshaot. Tashkent.
- 2. Alisher Navoi. (2001) Munshaat. Tashkent. "Spirituality". Prepared for publication by Yu. Tursunov.
- 3. Abdullah Qahhor. (1968) Conversation with young people. Tashkent. "Young Guard"
- 4. Akhmedova Sh. (2008) Letters and literary criticism. Tashkent. "Science"
- 5. Akhmedova Sh.N. (2020) Correspondence and literary criticism. Germany. Glebe Edit.
- 6. Valikhojhaev B. (1978) From the history of Uzbek poetry. Tashkent.
- 7. Gumilyov N.S. (1990) A letter about Russian poetry. Moscow. "Sovremennik" P. 48.
- 8. Collection. (1987) Life of Pushkina raskazannaya im samim i ego sovremennikami. Moskva. "Pravda". T.2.
- 9. Sultan Izzat. (1978) Navoi's heart notebook. Tashkent.
- 10. Pushkin A.S. (1987) Pisma. Moscow. Volume 1.
- 11. Russian-Uzbek dictionary. (1984) V two tomax. Tom ". Tashkent. P. 65.

- 12. Tolmachev M. (1987) Literaturnaya uchyoba. P. 46.
- 13. Sharafiddinov O. Lover of literature. In the book: Interview with youth. 1987.
- 14. Gulam Gafur. (1978) Selected works. 10 roofs. 10th floor. Tashkent. GASN.
- 15. Ganieva S. (1977) Munshaot. In the book: History of Uzbek literature. Five volumes. 2 volumes. Tashkent.
- 16. Ganieva S. (1981) Prose and art. In the book: Lessons of creativity and innovation. Tashkent. "Science".
- 17. https://ru.wikiquote.org/wiki

Theory of Literature

UDC (UO'K, УДК): 82.0

PUBLITSISTIKA SIROJIDDIN SAYYID IJODINING BIR OISMI SIFATIDA

Rahimova Bekposhsha Bahodirovna

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent Urganch davlat universiteti Urganch, Xorazm

https://orcid.org/0009-0003-5479-9903

Quranbayeva Gulianbar Umirbekovna

doktorant Urganch davlat universiteti Urganch, Xorazm

https://orcid.org/0009-0007-0934-7990

AHHOTAIIII KALIT SOʻZLAR

Maqolada badiiy publitsistikaning asosini muallif yoki muayyan publitsistik asarda ilgari surilgan ijtimoiy, falsafiy, ilmiy va badiiy konsepsiya tashkil etishi, ijodkorning badiiy publitsistikasi uch asosiy omilga tayanishi, yozuvchi dunyoqarashi va u mansub davr, millatga xos tarixiy qadriyatlar; ijodkor zamonasiga doir milliy va umumbashariy muammolar; har ikkala omilning ijodkor shaxsiyati, badiiy konsepsiyasi bilan mushtarakligi haqida, muallifning mavzu koʻlami tadqiq etilganda uning poeziyasida ham, publitsistikasida ham Vatan mavzusi asosiy planda ekanligi, Sirojiddin Sayyidning butun she'riyatida Ona Vatan siymosi boshqa mavzularga nisbatan zalvarli ekanligi, ijodkorning publitsistik prozasida Vatan, Ona, muhabbat, sadoqat, nafrat, ajdodlar yodi, tarix, tabiat, goʻzallik, she'r va shoirlik kabi turli mavzular mujassamlashganligi haqida soʻz boradi.

Publitsistika, ijodkor uslubi, individual uslub, esse, obrazlilik, adabiy portret, adabiy xotiralar.

ПУБЛИЦИСТИКА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ТВОРЧЕСТВА СИРОДЖИДДИНА САЙИДА

Рахимова Бекпошша Баходировна

Кандидат филологических наук, доцент Ургенчский государственный университет Ургенч, Хорезм

https://orcid.org/0009-0003-5479-9903

Куранбаева Гулианбар Умирбековна

Докторант Ургенчский государственный университет Ургенч, Хорезм

https://orcid.org/0009-0007-0934-7990

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В статье определяется, что основой художественной публицистики или конкретного публицистического произведения является социальная, философская, научно-худо-

Публицистика, творческий стиль, индивидуальный

жественная концепция, выдвигаемая автором. Художественная публицистика автора опирается на три основных фактора: мировоззрение писателя; ценности, характерные для его времени и нации; национальные и общечеловеческие проблемы эпохи, с которой связана его деятельность. Единство обоих внешних факторов с творческой личностью и художественной концепцией автора проявляется в круге характерных для его творчества тем, среди которых на первом плане как в поэзии, так и в публицистике Сироджиддина Сайида находится тема Родины. В его публицистическом творчестве, помимо темы Родины, освещаются также такие темы, как Мать, любовь, верность, ненависть, память предков, история, природа, красота, литература и поэзия.

стиль, эссе, образность, литературный портрет, литературные воспоминания.

JOURNALISM AS PART OF SIROJIDDIN SAYYID'S WORK

Rahimova Bekposhsha Bahodirovna

Candidate of philological sciences, associate professor Urganch State University Urganch, Khorezm

https://orcid.org/0009-0003-5479-9903

Kuranbayeva Gulianbar Umirbekovna

PhD student Urganch State University Urganch, Khorezm

https://orcid.org/0009-0007-0934-7990

ABSTRACT KEY WORDS

In the article, the basis of artistic journalism is the social, philosophical, scientific and artistic concept put forward by the author or in a specific journalistic work, artistic journalism of the creator is based on three main factors, the worldview of the writer and the historical values specific to the era and nation; national and universal problems of the creative age; the commonality of these two factors with the creative personality and artistic concept, is examined the scope of the author's theme, the theme of the Motherland is the main plan in both his poetry and journalism, and the image of the Motherland in all of Sirojiddin Sayyid's poetry is stronger than other themes, the publicist prose of the creator talks about the embodiment of various topics such as Motherland, mother, love, loyalty, hatred, memory of the ancestors, history, nature, beauty, poetry and poetry.

Journalism, creative style, individual style, essay, imagery, literary portrait, literary memories.

KIRISH

Publitsistika bugungi shiddat bilan globallashayotgan, zamonaviylik mezonlari asosida rivoj topayotgan asrimizning deyarli barcha jabhalarida oʻzining operativ soha ekanligini toʻlaqonli namoyon qilib ulgurdi. Nafaqat namoyon eta oldi, balki ayni damda uning faqat ijtimoiy fikr uygʻotish va uni shakllantira olish, ma'lum fikrni real aspektlarga yoʻnaltirish, faktik ma'lumotlar asosida voqelik manzarasini yaratishdan iborat boʻlgan vazifalari doirasini yana-da kengaytirdi.

Asrlar mobaynida publitsistika insoniyat hayotini ijtimoiy aspektda faol aks ettirganligi jihatidan ham, turli soha elementlarini bir nuqtada umumlashtirishi jihatidan ham ulkan ahamiyat kasb etib kelgan. Bugungi kunga kelib publitsistika adabiyotning ham ajralmas boʻlagiga aylandiki, pirovardida publitsist hamda ijodkor shaxsiyati birlashgan nuqtada maydonga kelgan badiiy publitsistik asarlar, janrlardagi yangilanishlar salmogʻi tobora ortib

bormoqda. Bir qaraganda, badiiy publitsistika taroziga ham oʻxshaydi: uning bir pallasida badiiy adabiyot, ikkinchisida publitsistika turadi. Badiiy publitsistik janrlar — esse, ocherk, maqola, pamflet, felyetonlarda badiiy adabiyot unsurlari koʻzga tashlanadi. Ularda obrazlilikka asoslanuvchi sifatlash, oʻxshatish, sarkazm, grotesk, giperbola kabi tasviriy vositalardan samarali foydalaniladi. Ayni paytda badiiy publitsistika tahliliy va tanqidiy maqolalarda faktlar, dalillar kabi jurnalistik nuqtayi nazarlarni ham butunlay chetlab oʻtmaydi. Shu jihatdan ham badiiy publitsistika janrlarini adabiyot va jurnalistika sohalarini bogʻlab turuvchi oltin koʻprikka oʻxshatishadi.

Ma'lumki, "XX asrning oxiri XXI asr boshlariga kelib yozuvchi publitsistikasi gʻoyaviy hamda uslubiy rang-baranglik jihatidan yana-da takomillashdi. Badiiy publitsistikaning ocherk, maqola, felyeton kabi an'anaviy janrlar tarkibiga esse, suhbat-intervyu, yondaftar, yozuvchi qaydlari, bosh maqola singari janr va janr koʻrinishlari hisobiga kengaydi. Jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy oʻzgarishlar yozuvchi publitsistikasi janrlariga ham oʻz ta'sirini oʻtkazdi" (Kurbanova S. 2012, 12). Badiiy publitsistika hayot haqiqatini, sotsial jamiyatning chinakam qiyofasini haqqoniy dalillar bilan dalillash, muallifning atrof voqeligiga baho berishi jihatidan jurnalistikaning eng ta'sirchan vositasi sanaladi.

"Publitsistika nazariyasi fani sohasida ma'lum ilmiy asarlar vujudga kelgan. E. Jurbina, V. Roslyakov, A. Shumskiy, A. Seytlin, A. Grechnev va boshqalarning publitsistika, xususan, badiiy publitsistika masalalarini tadqiq etishga bagʻishlangan asarlari, ayniqsa, diqqatga sazovordir. Bu asarlarda ocherk, felyeton va boshqa badiiy-publitsistik janrlarning hayotni aks ettirishdagi oʻziga xos xususiyatlari asoslab berilgan" (Togʻayev O., 1973, 3). Oʻzbek adabiyotshunosligida XX asr oʻzbek publitsistikasining shakllanishi, takomil tamoyillari, nazariy tomonlari, mavzu koʻlami, uslubiy xususiyatlari, janrlari va boshqa koʻplab masalalar O. Togʻayev, M. Xudoyqulov, X. Doʻsmuhamedov kabi olimlar tomonidan umumnazariy va individual aspektda oʻrganilgan.

Mustaqillik davri oʻzbek adabiyotida koʻplab ijodkorlarimiz yaratgan badiiy publitsistika namunalari bir qancha tadqiqotlarga tatigulik manba vazifasini oʻtaydi.

ASOSIY OISM

Shu jihatdan aytish mumkinki, she'riyat maydonida mavzu doirasi keng boʻlgan Sirojiddin Sayyid ijodida ham badiiy publitsistikaning nisbatan yangi janrlari — esse yoki badia, portretga chizgi, portret-maqola, suhbat-intervyu kabilar ham keng qamrovni hosil qiladi. Badiiy publitsistika shoir ijodining jon tomirlaridan biriga aylanib ulgurdi desak, mubolagʻa boʻlmaydi. Shoirning publitsistikaga qoʻygan ilk katta qadami 1992-yilda "Choʻlpon" nashriyoti tomonidan chop qilingan "Mehr qolur, muhabbat qolur" nomli kitobi orqali namoyon boʻladi. Mazkur kitobdan shoirning badialari va maqolalari oʻrin olgan. Keyinchalik birin-ketin shoirning nasriy ohangdagi asarlari chop etila boshlandi. Maqolalar, badialar, xotira va suhbatlar aks etgan "Yashasin yomgʻirlar" (2007), badiiy-publitsistik maqolalari, suhbatlar va badialar jamlangan "Bugʻdoyboʻy Vatan"(2011), she'rlar va maqolalardan iborat "Matonat manzumasi"(2018) kabi kitoblari fikrimizning dalilidir.

2018-2019-yillarda Sirojiddin Sayyidning 1975-yildan 2018-yilgacha yozgan asarlari bir joyga jamlanib IV jildik Asarlari nashrdan chiqdi. Bu kitoblarning barchasida shoirning turfa janrdagi asarlari oʻrin olgan. Kitoblar soʻngida turli yillarda yozilgan badiiy publitsistika

namunalari aks etgan. Janrlar taqsimlanuviga koʻra toʻplamlarning soʻnggi sahifalaridan oʻrin egallagan har bir maqola, badia yoki adabiy suhbatlar ijodkorning publitsistika sohasidagi muntazam ijodini namoyon etadi. Uning shu paytgacha "Men ketarman ayta-ayta oxiri", "Jevachining o'g'li", "Xayr endi, bahorim", "Yashasin yomg'irlar!", "Ortda qolgan iz", "Shoir va shoirchilik", "She'riyatda "kalla" masalasi", "Mening ham barglarim to'kilayotir", "Jozib jununlar", "Ey, menga daryoday dil bergan Vatan", "O'z otangning eshigi yoxud vatan haqida qanday yozmoq kerak", "Mutolaa "tulpori", "Oʻlmas Umarbekov koʻchasi", "Vatanni oʻrganish (Ustoz Shukur Xolmirzayev saboqlari), "Assalom, qurol! Alvido, qurol!", "Bir mutarjim xokisor", "Ikki asr – bir hayot", "Sog'inchlar ro'znomasi" va yana juda ko'plab maqolalari, xotira va esselari, portret-maqola yoki portretga chizgilari to'plamlaridan joy olib, publitsistik ohanglarda ham shoirning tafakkuri tiniq, badiiy obraz yaratish mahorati yuksak ekanligini isbot etadi. Zeroki, "yozuvchi publitsistikasining yana bir muhim xususiyati muallifning obrazlar vositasida ish koʻrishida namoyon boʻladi. Yozuvchi oʻz zamonasiga oid muayyan voqea-hodisaga munosabat bildirayotib, bu hodisani aynan tilga olmasligi ham mumkin. Ya'ni obrazli til va timsollarga o'rab aytilgan publitsistik muammo targ'ibot, tashviqot, publitsistik fikr singari oʻquvchining ongiga emas, ruhiyati va his-tuygʻulariga ta'sir etishi orgali sof publitsistik asardan ko'ra kattaroq vazifani bajaradi" (Kurbanova S., 2012, 12). Shu ma'noda aytish joizki, Sirojiddin Sayyid hattoki eng siyosiy, jitimoiy, dolzarb masalalarga munosabat bildirish jarayonida ham soʻzga nihoyatda chiroyli "libos kiydirib", badiiy obrazlilikka burkagan holda yoritib beradi. Natijada, tasvir va ifodada hissiy ta'sirchanlik namoyon bo'ladi. Bu jarayon, ayniqsa, uning Ona Vatan haqidagi esselarida, maqolalarida yorqin koʻzga tashlanadi. Muallif ba'zi publitsistik asarlarida garchi tarixiy voqealarni qalamga olib, shoʻro tuzumi davrida oʻzbek millatining moddiy va ma'naviy ahvoliga juda koʻp tazviqlar boʻlganini, millat qullik maqomiga kelib qolganligini bayon qilishni maqsad qilgan bo'lsa ham, tarixiy faktlarni obrazli so'z vositasida shu qadar yuksak darajada ifodalaydiki, natijada, kitobxon tarixiy asarlarda baayni shu hodisalarni oʻqib oʻtgan boʻlsa ham, soʻzning ta'sir kuchi, estetik va psixologik zalvari natijasida nafaqat ongida, balki ruhiyatida ham ma'naviy tozarish hissini tuyadi. Ijodkor qahramonlar tasvirini berishda yoki ma'lum situatsiyani bayon qilish uslubida o'zining hayotbaxsh palitrasini ravshan namoyon qila oladi.Aynan shu xususiyatlari jihatidan ham badiiy publitsistika ijodkori yaratgan ijod namunasi oddiy jurnalist tayyorlagan reportaj yoki ijtimoiy-siyosiy lavhadan, yoxud tarixchi yozgan faktik ma'lumotlarga asoslangan asarlardan badiiy unsurlarga boyligi, psixologik talqinning yetakchiligi hamda falsafiy mushohadaga egaligi bilan ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Sirojiddin Sayyid ijodiy bisotida publitsistikaning quyidagi janrlari koʻzga tashlanadi:

- 1) esse;
- 2) maqola (portret- maqola va portretga chizgilar);
- 3) adabiy xotiralar.

Mazkur publitsistik janrlarning barchasiga xos xususiyat: shoirona nigoh, mantiqiy tafakkur bilan badiiy obrazlilik uygʻunligi, qolaversa, shoir shaxsiyatining toʻla namoyon boʻlishidir. Publitsistik shakllar orasida esselar salmoqli boʻlib, tematik jihatdan ularning ayrimlari tarixiy mavzuda, ayrimlari ijodkor faoliyati bilan bevosita bogʻliq boʻlganligi uchun biografik, ba'zilari esa adabiy-tanqidiy mavzularda yaratilgan. Sirojiddin Sayyid bisotidagi esselar janrning yetuk namunalaridan hisoblanadi. Esse soʻzi fransuzcha "essai"

soʻzidan olingan boʻlib, "tajriba, sinab koʻrish" ma'nolarini anglatadi. Adabiyotshunoslik lugʻatida essega quyidagicha ta'rif berilgan: "Muallifning u yoki bu masala boʻyicha shaxsiy mulohazalari bayon qilinuvchi nasriy asar, adabiy janr. Essening kompozitsion qurilishiga ham, tematik tomoniga ham cheklovlar qoʻyilgan emas, u muallifga oʻz fikr-mulohazalari, kechinmalarini tom ma'noda erkin ifodalash imkonini beradi. Essega xos yana bir xususiyat shuki, u qoʻyilgan masalaning tugal yechimini taqdim etish da'vosini qilmaydi, masala muallif hayotiy tajribasidan kelib chiqqan holda, uning ongi-yu qalbidan oʻtkazib yoritiladi" (Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M., 2013, 376).

Hech istisnosiz aytish mumkinki, badiiy publitsistikaning bugungi manzarasini esse janrisiz tasavvur etish qiyin. Negaki, esse janri adabiyotshunoslik zaminida tub burilish yasay oldi — postmodernizm yoʻnalishining asosiy tayanch nuqtasiga aylanib ulgurdi. XX asrning 60-yillaridan hozirgacha yaratilayotgan esse-hikoya, esse-roman va esse-qissalarning ayrimlari shu yoʻnalish xususiyatlariga mos kelishini koʻrishimiz mumkin.

Baxtiyor Nazarov oʻzining "Oʻzbek adabiy tanqidchiligi" darsligida essening ifoda mohiyati, maqsadi, shakli va yoʻnalishiga qarab uchta turga ajratadi:

- 1. Badiiy zalvarli esse. Essening mazkur turiga Sirojiddin Sayyidning "Jevachining oʻgʻli" hamda "Vatanni oʻrganish. (Ustoz Shukur Xolmirzayev saboqlari)" badiyalari misol boʻla oladi.
- 2. Publitsistik ruh kuchli boʻlgan esselar.Unga Sirojiddin Sayyidning urush xotiralariga bagʻishlangan "Assalom qurol!Alvido qurol!" essesini misol qilish mumkin.
- 3. Adabiy-tanqidiy yoʻnalish asosidagi esselar. Baxtiyor Nazarov fikricha, tarixiy yoki adabiy esselarda tanqidiy unsurlar boʻlishi mumkin, lekin bu ularning adabiy-tanqidiy essega tengligini anglatmaydi. Adabiy esselar koʻpincha hayot hodisalarga oid ijtimoiy-ruhiy kuzatishlar magʻzini chaqishga yoʻnaltirilgan boʻladi. Adabiy-tanqidiy yoʻnalish asosidagi esselarda esa ijodkor hayoti, ruhiyati, asarlari bilan aloqador jarayonlar yoritiladi (Nazarov B., 2012, 412).

Sirojiddin Sayyid ijodidagi she'r va shoirlik borasidagi mulohazalar aks ettirilgan "She'riyatda kalla masalasi", "Mutolaa tulpori" kabi esselari adabiy esselarga misol bo'lsa, "Shoir va shoirchilik", "O'z otangning eshigi yoxud vatan haqida qanday yozmoq kerak", "Mening ham barglarim to'kilayotir" badialari adabiy-tanqidiy yo'nalishdagi esselarga kiradi.

E'tirof etish joizki, shoirning esselarida muallif "men"i asosiy fenomen sifatida xizmat qiladi, ijodkorning fikrlash tarzi, dunyoqarashi, ijtimoiy va ma'naviy pozitsiyasi, voqelik va insonni tasvirlash uslubi, voqelikka kinoyaviy munosabati, sotsial munosabatlarga faol aralashuvi, obrazli ifodaning individualligi asosiy vositalar sifatida xizmat qiluvchi omillardandir.

Publitsistika janrlari orasida maqolaning ham yetakchi oʻrinda ekanligini nazarda tutib, mazkur janrning oʻzbek adabiy tanqidchiligida bir qancha turlarga boʻlinishini aytib oʻtmoq joiz. "Oʻzbek adabiy tanqidchiligi" darsligida adabiy-tanqidiy maqolalar uch guruhga boʻlinadi:

- 1. Portret-maqola.
- 2. Obzor magola.
- 3. Muammoli maqola (Nazarov B., 2012, 392).

Sirojiddin Sayyid ijodida adabiy-tanqidiy maqolalarning birinchi turi, ya'ni portret-

maqolalarga keng oʻrin ajratilgan. Ijodkor Muhammad Yusuf, Usmon Azim, Erkin A'zam, Abdulla Oripov, Oʻlmas Umarbekov kabi adabiyot namoyondalariga, Sherali Joʻrayev kabi hofizlarga bagʻishlab adabiy portretlar yoki adabiy portretning shoxobchasi boʻlgan portretchizgilar yaratganki, bu janr namunalarida har bir portret egasining badiiy salohiyati, ijod olamidagi qiyofasi namoyon boʻladi. Portret-maqolalarda badiiy pafosning ustuvorligi, muallifning barcha janrdagi asarlariga xos boʻlgan nazmiy lutf, emotsional-ekspressiv talqin ruhining mavjud ekanligi asarning oʻqishli boʻlishini ta'minlaydi, nafaqat oʻquvchi ongiga, balki uning tuygʻulariga ham ta'sir qilib, soʻz yuritilayotgan ijodkorning merosiga yana-da qiziqish va hurmatning ortishiga sabab boʻladi.

Sirojiddin Sayyid publitsistikasining nafaqat janrlar qamrovi, balki, mavzu doirasi ham rang-barangdir. Xususan, uning publitsistik asarlari orasida, yuqorida urgʻu berganimiz, adabiy portet yoki portetga chizgilarida ham nafaqat badiiy adabiyot ahli sanalmish shoir va yozuvchilar, balki, qalb mulki boʻlgan musiqa ustalari, ya'ni san'atkorlar haqida ham eng xolis bahoni bera olganligini kuzatishimiz mumkin boʻladi.

E'tirof etishimiz joizki, Sirojiddin Sayyid ijodidagi publitsistik namunalar ba'zan she'riy mezonlarga sig'magan, doston talablariga javob bera olmaydigan, ya'ni maydonni istagancha keng olib, xayolidan kechgan jamiki fikrlarni yozib ketaverishga qulay shartsharoitni yaratib bergan nasriy parchalarga oʻxshab koʻrinishi, kitobxonda shunday taassurot qoldirishi mumkin. Darhaqiqat, ba'zan oddiy xabar, oʻtmishdan qolgan xotiralar, voqelikning muayyan lavhalari tasvirlangan esse yoki xotiralarda reportajga oʻxshab qolgan lavhalarni uchratamiz.

XULOSA

Ammo unutmasligimiz kerakki, ijodkor ba'zi holatlarda o'z ko'nglini shunchaki to'kib solish uchun emas, ijtimoiy hayotning real va haqqoniy ishtirokchisi ekanligini his qilganligi uchun ham publitsistika janrlariga murojaat qiladi. Bunday hollarda istalgan fikr-mulohaza yuritilgan, kun tartibiga qoʻyilgan biror bir mayzu erkin shaklda talqin qilingan esse bilan sertarmog sujetga ega boʻlgan, xilma-xil qahramonlarning qiyofalari aks ettirilgan romanni yoki qissani solishtirib boʻlmaydi. Avvalo, ijodkor biror asar yaratishdan oldin, tabiiyki, uning g'oyaviy asoslarini ongida va qalbida obdon "pishitadi", g'oya "pishib yetilgach", unga muyofiq keluychi adabiy janr tanlanadi, ya'ni ijod egasi hech mahal biror janrga moslab mavzu tanlamaydi, chunki ijodkorning shuurida hamisha xilma-xil gʻoyalar mavjlanib turadi, agar bunday boʻlmasa, ya'niki asar egasi roman yaratishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻyib, keyin shunga mos g'oya va mavzu qidirganida uning asari ishonarli va tabiiy holda taassurot qoldira olmaydi. Shu boisdan, ijodkor hamisha fikri va qalbidagi ohanglarga quloq tutib qalam tebratadi, adabiy janrlarni ham shunga muvofiqlashtirgan holda yaratishga harakat qiladi. Bu qonuniyatlarni hisobga olhan kitobxon publitsistik janrda yaratilgan nasriy parchalardan hikoya yoki qissaga xos sujet liniyalarini qidirmaydi. Esse yoki adabiy xotiralarni mutolaa qilganida ularning janriy qonuniyatlarini yaxshi ilgʻaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. –Toshkent: "Oʻqituvchi", 2001.
- 2. Kurbonova S. Yozuvchi publitsistikasining taraqqiyot tamoyillari. –Toshkent: "Muharrir", 2012.

- 3. Nazarov B. va b. Oʻzbek adabiy tanqidchiligi tarixi. –Toshkent. Choʻlpon nomidagi NMIU, 2012.
- 4. Togʻayev O. Oʻzbek badiiy publitsistikasi (nazariya va mahorat masalalari). –Toshkent: "Fan", 1973.
- Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lugʻati. T.: "Akademnashr", 2013.
- 6. Sirojiddin Sayyid. Asarlar. I jild. Toshkent: "Sharq", 2018.
- 7. Sirojiddin Sayyid. Asarlar. II jild. Toshkent: "Sharq", 2018.
- 8. Sirojiddin Sayyid. Asarlar. III jild. Toshkent: "Sharq", 2018.
- 9. Sirojiddin Sayyid. Asarlar. IV jild. Toshkent: "Sharq", 2019.
- 10. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: "Sharq", 2002.

REFERENCES

- 1. Boboyev T. (2001) Basics of literary studies. Tashkent. Teacher
- 2. Kurbonova S. (2012) Development principles of writer's publicism. Tashkent. Editor
- 3. Nazarov B. and others. (2012) History of Uzbek literary criticism. Tashkent. NMIU named after Cholpon.
- 4. Togayev O. (1973) Uzbek artistic journalism (issues of theory and skill). Tashkent. Science.
- Kuronov D. Mamajonov Z. Sheraliyeva M. (2013) Dictionary of literary studies. Tashkent. Akademnashr
- 6. Sirajiddin Sayyid. (2018) Works. Volume I. Tashkent. Sharq
- 7. Sirajiddin Sayyid. (2018) Works. Volume II. Tashken. Sharq.
- 8. Sirajiddin Sayyid. (2018) Works. Volume III. Tashkent.
- 9. Sirajiddin Sayyid. (2019) Works. Volume IV. Tashkent.
- 10. Umurov H. (2002) Literary theory. Tashkent. Sharq.

Theory of Literature

UDC (UO'K, УДК): 821/9

OʻZBEK ADABIY TANQIDCHILIGI JANRLAR TIZIMIDA ADABIY PARALLEL JANRI VA UNING NAZARIY ASOSLARI`

Teshayeva Gulnoza Jamshidovna

Tayanch doktorant Buxoro davlat universiteti Buxoro, Oʻzbekiston

https://orcid.org/0009-0003-5609-1108

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqolada jahon adabiyotshunosligida adabiy tanqidchilik janrlari alohida bir tizim sifatida adabiy jarayonda, adabiyot taraqqiyotida muhim oʻrin tutishi, jumladan, oʻzbek adabiy tanqidchiligida ham ustuvor ahamiyat kasb etishi tahlil qilingan. Bu tizimda taqriz, maqola, adabiy portret singari adabiy parallel ham muhim oʻrin egallaydi. Adabiy parallelda obyekt qilib olingan davr va unda yaratilgan asarlar tahlil qilinib, muayyan xulosalar chiqariladi. Adabiy tanqidning mustaqil janri boʻlgan adabiy parallel adabiyotni rivojlantirishda, adabiy jarayonni faollashtirishda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga har bir adabiy parallel chuqur mantiqiy ildizga ega boʻlib, asosli, mulohaza va muhokamalari ilmiy-nazariy jihatdan puxta boʻlishi zarur. Shuni ta'kidlash joizki, matbuotning yuzaga kelishi adabiy tanqid janrlari rivojini tezlashtirdi, adabiy tanqid janrlari va uning turli ichki xillari taraqqiy topdi. O'zbek adabiy tangidchiligi janrlar tizimida mustagil janr hisoblangan adabiy parallelning oʻziga xos xususiyatlarini ochish, janr tabiatini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish, uning genezisini aniqlash, badiiyati va kompozitsion xususiyatlarini ilmiy asosda yoritib berish bugungi kunda tanqidchilik oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada adabiy parallelning genezisi, tabiati, uning yaratilishiga sabab boʻlgan omillar va ichki xillari oʻzbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligida yaratilgan adabiy parallellar misolida tadqiq qilingan. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, germenevtik va analitik tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqolaning maqsadi oʻzbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligida adabiy parallel janrining tabiati va taraqqiyotini ilmiy jihatdan tadqiq etishdan iborat.

Tanqidchilik janrlari, adabiy parallel, janriy xususiyatlar, binar tipologiya, trinar tipologiya, qiyosiy-tipologik metod, tarixiy-biografik asar, genezis, ilmiy-nazariy parallel, tarixiy-biografik parallel.

ЖАНР ЛИТЕРАТУРНОЙ ПАРАЛЛЕЛИ В СИСТЕМЕ ЖАНРОВ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ И ЕГО ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Тешаева Гулноза Жамшидовна

Докторант Бухарский государственный университет Бухара, Узбекистан https://orcid.org/0009-0003-5609-1108

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Статья посвящена исследованию системы жанров литературной критики, которая играет важную роль в литературном процессе, в развитии литературы, вследствие чего ее изучению уделяется приоритетное внимание как в мировом, так и в узбекском литературоведении. В этой системе наряду с такими жанрами, как рецензия, статья, литературный портрет, важное место занимает литературная параллель. В статье

Жанры литературной критики, литературная параллель, жанровые особенности, бинарная типология, тернарная

рассматривается период развития жанралитературной параллели, являющейся объектом изучения, и анализируются произведения, созданные в данных хронологических границах, на основании чего делаются определенные выводы. Литературная параллель, будучи самостоятельным жанром литературной критики, имеет большое значение для развития литературы и активизации литературного процесса. В то же время каждая литературная параллель имеет глубокую логическую основу и ее изучение требует основательных научно-теоретических дискуссий. Стоит отметить. что с появлением периодической печати ускорилось развитие жанров литературной критики, внутри литературно-критических жанров стали формироваться различные их разновидности. Раскрытие специфики литературной параллели, являющейся самостоятельным жанром в системе жанров узбекской литературной критики, научнотеоретическое исследование природы жанра, понимание его генезиса, научное освещение художественных и композиционных особенностей являются актуальными задачами, стоящими сегодня перед литературоведением. В данной статье на примере литературных параллелей, созданных в узбекском литературоведении и критике, исследуются генезис, природа литературной параллели, факторы, способствовавшие ее созданию, и ее внутреннее разнообразие. В процессе исследования использовались сравнительно-типологический, герменевтический и аналитический методы анализа. Цель статьи – научное исследование природы и особенностей развития жанра литературной параллели в узбекском литературоведении и критике.

типология, сравнительнотипологический метод, историко-биографический труд, генезис, научнотеоретическая параллель, историко-биографическая параллель.

LITERARY PARALLEL GENRE AND ITS THEORETICAL FOUNDATIONS IN THE SYSTEM OF GENRES OF UZBEK LITERARY CRITICISM

Teshayeva Gulnoza Jamshidovna

Doctoral student
Bukhara State University
Bukhara, Uzbekistan
gulnozateshayeva1999@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-5609-1108

ABSTRACT KEY WORDS

Genres of literary criticism in world literature as a separate system acquire an important place in the literary process and development of literature, including in Uzbek literary criticism. In this system, a literary parallel takes an important place, like a review, an article, a literary portrait. The period taken as an object in the literary parallel and the works created in it are analyzed and certain conclusions are drawn. Literary parallel, which is an independent genre of literary criticism, is of great importance in the development of literature and activation of the literary process. At the same time, each literary parallel has a deep logical root, and it is necessary to have reasonable, scientific and theoretical discussions. It is worth noting that the rise of the Press speeded up the development of genres of literary criticism genres, literary-criticism genres and its various internal types have developed. One of the urgent tasks is facing Uzbek literary criticism today, revealing the peculiarities of the literary parallel, which is considered an independent genre in the genre system, scientifically-theoretically researching the nature of the genre, identifying its genesis, highlighting its artistry and compositional features on a scientific basis. This article explores the genesis, nature of the literary parallel, the factors that led to its creation, and the case of literary parallels which was created in Uzbek literary studies and criticism. Comparative-typological, hermeneutic and analytical methods of analysis were used in the research. The purpose of the article is to scientifically research the nature and development of the literary parallel genre in Uzbek literary studies and criticism.

Genres of criticism, literary parallel, genre features, binary typology, trinary typology, comparative-typological method, historicalbiographical work, genesis, scientific-theoretical parallel, historical-biographical parallel.

KIRISH

Adabiyotshunoslik singari adabiy tanqidchilikning ham oʻziga xos muhim xususiyatlari va taraqqiyot yoʻllari mavjud. Adabiy tanqidchilikning janrlar tizimida muhim ahamiyat kasb etgan adabiy parallelning mustaqil janr sifatidagi oʻrni, tarixi, kelib chiqishi, tabiati, rivojlanishi, shakllanish yoʻllarini oʻrganish muhim vazifalardan biri sanaladi. Chunonchi, oʻzbek adabiy tanqidchiligida adabiy parallel ilmiy-nazariy jihatdan alohida tadqiq qilinmagan. Adabiy tanqidning mustaqil janrlaridan biri boʻlgan adabiy parallelda qiyosiy tahlil, xulosa chiqarish, umumlashtirish muhim oʻrin tutadi. Zero, haqiqat qiyosda yaqqol namoyon boʻladi. Bugungi kunda yaratilayotgan badiiy asarlarni komparativistika nuqtayi nazaridan oʻrganish, tahlil qilish jahon tanqidchiligi va adabiyotshunosligi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, adabiy parallelning muosir adabiyot rivojiga, adabiy jarayonga ta'siri yuqoriligi, adabiy tanqidchilikda muhim ahamiyatga egaligi tufayli ham ilmiy-nazariy jihatdan qimmatga egadir.

ASOSIY QISM

"Barcha san'at turlarida boʻlgani kabi adabiy tanqid asarlarining oʻz tuzilishi, ilmiy-ma'rifiy xususiyatlari, qoʻllanish oʻrni va bajaradigan vazifalariga koʻra muayyan guruh va yoʻnalishlari mavjud. Adabiy tanqiddagi har bir janr oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, bir-biridan farq qiladi. Ularni tasnif etishda bu farqlar e'tiborga olinishi lozim. Birinchidan, tanqid janrlarini obyekti jihatidan tasnif qilish mumkin: taqrizda bitta asar obyekt qilib olinsa, obzor maqolada ma'lum bir davrdagi bir necha asar, muammoli maqolada maqsadidan kelib chiqib, ba'zan bir, ba'zan bir necha asar tahlilga tortilishi obyekt qilib olinishi mumkin" (Axmedova Sh., 2008, 3). Shu nuqtayi nazardan kelib chiqadigan boʻlsak, adabiy parallelni tanqidchilikning mustaqil janri sifatida oʻrgangan rus olimi B.F. Yegorov parallel janrining muhim xususiyati sifatida tahlil qilinayotgan matnning hajmi va qamrov doirasini koʻrsatadi: "...qat'iy qilib aytganda, u (adabiy parallel) ni materialning qamrov kengligi boʻyicha tasniflangan janrlar guruhiga kiritish kerak: adabiy portret – bir yozuvchi haqidagi maqola, monografik taqriz – bir asar haqida, obzor – koʻplab yozuvchlarning koʻp asarlari haqida yozilsa, parallel – bir-biriga qiyoslanuvchi ikki yoki undan ortiq asar yoxud ijodkor haqida yoziladi" (Yegorov B., 1980, 193).

Adabiy parallel janrining xususiyatlarini koʻrsatib oʻtishdan oldin janrning nomlanishiga diqqat qaratish zarur. Parallel — yunoncha "parallelos" soʻzidan olingan boʻlib, "yonida boruvchi", degan ma'noni anglatadi. Demak, janr mohiyatiga uning nomlanishi katta ta'sir koʻrsatadi Parallellik turli sohalarda mavjud. Adabiyotshunoslik, tibbiyot, etnografiya, tarixshunoslik, terminologiya, tilshunoslik, san'atshunoslik kabi fanning koʻplab sohalarida amalga oshirilgan tadqiqotlar bu fikrni dalillaydi.

Adabiy parallel ham adabiy tanqidchilikning mustaqil va oʻzining spetsifik xususiyatlariga ega janri hisoblanadi. Mazkur janrning kelib chiqish ildizlari antik davrga borib taqaladi. Qadimgi yunon faylasufi, tarixchi va yozuvchisi Plutarxning "Qiyosiy hayotnomalar" tarixiy-biografik asarida mashhur yunon, rimlik davlat va siyosiy arboblar, notiq va ijodkorlarning hayot yoʻli, xulq-atvori, turmush tarzi qiyosiy usulda yoritilgan. Bizgacha 46 muvoziy va 4 alohida hayotnoma yetib kelgan. Plutarxning mazkur parallellari tarixiy, psixologik, metodik parallellarning kelib chiqishi va taraqqiyotida muhim rol oʻynadi.

"Qiyosiy adabiyotshunoslik" oʻquv qoʻllanmasida (A. Qosimov, 2019, 84) mazkur asarga tipologik oʻxshashliklarni adabiy janr darajasiga koʻtargan asar, deya baho berilgan. Ammo aynan qanday janr ekanligi aniq aytilmagan. Mualliflar adabiy parallellarga tarixiy hikoyalar tarzida qaraganlar.

Rus adabiyotshunosligida janrlar muammosini birinchi boʻlib oʻrgangan L.P. Grossman tanqidchilik janrlarining 20 ga yaqin turlarini koʻrsatar ekan, ularni uch xil tasnif qiladi: 1) tanqid usuli boʻyicha (bunga esse, impression etyud, traktat, publitsistik tanqid, akademik taqriz, sharh maqola kiradi); 2) tanqidiy ishning koʻrinishi yoki "adabiy turlar" boʻyicha (bunga feleton, hikoya, xat, dialog, parodiya, pamflet kabilar kiradi); 3) obyektni qamrab olish kengligi va darajasi boʻyicha (adabiy portret, obzor, taqriz, parallel, monografiya) (Yegorov B., 1980, 14). Tanqidchi L.P. Grossman rus mumtoz adabiyoti vakillaridan biri boʻlgan B. Sumarokov faoliyatini tahlilga tortar ekan, uning ijodida munozarali boʻlgan maqola, muhokama, dialog, analitik xat, nazariy epistol, filologik va grammatik etyud, satira, pamflet, tanqidiy hikoya, sharx, monografik taqriz, parodiya kabi janrlar qatorida adabiy parallelning ham muhim oʻrin tutishini ta'kidlaydi (Axmedova Sh., 2008, 27).

Adabiy parallelni tanqidchilikning mustaqil janri sifatida rus filologi va tanqidchisi B.F. Yegorov atroflicha oʻrgangan. Olim oʻzining "О мастерстве литературной критики: жанры, композиция, стиль" nomli tadqiqotining "Диалог и литературная параллель как жанры" boʻlimida adabiy parallelning janriy xususiyatlarini koʻrsatadi va rus adabiyotidagi mazkur janrga kiruvchi asarlarni tahlil qiladi. B.F. Yegorov P.A. Vyazemskiyning "Derjavin haqida" maqolasini adabiy parallel janrining yorqin namunasi sifatida keltiradi. Shu bilan bir qatorda mashhur rus tanqidchi V.V. Belinskiy ilmiy faoliyatida ham adabiy parallel janriga mansub tadqiqotlar salmoqli oʻrin tutishini ta'kidlaydi.

Rus olimi V. Perxin "Goʻzallik va noqisliklarni kashf etish" ("Откривать красоты и недостатки") asarida adabiy tanqidning asosiy janrlari sifatida taqriz, maqola, portret va nekrologni keltiradi va oʻz navbatida, boshqa janrlarni ularning tarkibiga kiritadi. Xususan, adabiy parallel muammoli maqola, yubiley maqola, maqola - maktub, maqola-esselar bilan birga maqolaning tarkibiy qismi sifatida oʻrganilgan (Mixaylova M., 2009, 69). V. Perxin adabiy parallelni qiyosiy taqriz, adabiy portert janriga yaqin qoʻysa, B. Yegorov parallelning drammatik dialog bilan oʻxshash jihatlari koʻpligini ta'kidlaydi. V.V. Perxin adabiy parallelga "mehnatni eng koʻp talab qiladigan janr", — deya baho bergan edi. Adabiyotshunosning fikricha, parallel tanqidchidan yozuvchining asarlari, matnlari, tarjimayi holi va shaxsiyati haqida puxta bilimga ega boʻlishni, koʻplab aniq va mukammal taqqoslashni talab qiladi (Yegorov B., 1980, 193).

Yana bir rus adabiyotshunosi V.N. Krilov "Русская символистская критика конца XIX – начала XX века: генезис, традиции, жанры" monografiyasining bir bobinni adabiy parallel janrini oʻrganishga bagʻishlagan. V.N. Krilov XIX asr oxiri – XX asr boshlarida adabiy parallel rus tanqidchiligi va adabiyotshunosligining turli yoʻnalishlarida faollashganini ta'kidlaydi va oʻsha davrda yaratilgan bir qator adabiy parallellarni tahlil qiladi.

V.N. Krilov adabiy parallelning janr va usul sifatida faollashishiga asosiy sabab qilib, simvolistlarning keng qiyoslash, turli tipologik aloqalarni oʻrnatish va adabiyotda oʻtmishdoshlarini izlashga boʻlgan intilish kabi omillarni koʻrsatadi. Adabiyotshunos adabiy parallelni ham mustaqil janr, ham usul sifatida tekshiradi. Parallelni janr sifatida

shakllantiruvchi asosiy omil qiyosiy tahlildir. Agar qiyoslash maqolani butunlay qamrab olsa, ustunlik qilsa, taqqoslanayotgan turli hodisalar oʻrtasidagi bogʻlanish ta'minlansa, demak, asarda adabiy parallel janr sifatida boʻy koʻrsatadi. Tanqidiy asarning faqat bir qismida qiyoslashdan foydalanilsa, parallel janr emas, usul sifatida baholanadi. Bunda qiyos usuli muallif uslubini, uning oʻziga xosligini koʻrsatish singari estetik vazifalarni bajaradi. V.N. Krilov adabiy parallelning eng asosiy janriy xususiyati sifatida qiyosiy tahlilni koʻrsatadi va asarlarida, asosan, rus simvolistlari yaratgan adabiy parallellarni tekshiradi.

Adabiy-tanqidiy qarashlar mumtoz matnlarda sinkretik, ya'ni qorishiq tarzda uchragan. Jumladan, bunday mulohazalar tarixiy yodnomalarda, esdalik tipidagi asarlarda, devonlarga yozilgan debochalarda, manoqib-holotlarda, kichik lirik janrdagi asarlarda, dostonlarning maxsus boblarida, tazkiralarda, aruz, qofiya, ilmi bade' va sanoye'ga doir risolalar asosida chuqur tadqiq qilingan. Oʻzbek adabiyoti tarixi zamonaviy adabiyotning paydo boʻlishida muhim rol oʻynadi, mumtoz adabiyotshunoslik ham hozirgi adabiy tanqidchiligi rivoji, tanqid janrlarining shakllanishida muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Oʻtmish adabiyotshunosligi muammolarini chuqur oʻrgangan akademik B.Valixoʻjaev oʻzbek mumtoz adabiyotida ham adabiy parallel xususiyatlari mavjud manbalar uchrashini ta'kidlaydi. Chunonchi, Sayfi Saroyining "Vasf-ul shuaro" deb nomlangan masnaviysida shoirning adabiy-estetik qarashlari oʻz ifodasini topgan. Masnaviyda ijod maydoni bogʻ gulshaniga, shoirlar esa bulbul, zogʻ, toʻti kabi qushlarga oʻxshatiladi. Bunda istiora san'ati vositasida iste'dodli shoirlar, shaklbozlikka oʻch shoirlar va koʻchirmachi shoirlar nazarda tutilgan.

Alisher Navoiy ustozi Nuriddin Abdurahmon Jomiyga bagʻishlab yozgan "Xamsat ulmutahayyirin" asarining II bobida ular oʻrtasida yozilgan maktublardan birida Navoiy Xusrav Dehlaviy qalamiga mansub "Daryoyi abror", Abdurahmon Jomiyning "Lujjat ul-asror" qasidalari matlalarini keltirib ularni qiyoslaydi ushbu qasidalarga javoban yozilgan oʻzining "Tuhfat-ul afkor" qasidasining matlasini keltiradi, qasidasining ustozi tomonidan yuqori baholarga e'tirof etilganini ta'kidlaydi (Navoiy A., 2008, 20). Bundan koʻrinib turibdiki, Navoiyning "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida trinar tipologiya (uchlik qiyoslanish) hodisasi uchraydi. Bu esa adabiy parallel janriga xos xususiyat hisoblanadi.

"Oʻzbek tanqidchiligidagi janrlar majmuyi tarixan vujudga kelgan yaxlit tizim boʻlib, xilma-xil tipdagi tanqidiy asarlarning murakkab va oʻziga xos aloqalari hamda oʻzaro ta'siri zamirida bunyodga kelgan. Janrlar tizimining shakllanish jarayoni tanqidiy tafakkur taraqqiyotining muhim qonuniyatlaridan biri hisoblanadi" (Nazarov B., 2012, 381). Barcha janrlar yaxlit ilmiy-adabiy tafakkur vositasi sifatida adabiyotning ravnaqi uchun kurashadi, ijodkor va uning asari haqida muayyan xulosalar chiqarishga intiladi, mushtarak ilmiy-adabiy tizimni vujudga keltiradi. Chunonchi, ushbu janrlar tizimida adabiy parallelga qaraydigan boʻlsak, uning quyidagi: ikki yoki undan ortiq badiiy asar yoki adabiy-nazariy muammo haqida fikr yuritib, qiyosiy xulosalar chiqarishi, shu orqali kitobxonning ikki obyektni qiyosiy-tanqidiy baholash va estetik didini shakllantirishga koʻmaklashish kabi yetakchi janriy belgilari mavjud. Adabiy parallel janriy xususiyatlari jihatidan muammoli maqolaga ham oʻxshab ketadi, ammo uning muammoli maqoladan farqi shundaki, muammoli maqolada adabiyotga oid bir muammo bir mutaxassis yoki tanqidchi tomonidan oʻrtaga tashlanib, uning yechimi koʻrsatilsa, adabiy parallelda ayni muammo yuzasidan bir necha adabiy muammo ilmiy jihatdan tadqiq qilinadi. Qiyosiy-tipologik metod nafaqat adabiyot metodologiyasi sohasi,

balki adabiyotshunoslik, adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, bibliografiya, matnshunoslik, manbashunoslik, tarjimashunoslik sohalari qatorida adabiy tanqid uchun ham muhim ahamiyatga ega va ular bilan chambarchas bogʻliq. Adabiy parallel janrida ham qiyoslash metodidan oʻrinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo bunda faqat hodisalarning oʻxshashligi yoki farqlanishi aniqlanib qolmasdan, ularni tahlil va talqin qilish, ilmiy, adabiy, estetik ahamiyatini ham isbotlash zarur.

Adabiy tanqidchilikda parallel janrining yorqin namunasi sifatida mashhur sharqshunos Y.E. Bertelsning "Navoiy va Attor" monografiyasini keltirish mumkin. Mazkur tadqiqotda Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" va Nizomiddin Mir Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asarlari qiyosiy-tipologik usulda tahlil qilingan. Olim Navoiyning "Lison ut-tayr" asari Attor "Mantiq ut-tayr"ining tarjimasi emas, balki oʻziga xos original doston ekanligi koʻplab misollar asosida dalillangan. Turkiy adabiyotning forsiy adabiyotga bogʻliq ekanligi, bu ikki adabiyot asrlar davomida bir-biridan oziqlanib, rivojlanganligi ma'lum. Biroq ayrim gʻarblik adabiyotshunoslar Sharq adabiyotining tahlilida Gʻarb badiiy asarlarini baholashda qoʻllanilgan oʻlchovlardan foydalanganlar va Sharqdagi adabiy an'anani toʻgʻri tushunmay, Navoiyni "taqlidchi", "tarjimon" deb ataganlar. Y.E. Bertels tadqiqotining kirish qismida yuqorida keltirilgan masalalarga oydinlik kiritar ekan, "tarjima" terminini Sharq adiblari asarlariga nisbatan juda ehtiyotkorlik bilan qoʻllanilishi kerakligini, chunki uning ma'nosi Sharq adabiy shakllariga har doim ham mos kelavermasligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi dostonlarni qiyosiy-tipologik metod asosida tahlil qilgan holda quyidagi farqli jihatlarni keltiradi:

Yozuvchi va adabiyotshunos Xurshid Doʻstmuhammadning "Jon Milton va Abdulla Qodiriy: "Areopagitika"dan "Diyori Bakr"ga qadar" maqolasi ham adabiy parallelning namunasi hisoblanadi. Maqolada muallif ingliz shoiri va publitsisti Jon Milton va buyuk oʻzbek yozuvchi va publitsisti Abdulla Qodiriy oʻrtasidagi oʻxshashlik va oʻziga xosliklarni tahlilga tortadi. Maqolaning kirish qismida X. Doʻstmuhammad ikkala ijodkorning bolalik yillari va ta'lim jarayonlari haqida fikr yuritadi. Ularning oʻqish, intilishga, bilim olishga intilishlari va dunyo kezishga boʻlgan imkoniyatlari qiyoslanadi. Ikkala ijodkor ham sa'yharakatlari tufayli oʻz davrining ilgʻor, ziyoli kishisiga aylanishi faktlar orqali asoslanadi. Jon Milton ham, Abdulla Qodiriy ham ijodining dastlabki pallasida matbuot, publitsistika bilan qizgʻin shugʻullanishlari, ular ishongan tuzumning oxir-oqibat puch asoslarga qurilganligi, davr sharoitlari oʻzaro solishtiriladi. Keyingi qismda esa J. Miltonning "Areopagitika" va A. Qodiriyning "Diyori Bakr"toʻplamiga kirgan kichik asarlari tahlilga tortiladi (Doʻstmuhammad X., 1990).

Adabiy parallel janri ham mustaqillik davrida zamon talablariga binoan oʻz maqsad va vazifalari jihatidan yangilanib bormoqda, mumtoz adabiyotimizga e'tibor kuchaymoqda. Shu bilan bir qatorda, oʻzbek adabiyoti namunalarini jahon adabiyoti kontekstida oʻrganish boshlandi. Tanqidchi va adabiyotshunos Suvon Melining "Oʻzbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida nashr etilgan "Mushtarak uchlik" (Meli S., 2012) deb nomlangan maqolasi ana shunday xususiyatga ega adabiy parallelga misol boʻla oladi. Maqolada muallif Aflotun, Pushkin va Hamid Olimjonning she'rlarini oʻzaro qiyoslaydi, ularning mushtarak va farqli jihatlarini koʻrsatib oʻtadi va qiyoslanayotgan ikkilik yoniga uchinchi hodisaning qoʻshilishi ikki hodisa qiyosida mavjud boʻlmagan, faqat uchlik qiyosi natijasida tugʻiladigan ma'no va

qonuniyatlarni tahlil qiladi. Maqolada Suvon Meli qiyoslash natijasida kelib chiqqan umumiy xulosalarini keltiradi. "Mushtarak uchlik" maqolasi ikkidan ortiq obyektning oʻzaro farqli va umumiy jihatlarining tadqiq qilinishi, ularning oʻziga xos jihatlarining ochib berilishi, qiyoslash natijasida ilmiy xulosalarning chiqarilishi uning adabiy parallel janrining namunasi sifatida tahlil qilishimizga asos boʻladi. Demak, istiqlol davri tanqidchiligida ijtimoiy tahlil qatori mikroanaliz, qiyosiy-tarixiy talqinning kuchayib borayotganligini ham kuzatishimiz mumkin.

Mustaqillik davri oʻzbek adabiy tanqidchiligiga xos yana bir xususiyat shuki, bu davrga kelib ilgʻor jahon adabiyoti va tanqidchiligining milliy tanqidchiligimizga ta'sirining kuchayganligi boʻldi. Mazkur xususiyat adabiy parallel janriga mansub asarlarda ham oʻz aksini topdi. Jumladan, Muhammadjon Xolbekovning "Shekspir va Marlo" maqolasida (M.Xolbekov, 2008) ikki buyuk ingliz dramaturglarining hayot va ijod yoʻllari biografik metod orqali qiyoslangan. Bundan tashqari ular yaratgan tragediyalarning mushtarak va tafovutli jihatlari tahlil qilingan.

Koʻrinadiki, adabiy tanqidning boshqa janrlari singari adabiy parallel ham rivojlanib bormoqda. Istiqlol davri adabiyotshunosligi va tanqidchiligida adabiy parallel janri shoʻro davrida yaratilgan parallellardan janr imkoniyatlarining kengayganligi, tadqiqot obyekti qamrov doirasining oʻsganligi, jahon adabiyoti konteksti doirasida ish koʻrishi, san'atning boshqa turlari bilan integratsiylashuvi kabi xususiyatlar bilan farq qiladi. Janrning davrlar osha taraqqiy topishi esa uning yashovchanligini belgilab beradigan muhim omil sanaladi.

Oʻzbek adabiy tanqidchiligida yaratilgan adabiy parallellarni xarakteri va mazmun-mohiyatiga koʻra quyidagicha tasnif qilish mumkin:

- 1. Tarixiy-biografik adabiy parallel.
- 2. Ilmiy-nazariy adabiy parallel.

Tarixiy-biografik adabiy parallel janrida qiyoslanuvchi obyekt sifatida ijodkor biografiyasi turadi. Ammo bunda ijodkor biografiyasidan faqat axborot berish sifatida foydalanmaydi, balki ijodkor biografiyasidan asarlarning mazmun-mohiyatini toʻliqroq ochishga harakat qiladi. Shuningdek, ijodkor hayoti va faoliyatini atroflicha qamrab olishga qaratiladi.

Ilmiy-nazariy adabiy parallellarda ilmiy tahlil, oʻrganilayotgan adabiyot namunalariga adabiyotning nazariy qonun-qoidalari nuqtayi nazaridan yondashish, ilmiy-nazariy umumlashmalar chiqarish xususiyatlari yaqqol koʻzga tashlanadi, adabiy jarayonning muayyan qismi, adiblar faoliyati, milliy yoki jahoniy adabiyot taraqqiyoti, uning muayyan tadrijiy bosqichlarini ilmiy-estetik masalalar doirasida oʻrganadi, zarur xulosalar chiqarib, muammoni yechish usullari ishlab chiqiladi yoxud yechimga olib boruvchi yoʻl tanlanadi. Toʻgʻri, adabiy parallelning barcha turlarida ham ilmiy-nazariy tahlil va umumlashmalar chiqarish xususiyati yetakchi oʻrin tutadi, ammo biografik adabiy parallellarda, asosan, ijodkor hayot yoʻliga jiddiy e'tibor qaratiladi, adabiy tur va janrlar tahliligiga bagʻishlangan adabiy parallellarda esa janrlar tadriji asosida ilmiy-nazariy xulosalar chiqariladi.

M.M. Baxtin: "Janr adabiyot taraqqiyotining har bir yangi bosqichi va shu janrga mansub har bir asarda qaytadan tugʻiladi, yangilanadi. Janr hozir bilan yashaydi, biroq hamma vaqt oʻzining oʻtmishi, ibtidosini yodda tutadi. Janr — ijodiy xotiraning adabiyot taraqqiyoti jarayonidagi vakilidir" (Baxtin M., 2002, 120), —

deya yozganida mutlaqo haq edi. Shu kabi, adabiy parallel janri ilk kurtaklari antik davr adabiyotidan boshlanadi. Mumtoz adabiyotimizda ham adabiy parallelning janriy xususiyatlari bor boʻlgan manbalar uchraydi. Asrlar davomida taraqqiy etib, oʻzgarishlarga uchragan adabiy parallel janri han bugungi kunda rivojlanishdan toʻxtagani yoʻq. Adabiy parallel badiiy adabiyotda ham, adabiyotshunoslikda ham uchraydigan, ammo janriy xususiyatlari oʻzbek adabiyotshunosligida kam tadqiq etilgan janrlardan biridir. Uning antik adabiyotda uchrashi ildizlari juda qadimiyligini koʻrsatadi.

XULOSA

Xullas, adabiy parallelda farqli va mushtarak jihatlarni izchil tahlil qilish, xulosa chiqarish, umumlashtirish, nuqtayi nazarni aniq va dalillar asosida ifodalash hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yaratilayotgan har bir adabiy parallelda qiyoslanuvchi obyektlardagi qiyoslash mantiqiy jihatdan asosga ega boʻlishi lozim. Bundan tashqari, asosli, mulohaza va muhokamalari ilmiy-nazariy jihatdan pishiq boʻlishi adabiy parallelning ilmiy-tanqidiy qiymatini oshiradi. Demak, parallel ham adabiyot rivojida boshqa janrlar singari muhim oʻrin tutadi, uni monografik yoʻsinda tadqiq etish muhim vazifalardan biri boʻlib qoladi. Adabiy parallel janri bir tizim sifatida mavjud ekan, ularning oʻzi mavzusi, maqsadi, tabiatiga koʻra bir necha ichki turlarga boʻlinadiki, ularning ham alohida tadqiq etilishi lozimligi ayonlashadi. Chunki nasr tadqiqiga, she'riyatni umumlashtiruvchi, dramaturgiya sohasiga, bolalar adabiyoti, adabiy tanqid rivojiga bagʻishlangan juda koʻplab adabiy parallellar yaratilganki, ularni tasniflash, guruhlarga ajratib oʻrganish kelgusida amalga oshirilishi joiz boʻlgan tadqiqotlar sirasiga kiradi. Shu bois adabiy parallel janri adabiy tanqidning asosiy, yetakchi qismlaridan biriga aylanishiga shak-shubha yoʻq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Alisher Navoiy. Xamsat ul-mutahayyirin. Ziyo.uz kutubxonasi.
- 2. Ахмедова Ш. Танкидчи махорати. Бухоро, 2013.
- 3. Ахмедова Ш. Ўзбек адабий танқидчилиги жанрлари. Тошкент: Фан, 2008.
- 4. Бахтин М.М. Собрание сочинений в 7 т. Т.б. M., 2002.
- 5. Дўстмуҳаммад X. Жон Милтон ва Абдулла Қодирий: "Ареопагитика"дан "Диёри Бакр"га қадар // Шарқ юлдузи, 1990. № 2.
- 6. Егоров Б. О мастерстве литературной критики: жанры, композиция, стиль. Ленинград: Сов. Писатель, Ленинградское отд-ние, 1980.
- 7. Крылов В.Н. Русская символистская критика конца XIX- начала XX века: генезис, традиции, жанры. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2005. 268 с.
- 8. Михайлова М.В. Литературная критика: эволюция жанровых форм. М., 2009.
- 9. Meli S. Mushtarak uchlik // Oʻzbekiston adabiyoti va san'ati, 2014. № 16.
- 10. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. Oʻzbek adabiy tanqidchiligi tarixi. Toshkent: Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
- 11. Холбеков М. Шекспир ва Марло //Шарк юлдузи, 2008. № 1.
- 12. Qosimov A va bosh. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Akademnashr, 2019.

REFERENCES

- 1. Alishir Navoi. Khamsat ul-mutahayirin. www.Ziyo.uz library.
- 2. Akhmedova Sh. (2008) Genres of Uzbek literary criticism. Tashkent: Science
- 3. Akhmedova Sh. (2013) Critical skills. Bukhara
- 4. Baxtin M.M. (2002) Collected works in 7 volumes. V.6. M.

- 5. Dostmuhammad Kh. (1990) John Milton and Abdulla Kadiri: From "Areopagitika" to "Di-yori Bakr" // Eastern star. issue 2.
- 6. Egorov B (1980) On the skill of literary criticism: genres, composition, style.— Leningrad: Sov. Pisatel, Leningrad
- 7. Krylov V.N. (2005) Russian symbolist criticism of the late XIX-early XX century: genesis, traditions, genres. Kazan: Kazan flour. 268 p.
- 8. Mikhailova M.V. (2009) Literature criticism: evolution of form of genre. M.,
- 9. Meli S. (2014) Common triplet // Literature and art of Uzbekistan, issue 16.
- 10. Nazarov B., Rasulov A., Kahramonov Q., Akhmedova Sh. (2012) History of Uzbek literary criticism. Tashkent: Publishing House Choʻlpon.
- 11. Kholbekov M. (2008) Shakespeare and Marlo //Eastern star, issue 1.
- 12. Kasimov A. and others. (2019) Comparative literary studies. Tashkent: Akademnashr.

Comparative literature

UDC (UO'K, УДК): 82.091

ЗАДАЧИ И МЕТОДОЛОГИЯ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Халлиева Гулноз Искандаровна

Доктор филологических наук, профессор Узбекский государственный университет мировых языков Ташкент, Узбекистан

https://orcid.org/0000-0001-5013-0792

Чертыкова Мария Дмитриевна

Доктор филологических наук Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова Абакан, Хакасия

https://orcid.org/0000-0002-7467-4388

Дворяшина Виктория Сергеевна

Старший преподаватель Узбекский государственный университет мировых языков Ташкент, Узбекистан

https://orcid.org/0009-0002-9727-7841

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В статье рассматривается методология сравнительного анализа применительно к литературоведческим исследованиям. Автор определяет основную цель сравнительных исследований литературных фактов как выявление сходств и различий между объектами на основе сопоставления структурных элементов различного уровня (тема, сюжет, образ, язык, стиль и т.п.). В число задач сравнительного анализа автор статьи включает гносеологическую, логическую, методологическую, методическую, аксиологическую задачи. Важность каждого этапа сравнительного анализа рассматривается в контексте получения новых знаний об объектах сравнения и понимания взаимосвязей между ними. Также подробно описываются типичные ситуации, возникающие в процессе сравнительного анализа (сравнение литературных фактов и явлений, сосуществующих в одном и том же месте и/или времени, либо различающихся по месту и/или времени своего существования). Автор перечисляет и подробно характеризует критерии оценки результатов сравнения, а также условия обеспечения достоверности результатов сравнительного анализа. Отдельное внимание в статье уделяется переводу как объекту сравнительного литературоведения. При этом акцент сделан на роли переводчика как посредника в процессе межкультурной художественной коммуникации, а также на возможных аспектах сравнительного изучения оригинального текста и его перевода.

Объект, задачи сравнения, этапы сравнения, типичные ситуации, методология сравнительного анализа, сравнительно-исторический и сравнительно-сопоставительный методы, перевод, адекватность, художественный перевод,

искусство перевода.

OIYOSIY ADABIY TAHLIL VAZIFALARI VA METODOLOGIYASI

Xalliyeva Gulnoz Iskandarovna

Filologiya fanlari doktori, professor Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti Toshkent, Oʻzbekiston https://orcid.org/0000-0001-5013-0792

Chertikova Mariya Dmitrievna

Filologiya fanlari doktori N.F. Katanova nomidagi Xakass davlat universiteti Abakan, Xakasiya https://orcid.org/0000-0002-7467-4388

Dvoryashina Viktoriya Sergeyevna

Katta oqituvchi Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti Toshkent, Oʻzbekiston https://orcid.org/0009-0002-9727-7841

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqolada adabiyotshunoslikka oid qiyosiy tadqiq metodologiyasi tahlil qilinadi. Muallif adabiy faktlarni qiyosiy tadqiq qilishning asosiy maqsadini turli darajadagi strukturaviy elementlarni (mavzu, syujet, obraz, til, uslub va boshqalar) qiyoslash asosida obyektlar oʻrtasidagi oʻxshashlik va farqlarni aniqlash qiyosiy tahlil vazifalari qatorida oʻziga xos xususiyatga egaligini izohlaydi. Qiyosiy tahlil vazifalari qatoriga maqola muallifi gnoseologik, mantiqiy, uslubiy va aksiologik vazifalarni ham kiritadi. Qiyosiy tahlilning har bir bosqichining ahamiyati qiyoslash obyektlari haqida yangi bilimlarni olish va ular oʻrtasidagi munosabatlarni tushunish kontekstida koʻrib chiqiladi. Qiyosiy tahlil jarayonida yuzaga keladigan tipik vaziyatlar (bir makon va/yoki zamonda yonma-yon mavjud boʻlgan yoki mavjud boʻlish joyi va/yoki vaqti jihatidan farq qiluvchi adabiy fakt va hodisalarni taqqoslash) ham batafsil bayon etilgan. Muallif qiyoslash natijalarini baholash mezonlarini, shuningdek, qiyosiy tahlil natijalarining ishonchliligini ta'minlash shartlarini sanab oʻtadi va tavsiflaydi. Maqolada qiyosiy adabiyotshunoslik obyekti sifatida tarjimaga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, tarjimonning madaniyatlararo badiiy muloqot jarayonida vositachi roliga, shuningdek, asliyat va uning tarjimasini qiyosiy oʻrganishning mumkin boʻlgan jihatlariga e'tibor qaratiladi.

Obyekt, qiyoslash vazifalari, qiyoslash bosqichlari, tipik vaziyatlar, qiyosiy tahlil metodikasi, qiyosiy-tarixiy va qiyosiy-tipologik usullar, tarjima, adekvatlik, badiiy tarjima, tarjima san'ati.

TASKS AND METHODOLOGY OF COMPARATIVE LITERARY ANALYSIS

Khalliyeva Gulnoz Iskandarovna

Doctor of Philological Sciences, Professor Uzbekistan State University of World Languages Tashkent, Uzbekistan https://orcid.org/0000-0001-5013-0792

Chertykova Maria Dmitrievna

Doctor of Philological Sciences Khakassian State University named after N. F. Katanov Abakan, Khakassia https://orcid.org/0000-0002-7467-4388

Dvoryashina Victoria Sergeevna

Senior Lecturer
Uzbekistan State University of World Languages
Tashkent, Uzbekistan
https://orcid.org/0009-0002-9727-7841

ABSTRACT KEY WORDS

The article discusses the methodology of comparative analysis in relation to literary studies. The author defines the main goal of comparative studies of literary facts as identifying similarities and differences between objects based on a comparison of structural elements of various levels (theme, plot, image, language and style, etc.) Among the tasks of comparative analysis, the author of the article includes epistemological, logical, methodological, methodical, axiological tasks. The importance of each stage of comparative analysis is considered in the context of obtaining new knowledge about the objects of comparison and understanding the relationships between them. Typical situations that arise in the process of comparative analysis (comparison of literary facts and phenomena that coexist in the same place and/or time, or differ in place and/or time of their existence) are also described in detail. The author lists and characterizes in detail the criteria for evaluating the results of the comparison, as well as the conditions for ensuring the reliability of the results of the comparative analysis. Special attention in the article is paid to translation as an object of comparative literature. The emphasis is on the role of the translator as an intermediary in the process of intercultural artistic communication, as well as on possible aspects of comparative study of the original text and its translation.

Object, comparison tasks, stages of comparison, typical situations, methodology of comparative analysis, comparative historical and comparative methods, translation, adequacy, literary translation, art of translation.

ВВЕДЕНИЕ

Сравнительный анализ отличается от обычного анализа литературного произведения. Традиционный анализ направлен на объекты, которые состоят из образующих их элементов, поэтому исследователям достаточно выделить и проанализировать эти составляющие. Сравнительный же анализ, помимо указанных действий, предполагает сопоставление выделенных в объекте анализа элементов между собой. Цель сравнительного анализа состоит в том, чтобы выявить сходные и различные стороны сравниваемых объектов, обнаружить и истолковать общие закономерности, обусловливающие сходства между ними.

Испокон веков в народе говорится, что истина познается в сравнении. Именно

поэтому методология сравнения получила широкое распространение и на сегодняшний день применяется во всех областях науки и практики.

Далее рассмотрим, какие научно-практические основания позволяют более глубоко понять содержание, сущность и задачи методологии сравнения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Объекты, задачи, типичные ситуации сравнительного анализа. Объекты сравнительного анализа делятся на **природные, социальные** и **духовные**. Эти относительно самостоятельные сферы гармонично связаны друг с другом. Именно они в совокупности формируют среду, в которой живет человек, и находят свое выражение в виде образа в художественной литературе.

Несмотря на относительную самостоятельность природных явлений, они становятся объектами сравнения лишь после того, как вовлекаются в общественную жизнь людей. Иными словами, поскольку люди занимаются сравнительным анализом природных явлений, они переносят на них свои собственные социальные особенности, исходят из своих интересов и взглядов. В результате сравнительный анализ явлений природы в определенной степени социализируется. Таким образом, механизм сравнения природных явлений не может осуществляться без влияния социальных факторов.

Вторая группа объектов сравнительного анализа - социальные явления. Методология их сравнения имеет свои особенности. При этом расширяется поле анализа, увеличивается количество показателей сравнительного анализа. Причина в том, что здесь законы общественного развития действуют внутри всех сфер социальных отношений, то есть в данном случае необходимо учитывать экономические, политические, духовноидеологические, правовые, научно-технические, информационные, военные, экологические и многие другие отношения.

Духовно-мировоззренческие вопросы составляют третью группу объектов сравнительного анализа. Этот процесс связан со сравнительным анализом объектов духовно-мировоззренческой сферы.

Таким образом, природные, социальные и духовно-мировоззренческие явления, присутствующие в художественной литературе, являются объектами сравнительного анализа. Но эти объекты уникальны и требуют учета ряда собственных особенностей.

Задачи сравнительного анализа. Как следует из научной литературы, сравнительный анализ имеет гносеологические, логические, методологические, методические, аксиологические задачи. (Минералов Ю.И., 2019; Жирмунский В.М., 1979; Кокорин А.А., 2009) Иными словами, мы обязательно проходим эти этапы в процессе сопоставления литературных событий.

Гносеологическая (эпистемологическая) задача сравнительного анализа. Ее сущность и основная цель заключается в получении новых знаний об объектах сравнения. Благодаря этому мы достигаем следующих результатов:

- во-первых, в процессе сравнительного анализа мы получаем новую информацию о каждом сравниваемом объекте;
- во-вторых, мы получим новое представление о взаимодействии сравниваемых литературных явлений;

– в-третьих, если результат сравнения предметов достаточно полный и точный, то мы формируем общее представление об их прошлом, настоящем и будущем. В то же время мы обогащаем теорию методологии сравнения.

Логической задачей сравнительного анализа является применение логических законов и правил в процессе сравнения литературных явлений. Чтобы не отклоняться от требований логики в процессе сравнительного анализа, следует соблюдать следуюmee:

- 1. Нелогично сравнивать литературные события по разным основаниям. Для сравнительного анализа литературных событий часто выбирают разные базы. Когда это происходит, процесс сравнения теряет свою точность. Во многом он остается без объекта, поэтому становится неэффективным. Именно поэтому так важна четкая база для сравнения. Для этого один сущностный признак нельзя сравнивать с другим. Например, сюжет логично сравнивать с сюжетом, язык произведения с языком другого произведения;
- 2. Если из анализа не исключить определенные ситуации, не связанные с объектами, ожидаемый результат не может быть достигнут;
- 3. В процессе сравнения можно столкнуться с конфликтами и противоречиями, это естественно. Даже в самых противоположных характерах непременно есть общие моменты, не противоречащие логике.

Методологическая задача сравнительного анализа. В процессе сравнения мы используем множество методов и приемов. Это увеличивает не только наши знания об объекте, но и наши эмпирические знания о решении некоторых жизненных задач, т. е. наш опыт, и расширяет наши практические возможности.

Мировоззренческая задача в сравнительном анализе. Известно, что каждый процесс зависит от знаний и мировоззрения людей. То, насколько всесторонним будет сравнительный анализ, зависит от мировоззрения, знаний и уровня образования личности. Итак, мировоззрение играет важную роль в этом процессе, оно служит обогащению мировоззрения субъектов и мировоззрения читателей.

Оценочная (аксиологическая) задача сравнительного анализа проявляется во многих формах и во многих аспектах. Что бы мы ни сравнивали, в результате мы должны будем подвести итоги наших научно-теоретических размышлений и дать оценку тому или иному литературному явлению. Вот почему сравнительный анализ по существу аксиологический, то есть в его содержании воплощена оценка сравниваемых явлений с точки зрения их сходств и различий. Это не только повышает теоретический уровень анализа, но и приобретает практическое значение при решении некоторых задач.

Эмпирическая задача сравнительного анализа в основном направлена на обеспечение решения практических задач. Каждый день перед нами возникает ряд практических вопросов. Практика сравнительного анализа даст реальные результаты, только если она служит достижению практических целей, важных в жизни человека.

Наиболее важные шаги в процессе сравнения. Что должен сделать исследователь, какие этапы должен он пройти, чтобы сравнительный анализ дал ожидаемый результат?

Прежде всего, исследователь должен правильно выбрать объекты сравнения, по-

тому что этот этап создается ситуацией существования объектов сравнения.

Во-первых, невозможно сравнивать и определять сходства и различия между явлениями без сравнения их внутренних характеристик и внутренних параметров. Основными из них являются содержание, сущность, качества сравниваемых объектов. Поэтому выявление сходства и различия между содержанием, сущностью и качествами явлений выступает первым шагом в процессе сравнения.

Во-вторых, мы знаем, что внутренние характеристики событий, т. е. их содержание, сущность и качество, своеобразно проявляются вовне. Поэтому необходимо изучать степень выраженности внутренних характеристик объектов сравнения, их сходства и различия во внешней среде. Это следующий этап сравнительного анализа.

В-третьих, не только сравниваемые объекты влияют на среду, но и среда влияет на них. Это предполагает сравнение особенностей влияния внешних условий на объекты анализа.

Таким образом, на этапе сравнения явлений естественным образом определяется третье направление. Суть его заключается в выявлении сходств и различий во влиянии среды на объекты сравнительного анализа.

В-четвертых, для возникновения любого явления, в том числе и литературного, есть причина и необходимость Конечно, их тоже следует учитывать при сравнении. В возникновении, существовании, развитии и функционировании каждого явления играют роль многие факторы, но некоторые из них имеют приоритет. В литературе это часто называют **мотивом**. Поэтому, прежде чем проводить сравнительный анализ того, что нам нужно, необходимо сопоставить факторы, вызвавшие его появление. Это помогает нам обнаружить сходства и различия в причинах существования сравниваемых объектов. С этой целью нам целесообразно провести сравнительный анализ на основе алгоритма необходимость (мотив) - предмет - сущность (результат).

Итак, сопоставление потребностей (мотивов) является важным этапом объективного анализа, потому что ничто не возникает без нужды и необходимости. Так, в произведении Алишера Навои «Лисон ут-тайр» именно первая из семи долин, выбранных для достижения первоначального пункта назначения, была необходима (Иванов С.).

Какие типичные ситуации могут быть объектом сравнения. Иногда у нас под рукой так много материала, что мы не знаем, что и с чем сравнивать или сопоставлять. Известно, что на процесс сравнительного анализа и его результаты влияют многие обстоятельства. Например, состав объектов сравнения; методологические инструменты анализа; методы сравнительного анализа и др. Принимая все это во внимание, можно указать следующие типичные ситуации, которые можно сравнивать:

Первая ситуация. Сравнение литературных событий, одновременно существующих в одном месте. Эта ситуация сравнения имеет свои особенности. Во-первых, пространственное единство сравниваемых объектов, общность среды исключает из повестки дня изучение ее влияния на эти характеристики. Общее пространство и время указывают на то, что среда объектов сравнения одна и та же, и эта среда оказывает на них одинаковое воздействие. Это приводит к некоторому «упрощению» и облегчению сравнительного анализа. Во-вторых, наличие сопоставимых явлений в одном пространстве и времени, естественно, позволяет говорить об их историческом единстве.

Например, если сравнить произведения Уткира Хашимова и Тахира Малика, то можно определить общие и особенные черты творчества писателей, живших и творивших в одном месте и в одно время.

Вторая ситуация. Одно место, но оно объединяет сравниваемые литературные события разного времени. Вторая ситуация возникает, когда необходимо сравнить литературные явления, которые существовали, существуют или могут существовать в определенной среде, в одном и том же пространстве, но в разное время. В то же время сравнивать события, существующие в разное время, но в очень похожих ситуациях довольно сложно. Обычно здесь возникают определенные проблемы и затруднения.

Часто пытаются сравнивать события, существующие в одном месте, например, в одной стране (например, творчество поэтов, живших в одном месте, но творивших в разное время), отрицая при этом фактор времени. Это неправильно. Время, например, обязательно вынесет свой приговор взглядам Мукими и Мухаммада Юсуфа периода их молодости или юности. Иными словами, даже если сопоставляемые объекты существуют в совершенно одинаковой среде, необходимо учитывать, что время по-разному влияет на их развитие в разные периоды их существования. Даже если условия, в которых существуют явления (страна, какое-то культурное или географическое пространство), принципиально не изменились, за это время могли измениться сами объекты сравнения.

Третья ситуация. Сравнение объектов, существующих в одно и то же время, но в разных местах. Например, сегодня известны одноименные романы «Месть» узбекского писателя Насыра Захида и американской писательницы Виктории Шваб, которые живут и работают в одно время, но в разных местах. При сравнении темы мести в обоих романах, безусловно, очень важно обращать внимание на то, в какой именно среде возникли выделенные для сравнения объекты. В данном случае этот фактор требует от исследователя особого внимания, потому что на сравниваемые конкретные объекты оказали влияние совершенно различные обстоятельства и причины.

Четвертая ситуация. Процесс сопоставления литературных явлений разных мест и времен. При этом сравниваются разные среды, места и литературные события разного времени. Эта ситуация в методологии и методике сравнительного анализа считается наиболее сложной. Например, при изучении трактовки просвещения в творчестве Шекспира и Алишера Навои или вопроса художественной психологии в творчестве Абдуллы Каххара и Джека Лондона следует учитывать следующее:

Во-первых, необходимо понять природу сравниваемых явлений. Во-вторых, необходимо как можно глубже изучить предшествующие условия и среду, в которых существуют объекты сравнительного анализа, выявить их влияние на мировоззрение Шекспира и Навои или Абдуллы Каххара и Джека Лондона. Чтобы узнать, что объединяет произведения писателей, живших в разное время и в разных местах, помимо их популярности, необходимо выявить и проанализировать множество литературных факторов.

Перед ученым-аналитиком в отношении пространственно-временных показателей объектов сравнения возникает много трудностей. Однако их можно разрешить, если учитывать особенности ситуаций, возникающих в процессе развития сравнива-

емых литературных явлений. Если исследователи, осуществляющие сравнительный анализ, владеют методикой и методологией сравнения разных, противоречивых явлений, исследование даст ожидаемый результат.

Методология сравнительного анализа

Сравнительный анализ является одним из этапов методологии познания и изменения существующих явлений. Методология сравнения формирует основу для сравнения различных процессов, существующих в определенном пространстве и времени. Поэтому возникает необходимость определить место сравнительного анализа в методологии.

Известно, что методология — это учение о методах научного исследования. Методы научных исследований во всех дисциплинах делятся на эмпирические и теоретические. Именно на основе эмпирических и теоретических методов каждая наука, в том числе и литературоведение, проводит свои исследования. «Без методов исследования ни одна наука не может достичь своей цели, определить сущность объекта исследования. Поэтому выделение природных и социальных явлений как объекта той или иной науки, открытие специфических для них закономерностей и порождение научно-философских представлений о них, несомненно, осуществляются определенными методами». (Расулов, 2010, 291)

Эмпирический метод, связанный с наблюдением и проведением экспериментов, состоит из таких этапов, как планирование, описание, статистика.

Теоретические методы включают **анализ**, **синтез**, **абстракцию**, **индукцию**, **дедукцию**, **аналоговое моделирование**. Все теоретические методы проходят такие этапы, как **сравнение**, **обобщение**, **классификация**, **оценка**.

Итак, ясно, что сравнение является одним из основных этапов всех теоретических научных методов. Поэтому, прежде чем проводить сравнительный анализ, необходимо досконально изучить научные методы исследования и понять их роль в сравнении.

Кратко поясним значение и сущность названий теоретических методов: анализ - разделение, синтез - обобщение, абстракция - отвлечение, индукция - переход от общего к частному, дедукция - движение от частного к общему, аналогия - анализ сходных свойств, моделирование - создание модели, или прототипа (например: художественной модели мира, электронной модели учебника). При использовании каждого из этих теоретических методов можно проходить этап сравнения. В сравнительном анализе анализ, синтез, дедукция и индукция являются необходимыми элементами, без которых сравнительный анализ не может быть осуществлен. Например, дедукция - это процесс разделения событий на составляющие, а сравнительный анализ невозможен без использования результатов этого процесса.

Поэтому сравнительный анализ оказывает влияние на все теоретические методы, направленные на понимание и изменение явлений действительности. Исходя из этого, в науке существуют такие понятия, как сравнительный синтез, сравнительная индукция и сравнительная дедукция. Например, сравнительный синтез - это процесс выявления сходств и различий между явлениями. Он основывается на результатах интеграции знаний о составных элементах. По сути, сравнительный синтез отвечает на вопрос о том, в чем заключаются различия между объектами сравнительного анализа. Сравни-

тельная индукция, в свою очередь, – это движение от частного к общему, процесс выявления сходства и различия сравниваемых литературных явлений.

Сравнительно-исторический и сравнительно-сопоставительный (контрастивный) методы. В методологии сравнения сравнительно-исторический и сопоставительный (или сравнительно-сопоставительный) метод является одним из самых основных методов. Эти методы схожи по своей сути, но в то же время между ними есть различия.

Сравнительно-исторический метод - метод сравнения общих и частных сторон литературных явлений в их взаимосвязи с процессом исторического развития. Первые теоретические идеи на основе сравнительно-исторического метода были сформулированы Аристотелем в его труде «Поэтика». В процессе разделения литературнах произведений на три вида (эпический, лирический и драматический), философ сравнивает их и на этой основе определяет их сущность.

В научной литературе представлено немало теоретических замечаний о сравнительно-историческом методе. В частности, литературовед Б. Каримов подчеркивает, что с помощью сравнительно-исторического метода можно проводить научные исследования в следующих направлениях:

- сравниваются шедевры мировой литературы или лучшие образцы национальной литературы;
- литературные произведения сопоставляются и изучаются по периоду их создания;
- за основу для сравнения берутся произведения представителей одной национальной литературы;
- образцы национальной литературы рассматриваются в контексте мировой литературы;
- исследуются различные и сходные стороны литературных явлений, характерных для литературного процесса или истории литературы;
- рассматриваются произведения писателей, близких друг другу по теме или проблеме;
- для наблюдения за литературно-эстетической эволюцией в качестве объекта избираются произведения, созданные определенным автором. (Каримов Б., 2011, 74) Теоретические основы сравнительно-исторического метода очень хорошо освещены такими учеными, как А.Н. Веселовский, В.М. Жирмунский, Н.И. Конрад, А. Дима, А. Дюришин, В.Р. Аминева, А. Эшонбобоев.

Метод сопоставления – это метод, основанный на систематизированном сравнении филологических явлений, и это метод, в основном, направлен на выявление различий. Именно поэтому в языкознании он называется контрастивным методом. Несмотря на то, что его теоретические основы еще не были разработаны, труды, направленные на сопоставление различных филологических явлений, издавались с древних времен. Труд Алишера Навои «Мухокамат ул-лугатайн», целью которого является сопоставление персидского и тюркского языков, является ярким примером использования данного метода.

Теоретические основы этого метода в науке были разработаны лингвистом И. А.

Бодуэном де Куртенэ в XIX в. Научную работу в этом направлении продолжали такие ученые, как Е.Д. Поливанов, Л.В. Щерба, С.И. Бернштейн, А.А. Реформатский, Ш. Балли. (Поливанов Е.Д., 1933; Реформатский А.А., 1962; Ярцева В.Н., 1988)

Согласно научным выводам ученого-лингвиста Р. Расулова, сопоставительный метод представляет собой метод сравнения двух или более родственных или неродственных языков, языковых явлений и по этому признаку отличается от сравнительно-исторического метода, который сравнивает только родственные языки. Также, в отличие от сравнительно-исторического метода, он не уделяет внимания истории языков, их происхождению - генетическим процессам и развитию и не основывается на них. (Расулов Р., 2010, 263)

Если мы применим приведенные выше теоретические положения к изучению литературы, тогда при анализе, проводимом в рамках литературы одного народа или одного региона, при котором внимание обращено на генетические аспекты литературных явлений, используется сравнительно-исторический метод (например, сопоставление символов в узбекской классической литературе), а при изучении и анализе литератур разных народов (например, русской и узбекской, английской и испанской), выявляющем специфические особенности того или иного литературного явления, используется сопоставительный метод.

Критерии оценки результатов сравнения. Оценка результатов сравнения во многом зависит от того, насколько качественно решены указанные выше задачи сравнительного анализа. В научной литературе выделяются исторический, гносеологический, логический, методологический, духовно-мировоззренческий и др. критерии объективной оценки результатов сравнения. Чтобы дать о них более четкое представление, рассмотрим некоторые из них.

Исторический критерий - оценка того, насколько результаты сравнительного анализа соответствуют фактам истории.

Эпистемологический критерий – оценка результатов сравнительного анализа дается с точки зрения их соответствия законам и принципам теории познания.

Логический критерий заключается в оценке соответствия результатов сравнительного анализа требованиям законов логики.

Методологический критерий — оценка результаты сравнительного анализа дается с точки зрения их соответствия или несоответствия методу.

Духовно-идеологический критерий – это оценка, учитывающая степень соответствия результатов сравнительного анализа нравственно-мировоззренческим целям общества.

Итак, вышеперечисленные критерии позволяют оценить результаты сравнительного анализа и определить научно-теоретические аспекты сравнительного исследования.

Условия обеспечения достоверности результатов сравнительного анализа. Для достижения достоверного, объективного результата сравнительного анализа необходимо обратить внимание на следующее:

Во-первых, исследователь, желающий осуществить сравнительный анализ, должен знать теоретические, методологические основы сравнительного литературоведе-

ния и его методику. В связи с этим он должен уметь эффективно использовать возможности теоретических и эмпирических способов познания.

Во-вторых, следует учитывать характеристики среды, в которой существовали, существуют или могут существовать объекты сравнительного анализа. Другими словами, ученый должен принимать во внимание все случаи, которые могли бы оказать влияние на процесс сравнительного анализа.

В-третьих, сравнение не должно ограничиваться сбором и представлением статистической информации. Объекты сравнения постоянно меняются, и исследователи должны это учитывать. Статическая картина исследуемых объектов должна быть дополнена их динамическими характеристиками и демонстрацией их постепенного развития. В противном случае результаты сравнения не могут быть исчерпывающими, беспристрастными. Поэтому полученную статистику необходимо анализировать и интерпретировать вместе с динамикой.

В-четвертых, нельзя допускать субъективизма в анализе. Подтасованные итоги сравнения могут служить определенным личным интересам, но не развитию науки. К таким недостоверным результатам сравнения приводит то обстоятельство, что некоторые исследователи сравнивают совершенно несовместимые филологические аспекты. В результате искажаются содержание и результаты сравнительного анализа, в сознание людей внедряется неверная концепция. Например, не дает ожидаемого результата сравнение романтической истории Отабека в «Минувших днях» Абдуллы Кадыри с романтическими приключениями персонажа Джорджа Байрона Дон Жуана.

Поэтому при нарушении основных правил и требований сопоставительного анализа процесс сопоставления литературных явлений не даст достоверного результата.

Перевод как объект сравнительного литературоведения

Обращение к истории перевода показывает, что его корни уходят во времена до нашей эры. Первый письменный перевод сделал древнеримский поэт, драматург и переводчик Ливий Андроник (280-205 гг. до н.э.). Он известен благодаря Гомеру, чью поэму «Одиссея» римский поэт перевел с греческого на латынь.

Первые теоретические взгляды на перевод были зафиксированы в трудах Марка Туллия Цицерона (106-43 гг. до н.э.) в I веке до н.э. По его мнению, «в переводе надо передавать содержание, а не форму. Дословный перевод указывает на слабость переводчика». (Гарбовский Н.К., 2007)

Потребность в переводах в Средние века возникла из-за необходимости переводить религиозные произведения, а в эпоху Возрождения (конец XIII - начало XIV вв.) в Европе переводились не только религиозные, но и художественные произведения.

К XX веку теория перевода полностью сформировалась как наука и в данной области было создано несколько основополагающих теоретических работ. Одной из лучших работ по теории перевода в узбекском литературоведении является научный труд Г. Саломова «Основы теории перевода». (Саломов Г., 1983) В этой книге освещаются такие вопросы, как культурно-научное взаимодействие и перевод, литературные связи и художественный перевод, вопросы истории перевода, сохранение в художественном переводе стиля, передача содержания и внутренней сущности национального колорита, принципы национальной адаптации (т.е. приспособления творческого продукта друго-

го народа к характеру своего народа, например, русские стихи Навои в переводе становятся достоянием русского народа), трансформация особенностей стихосложения в поэтическом переводе. Основам поэтического перевода и мастерству переводчика посвящены научные труды Б. Ильясова. (Ильясов Б., 1995а; 19956; 2000; 2007)

В научных работах по современной теории перевода больше внимания уделяется методам перевода, переводоведению, переводу как объекту межкультурной коммуникации и сравнительного литературоведения. (Топер П.М., 2000; Белик Е.В., 2013; Утробина А.А., 2006; Мусаев К., 2005)

Важнейшие понятия теории перевода. Теория перевода делится на общую и специальную теорию. Общая теория перевода изучает закономерности, общие для языка, и охватывает все виды перевода. Специальная теория перевода изучает только лингвистические аспекты перевода с одного языка на другой.

Перевод - это коммуникативный процесс, и в этом своем качестве он имеет две группы характеристик:

- 1. Внутриязыковые аспекты стиль текста, языковые особенности, связанные с текстом.
- 2. Неязыковые аспекты уровень отражения языковых и культурных особенностей и культурных традиций в оригинале и переводе. Известно, что незнание неязыковых аспектов (непонимание чужой культуры) вредит переводу.

В процессе развития переводоведения возникает теория закономерных соответствий. Основная суть этой теории связана с переводом между языками, близкими или различными по происхождению.

В теории перевода различают трансформационную, семантико-семиотическую, ситуативную и коммуникативную модели.

Трансформационная модель перевода учитывает степень сохранения особенностей языка оригинала при при переводе на другой язык.

Семантико-семиотическая (знаковая) модель перевода определяется уровнем сохранности семантики оригинального произведения в переводе.

Ситуативная модель перевода предполагает, что перевод учитывает определенные ситуации (например, национально-культурные).

Коммуникативная модель перевода заключается в учете культуры этого народа и адаптации ее к другому языку.

Существует четыре лингвистических аспекта перевода:

- 1. Лексико-семантический.
- 2. Фразеологический.
- 3. Грамматический.
- 4. Стилистический.

Лексико-семантический аспект заключается в максимально возможном сохранении исходного значения и языковой структуры при переводе.

Фразеологический аспект заключается в поиске эквивалента фразеологии в переводе. Важная проблема в этом направлении связана с умением передать в переводе национально-культурный колорит.

Грамматический аспект связан с грамматическими закономерностями оригина-

ла и перевода, соответствия или несоответствия в построении предложения.

Стилистический аспект в переводе связан с тем, насколько сохранены и переданы в нем эмоциональная окраска и писательский стиль. Например, в переводе рубаи Омара Хайяма, выполненном Шоисламом Шомухаммедовым, стилистика произведений сохранена в максимально возможной степени.

Средства достижения адекватности в процессе перевода.

Адекватным является перевод, при котором учтены все требования, в том числе коммуникативного диалога.

К средствам достижения адекватности в процессе перевода относятся:

Справочные инструменты. Это знаки, определенные символы и другие средства. Референциальные средства, в основном, встречаются в научной литературе или исторических трудах, процесс их перевода сравнительно несложный.

Прагматические средства - это стилистические и эмоциональные средства в речевом процессе. Эти инструменты являются преобладающими в коммуникативном процессе. Например, диалоги, речи, внутренняя речь и т. д. **Грамматические средства** — это инструменты, которые помогают каждому переводчику осуществлять перевод на основе грамматических правил своего языка.

При переводе поэтических произведений необходимо обращать внимание на эквиритмичность. Эквиритмия (лат. «правильный ритм») означает перевод с сохранением ритма (мелодики).

Перевод должен быть по возможности максимально точен и приближен к оригинальному произведению. Неправильный перевод приводит к неправильному истолкованию произведения. Конечно, без «жертв» в переводе не обходится, но и без учета вышеперечисленных аспектов перевод будет далек от оригинала.

Перевод является предметом не только языкознания, но и литературоведения, в том числе сравнительного литературоведения. В этом случае основой для сравнения служат само произведение и его перевод. Исследователь, изучающий перевод с точки зрения сопоставительного литературоведения, должен быть знаком с теоретической литературой по данному вопросу, понимать, что именно следует сравнивать в оригинальном произведении и в переводе. Особенности перевода как объекта компаративистики очень хорошо описаны в научной работе литературоведа П.М. Топера «Перевод в системе сравнительного литературоведения». (Топер П.М., 2000)

Мы знаем, что перевод по существу состоит из таких процессов, как коммуникация (взаимодействие) и рецепция (воспринятие перевода). Те же процессы характерны для сравнительного литературоведения, и в процессе сопоставления литературных произведений, принадлежащих двум разным народам, обязательно анализируются именно эти составляющие. Например, романы Насыра Захида и американской писательницы Виктории Шваб с одинаковым названием «Месть» воспринимаются и узбекскими и зарубежными читателями. Это и есть рецепция. Переход к сопоставлению обоих романов – это общение двух народов, двух культур, двух писателей.

Таким образом, только перевод, опирающийся одновременно на понятия коммуникации и рецепции, дает полное основание для изучения его как объекта сравнительного литературоведения. По мнению П.М. Топера, методология сравнительного лите-

ратуроведения позволяет сопоставлять разные образцы национальной литературы как части мировой литературы, что повышает внимание к переводоведению. (Топер П.М., 2000, 19)

Исследователь, который хочет заняться переводом художественного произведения, может, как правило, сосредоточиться на сравнительном изучении следующих аспектов:

- 1. Соответствие оригинального произведения и перевода.
- 2. Творческая индивидуальность писателя и переводчика.
- 3. Литературные связи и перевод.
- 4. Произведение и его рецепция, какой бы она ни была (т.е. как приняли произведение читатели).
  - 5. Перевод и проблема литературного влияния.
- 6. Межжанровый перевод: сходства и различия переводов произведений лирических, эпических, драматических жанров.
  - 7. Перевод и межкультурная коммуникация.
  - 8. Проблема воссоздания языковых особенностей в художественном переводе.
  - 9. Мастерство писателя и переводчика и т. п. вопросы.

Во всех указанных выше аспектах применяются такие оставляющие методики и методологии сравнительного анализа, как синтез, индукция, дедукция, моделирование и другие теоретические методы.

Когда перевод выступает как объект сравнительного литературоведения, это исследование, как и другие работы в области компаративистики, оценивается на основе исторических, эпистемологических, логических, методологических, духовно-мировоззренческих критериев.

Итак, чтобы создать «переводной текст, максимально точно и полно отражающий дух оригинала, переводчик должен быть и талантливым мастером художественного слова, и талантливым ученым-переводоведом». (Мусаев К., 2005, 334)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Будучи одним из универсальных научных методов, сравнительный метод применительно к анализу литературных фактов и явлений имеет ряд особенностей, определение и учет которых способствуют достоверности и объективности, полученных в ходе его применения результатов. Во-первых, необходимо принимать во внимание сложную структуру объекта исследования — текста художественного произведения, четко придерживаясь логики сравнения однородных по характеру элементов (тема сравнивается с темой, сюжет с сюжетом и т.п.) Во-вторых, при анализе литературных фактов невозможно рассматривать литературу как замкнутую систему, которая не испытывает никаких влияний со стороны общественно-экономических отношений, философских и научных взглядов, характерных для той или иной эпохи. Это обстоятельство особенно важно учитывать в том случае, когда сравниваются или сопоставляются литературные факты и явления, принадлежащие разным эпохам и разным народам. В-третьих, сравнительно-сопоставительный анализ не должен ограничиваться перечислением сходств и различий. Эти механические наблюдения необходимо интерпретировать, то есть объ-

яснить их истоки и причины, предложить свое обоснование возникновения установленных сходств и различий. В-четвертых, при анализе произведений зарубежных авторов, созданных на иностранных языках, особое внимание необходимо обращать на отражение в них культурных особенностей и мировосприятия того или иного народа, оценивать адекватность их передачи в переводах, а также учитывать специфику процесса рецепции произведений зарубежных авторов носителями иной культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1. Минералов Ю.И. Сравнительное литературоведение (Компаративистика): учебник. М.: Юрайт, 2019. 328 с.
- 2. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. М.: Наука, 1979. 496 с.
- 3. Кокорин А.А. Сравнительный анализ: теория, методология, методика. М.: МГОУ, $2009.-152~\mathrm{c}.$
- 4. Иванов С. Алишер Навоийнинг "Лисон ут-тайр" достони. URL: https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/cergey-ivanov-alisher-navoiyning-lison-ut-tayr-dostoni/
- 5. Расулов Р. Умумий тилшунослик. Тошкент, 2010. 327 с.
- 6. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. Тошкент: Мухаррир, 2011. 876
- 7. Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод хақида // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. №4. Б. 38-46.
- 8. Поливанов Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. Ташкент: Госиздат УзССР, 1933. 183 с.
- 9. Реформатский А.А. О сопоставительном методе // Русский язык в национальной школе. -1962. -№5. C.23-33.
- 10. Методы сопоставительного изучения языков: сб. статей/ ред. Ярцева В.Н. М.: Наука, 1988.-93 с.
- 11. Гарбовский Н.К. Теория перевода. М.: МГУ, 2007. URL: https://studfile.net/pre-view/5022370/page:11/
- 12. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. Тошкент: Ўқитувчи, 1983. 102-б.
- 13. Ильясов Б. Свободный стих и перевод. Термез: Джайхун, 1995.
- 14. Ильясов Б. Авторская концепция оригинала и мастерство переводчика. Ташкент, 1995.
- 15. Ильясов Б. Замысел автора и переводческие плеоназмы // Зунделовичские чтения: Материалымеждународной конференции. Самарканд, 2000. С.102-105.
- 16. Ильясов Б. Искусство поэтического перевода. Ташкент: Фан, 2007. 124 с.
- 17. Топер П.М. Перевод в системе сравнительного литературоведения. М.: Наследие, $2000.-254~\mathrm{c}.$
- 18 Белик Е.В. Перевод как разновидность межкультурной коммуникации // Преподаватель XXI, 2013. №2. С.289-294.
- 19. Утробина А.А. Теория перевода: конспект лекций. М.: Приор-издат, 2006. 144 с.
- 20. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Тошкент: Фан, 2005. 352 б.

REFERENCES

- 1. Mineralov, Y.I. (2019) Comparative literature (Comparative studies): textbook. M., Yurayt, 328 p.
- 2. Zhirmunsky, V.M. (1979) Comparative literature. East and West. M., Nauka Publ., 496 p.
- 3. Kokorin, A.A. (2009) Comparative analysis: theory, methodology, technique. M., MGOU Publ., 152 p.
- 4. Ivanov, S. Alisher Navoi's "Lison ut-tair" poem. Available at: https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/cergey-ivanov-alisher-navoiyning-lison-ut-tayr-dostoni/

- 5. Rasulov, R. (2010) General linguistics. Tashkent, 2010, 327 p.
- 6. Karimov, B. (2011) Methodology of literary studies. Tashkent, Muharrir Publ., p. 87.
- 7. Eshonboboev, A. (2008) About the comparative-historical method. Uzbek language and literature, No. 4, pp. 38-46.
- 8. Polivanov, E.D. (1933) Russian grammar in comparison with the Uzbek language. Tashkent, State Publishing House of UzSSR, 183 p.
- 9. Reformatsky, A.A. (1962) About the comparative method // Russian language in the national school, No. 5, pp.23-33.
- 10. Yartseva, V.N. (ed.) (1988) Methods of comparative study of languages: collection of articles. M., Nauka Publ., 93 p.
- 11. Garbovsky, N.K. (2007) Translation theory. M., MSU Publ., 544 p. Available at: https://studfile.net/preview/5022370/page:11/
- 12. Salomov G. (1983) Foundations of translation theory. Tashkent, Teacher Publ., 102 p.
- 13. Ilyasov B. (1995) Free verse and translation. Termez, Jayhun Publ., 1995.
- 14. Ilyasov B. (1995) The author's concept of the original and the skill of the translator. Tashkent, 1995.
- 15. Ilyasov B. (2000) The author's intention and translation pleonasms. Zundelovich readings: Materials of the international conference. Samarkand, pp. 102 105.
- 16. Ilyasov B. (2007) The art of poetic translation. Tashkent, Fan, 124 p.
- 17. Toper P.M. (2000) Translation in the system of comparative literature. M., Heritage Publ., 254 p.
- 18. Belik E.V. (2013) Translation as a type of intercultural communication. Teacher XXI. No. 2, pp.289-294.
- 19. Utrobina A.A. (2006) Translation theory: lecture notes. M., Prior-izdat, 144 p.
- 20. Musaev K. (2005) Fundamentals of translation theory. Tashkent, Science Publ., 352 p.

Comparative literature

UDC (UO'K, УДК): 82.091

REY BREDBERI VA HOJIAKBAR SHAYXOV ASARLARINING ADABIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI

Ko'chimov Ulug'bek Qo'chqarovich

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori, dotsent Alfraganus universiteti Toshkent, Oʻzbekiston ulugbekkuchimov1975@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-7356-4809

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqola jahon adabiyotshunosligida ruhiyat muammosini tadqiq etish, qahramon his-tuygʻularining butun murakkabligi, ziddiyati, koʻzga koʻrinmas, sirli jihatlarini badiiy talqin etish kabi dolzarb muammolarga bagʻishlangan. XX asrda psixoanalitik ta'limotning asosini tashkil etuvchi ong osti qatlamlarining chigal va cheksiz kengliklari, adabiy-poetik xususiyatlari tadqiq etildi. Fantastik adabiyot taraqqiyotning ilk bosqichida ilmiy va noilmiy fantastikaga ajratilgan boʻlsa, keyinchalik ijtimoiy, falsafiy, maishiy fantastika, zamonaviy adabiyotshunoslikda turborealizm, kiberpank, alternativ fantastika kabi turlari yuzaga keldi. Shuningdek, jahon adabiyotida psixologizm hodisasini ilmiy-nazariy muammo sifatida tadqiq qilish borasida shuni ta'kidlash lozimki, badiiy adabiyot mehvarida inson obrazi turar ekan, uning ruhiy olamini kashf etish, ichki olamida kechuvchi tizginsiz evrilishlarni tasvirlash yozuvchining badiiy fantaziya imkoniyati hamda ijodiy niyati sanaladi. Inson va uning tabiati, qalbi, ruhiyati haqiqatini kashf etishda badiiy adabiyotning oʻrni beqiyos. Har bir ijodkor iste'dod sohibi sifatida ruhiyat manzaralarini faqat o'ziga xos, boshqalarga o'xshamagan tarzda inkishof etadi, aynan ruhiy olam turfaligi, ta'sirlanish yo'sinining ayrichaligi badiiy adabiyotda oʻziga xos ijod namunalarining yuzaga kelishiga sabab boʻladi. Yozuvchi ijodining yetakchi xususiyatlari, oʻziga xos badiiy olami, uslubi, ruhiyat talqinidagi mahorati bevosita u yaratgan badiiy obrazlarga bogʻliq holda namoyon boʻladi. Badiiy obrazda yozuvchining ruhiy olami, goʻzallikni anglashi, olam va odam munosabati asosida yuzaga kelgan qalb tugʻyoni oʻz ifodasini topadi.

Fantastika, turborealizm, kiberpank, alternativ fantastika, psixologizm, ruhiy olam, muallif ijodiy niyati, obrazlar ruhiyati, qahramonlar oʻy-kechinmalari, dialoglar, monologlar.

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РЭЯ БРЭДБЕРИ И ХАДЖИАКБАРА ШАЙХОВА

Кучимов Улугбек Кучкарович

Доктор философии по филологическим наукам, доцент Университет Альфрагануса Ташкент, Узбекистан ulugbekkuchimov1975@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-7356-4809

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Данная статья посвящена рассмотрению актуальной для мирового литературоведения проблемы изучения психологизма, т.е. художественной интерпретации эмоциональнопсихологических состояний литературного героя во всей их сложности, противоречивости, загадочности и недоступности для зрительного восприятия. В

Фэнтези, турбореализм, киберпанк, альтернативная фантастика, психологизм, духовный мир, творческий

XX веке психоаналитические теории заложили основу для изучения художественнопоэтических особенностей представления запутанных, бесконечных глубин подсознания в литературе.

На первом этапе развития фантастическая литература подразделялась на научную и ненаучную фантастику, затем в современном литературоведении были выделены такие направления, как социальная, философская, бытовая фантастика, турбореализм, киберпанк, альтернативная фантастика.

Рассматривая изучение феномена психологизма в мировой литературе как научнотеоретическую проблему, следует отметить, что при этом в центре художественной литературы находится образ человека, а средством раскрытия его духовного мира, представления бесконечных трансформаций, происходящих в нем, выступают художественная фантазия и творческий замысел писателя. Художественная литература имеет ни с чем не сравнимый потенциал в раскрытии правды о человеке, его природе, душе и психологии. При этом каждый художник, как обладатель уникального таланта, передает психологию героя в свойственной только ему, совершенно неповторимой манере; в свою очередь, его умение передать многообразие духовного мира, найти особые средства воздействия на читателя обусловливают появление уникальных художественных произведений. В силу этого можно утверждать, что ведущие черты творчества писателя, его неповторимый художественный мир, стиль, мастерство интерпретации человеческой психологии проявляются именно в создаваемых им художественных образах. В художественном образе находит свое выражение духовный мир писателя, свойственное ему понимание красоты, эмоциональные состояния, возникшие на основе переживания взаимоотношений мира и человека.

замысел автора, психология персонажей, мысли и переживания героев, диалоги, монологи.

LITERARY AND AESTHETIC FEATURES OF THE WORKS OF RAY BRADBURY AND KHAJIAKBAR SHAYKHOV

Kuchimov Ulugbek Kuchkarovich

Doctor of philosophy in philology, Associate Professor Alfraganus University Tashkent, Uzbekistan ulugbekkuchimov1975@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-7356-4809

ABSTRACT KEY WORDS

This article discusses the actual problems of researching the problem of psyche in world literature, artistic interpretation of all the complexity, contradictions, invisible and mysterious sides of the hero's emotions. In the XX century, the confusing and endless expanses of subconscious layers, which form the basis of psychoanalytic teaching, and literary and poetic features were studied. At the first stage of development, fantastic literature was divided into scientific and non-scientific fiction, then social, philosophical, everyday fiction, turborealism, cyberpunk, alternative fiction appeared in modern literary studies.

Also, considering the study of the phenomenon of psychologism in world literature as a scientific-theoretical problem, it should be noted that at the same time in the centre of fiction is the image of man, revealing his spiritual world, describing the unrestrained evolutions occurring in him. in his inner world is considered the artistic imagination and creative intent of the writer. The role of fiction is incomparable in revealing the truth about man, his nature, heart and psyche. Each creator, as a talented person, develops the landscapes of the psyche only in his own unique way. The leading features of the writer's creativity, his unique artistic world, style, mastery of interpretation of the psyche are manifested directly in relation to the artistic images he creates. In the artistic image finds its expression the spiritual world of the writer, understanding of beauty, emotional state arising on the basis of the relationship between the world and man.

Fantasy, turborealism, cyberpunk, alternative fiction, psychologism, spiritual world, author's creative intent, characters' psyche, characters' thoughts, dialogues, monologues.

KIRISH

Rey Bredberining romanlaridan tashqari qisqa hajmli hikoyalarida ham oʻtkir dramatik, ruhiy holatlar, asosan harakatlarga emas, balki qahramonlarning oʻykechinmalari, dialoglar, monologlar asosiga qurilgan.

Mana shu jihatlari bilan R.Bredberi H.Shayxov uchun ustoz, asarlari esa andoza va ibrat maktabi boʻldi. Uning qahramonlari jahon adabiyotida mavjud abadiy mavzular atrofida aylansa-da, uning asarlarida ham badiiy psixologizm aspektlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Muhimi, turli kontinentlarda yashovchi bu ikki fantast yozuvchini asarlari gʻoyasini bitta nuqta birlashtirib turadi. Bu — "dunyoda tinchlikni saqlash" masalasi. Ularning asarlaridagi har bitta obraz — u insonmi, robotmi kim, qanday obrazligidan qat'i nazar harakati tinchlikni saqlashga qaratilgan.

Xorijiy fantastlar orasidan mamlakatimizda Rey Bredberi eng taniqlilaridan biri boʻlib, bu ma'noda faqat janr klassiklari ingliz G. Uells va fransuz Jьyul Verndan ortda qoladi. U intervyularidan birida Jyul Vernni oʻz adabiy amakisi deb ataydi. Amerika adibi Bredberi yevropalik janr ustalarining ma'naviy tarbiyaga asoslangan an'analarini qabul qiladi. H.Shayxov esa oʻz navbatida R.Bredberidan ma'naviy oziq oldi, badiiy psixologizm sirlarini oʻrgandi.

Ayni paytda bu ikki muallif milliy fantastika "maktabini" birinchi navbatda Edgar Podan meros sifatida qabul qilib, uni boyitib borishdi.

Rey Bredberi betakror syujetlarni oʻylab topishga usta, biroq uning ijodi mundarijasida syujetsiz, metafora qabilidagi va ichida yashirin mazmunli yoki umuman har qanday ma'nodan xoli hikoyalari ham bor. Hatto chiroyli, pishiq "bichilgan" asarlarida ham Rey Bredberi hikoyani eng qiziq nuqtasida uzib qoʻyib, tafsilotlarini tashlab ketishi, harakatlarni ehtiroslar junbushga kelgan paytda kechiktirishi mumkin. Voqealar rivojini muallif "kadr" ortidan turib boshqaradi. Vaziyat rivoji qaysi tarafga yoʻl olishi mumkinligini oʻzi ham bilmaydi, ammo Rey Bredberi hech qachon kitobxonga xulosa chiqarishga yordamlashmaydi, undamaydi. "Men kitobxonning ehtiroslarini junbushga keltirdim, hayajonga soldim, chuqur oʻyga toldirdim, kitob ustida uzoq oʻylab, xayol surib, keyin qanday xulosa chiqarsa, oʻzi biladi" (Bredberi R., 1947, 19), – deb yozgan qaydlari ham fikrimiz isbotidir.

U bergan intervyular hamda Rey Bredberining esselarida muallif fikrlar emas, balki his-tuygʻularni targʻib etadi, harakat emas, ehtiroslar; hodisalar emas, holatni bayon etadi.

"...Hojiakbar Shayxovning "Tutash olamlar", "Ikki jahon ovorasi" romanlari kitobxonni oʻziga maftun etadi. Bu asarlar bugungi adabiyotimiz uchun yangilik... Ularning yangiligi shundaki, bu asarlar oʻzbek nasridagi birinchi mistik-fantastik romanlardir. Ular eng munozarali va eng qiziqarli muammolardan biriga bagʻishlangan. Insonning tabiati, hayoti qanaqa, inson vafot etishi bilan uning hayoti tugaydimi yohud u boshqa shakllarda, boshqa tarzda qayta tugʻilib, yashashda davom etadimi? Umuman, moddiy dunyo bilan ruhiyat dunyosi oʻrtasidagi aloqalar qanaqa?

Mana, mustaqillik sharofati bilan bunday cheklashlar bekor boʻldi va birinchi ilmiy-fantastik va mistik romanlar qoʻlimizga yetib keldi" (Sharafiddinov O., 2000, 125), - O.Sharafiddinov bildirgan fikrlarini H.Shayxov ijodining asos mundarijasi sifatida qayd etish mumkin. Yozuvchining aynan mana shu dilogiyasida uning ma'naviy qarashlari yaqqol koʻrinadi. U ma'naviy qadriyatlar tarafdori.

R.Bredberi ma'naviy qadriyatlar, fantaziya va erkin ijod vakili sifatida insonning ichki dunyosini, qarashlarini, tasavvurlarini eng oliy qadriyat deb biladi. Insonlarning boshqalar dardiga hamdard boʻlish, jonkuyarlik hissini yozuvchi birinchi oʻringa qoʻyadi. Insonni ruhan poklash, qalban ulgʻayishga chorlash, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qilish, vijdonini uygʻotish leytmotivi asosida qahramonlarning ichki kechinmalarini badiiy psixolozim aspektlaridan foydalangan holda tasvirlaydi.

R.Bredberi hikoyalarining aksariyatida bosh qahramon – yosh Duglas Spolding – muallifning "ikkinchi o'zi". Duglas – uning ikkinchi ismi, Spolding – otasining yana bir familiyasi.

Yoshligida u oʻzining sayoz hikoyalarini yigʻib, hovlisining oʻrtasida gulxan yoqadi. Bu toʻgʻrida R.Bredberining oʻzi ma'yuslik bilan "ikki million soʻzni yoqib yubordim", degan edi. Keyinroq bu hodisa kitoblarni yoqishga bagʻishlangan romani "Farengeyt boʻyicha 451 daraja"ning yaratilishi uchun zamin boʻldi.

ASOSIY QISM

Rey Bredberining aksariyat ishqibozlari, hamkasblari, amerikalik fantast yozuvchilar orasida "Mehribon ertakchi" sifatida nom qozongan.

Uoʻznavbatida dastavval san'at kishilariga (hatto koʻproq darajada uning ishqibozlariga) boshqalarga nisbatan koʻproq hamdardlik bildiradi. Shu bilan birga Rey Bredberi oʻz asarlari sahifalaridan turib, "dushmanlar" — tasavvurdan mahrum boʻlgan qahri qattiq odamlar, meshchanlar, amaldorlar, siyosatchilar — oddiy odamlarning normal hayot kechirishiga yoʻl qoʻymaydiganlarga qarshi qat'iy kurash e'lon qiladi.

H. Shayxov ham fantast yozuvchi sifatida ijodini hikoyalardan boshlagan. Biroq uning dastlabki hikoyalari "oʻsish kasalligi"ni boshdan kechirgan hikoyalardir (Ibrohimova R., 2011, 70). Uning asarlarida ilmiy terminlar ustuvorlik qilib, badiiylik, badiiy psixologizm, fikr, mantiq izchilligi oqsaydi, sun'iylik kabi yetishmovchiliklar koʻzga tashlanadi. Ijodini fantastik hikoyalar yozishdan boshlagan H.Shayxov uchun bu vaqt oraligʻi katta janrdagi fantastik asarlarni egallashida koʻprik vazifasini oʻtadi.

Rey Bredberi ijodida hikoyalar hajm jihatidan eng katta qismni tashkil etadi. Muallifning yirik janrga mansub asarlari, qissa hamda romanlari aynan shu shaklda oliy mahorat choʻqqilariga erishdi. Yozuvchining e'tirofiga koʻra, u hayoti davomida 400 dan ortiq hikoya yaratdi. Ulardan ba'zilari nisbatan yirikroq asarlar uchun asos, eskiz vazifasini oʻtadi.

R.Bredberining qator asarlari ekranlashtirilgan. 1985 yildan to 1992 yilgacha "Rey Bredberi teatri"da teleseriallar suratga olinib, ekranga chiqarildi. Ushbu serialda uning koʻplab hikoyalari ekran yuzini koʻrdi, ya'ni jami 65 ta kichik film suratga olindi. Rey Bredberining oʻzi prodyuser hamda ssenariy mualliflaridan biri boʻldi, s'yemkalar jarayonida va aktyor tanlashda qatnashdi. Shuningdek, muallif har bir seriya boshida paydo boʻlib, oʻzini tanishtirar va ba'zan hikoya boshidagi kichik sahnalarda ishtirok etardi. Bu jarayon uning botiniy olami, ma'naviyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shu bilan birga Bredberi oʻz mamlakatining tub mohiyatini anglashga hamda professional mahorat choʻqqilariga erishishga koʻmaklashgan, ma'naviy dunyoqarashining takomillashuvida, ijtimoiy tenglik, erkinlik borasida unga ibrat maktabi boʻlgan ustozlari ham bor. Bulardan, Uolt Uitmen xalqni buyuk millat sifatida birlashtirib, ularni "amerikancha

demokratiya ideallariga boʻlgan ishonch" gʻoyasi sari olgʻa yetaklaydi. Xudoga boʻlgan e'tiqod hamda har kim oʻz mehnati bilan muvaffaqiyatga erishish mumkinligiga ishonch kabi chizgilar ustuvorlik qiladi.

"Mark Tven, hatto, undan ham oldinroq qanchadan qancha amerikalik yozuvchilar ana shu provensial Amerikaga murojaat qilganlar va uning koʻzga tashlanib turgan kontrastlari va ma'lum fojialarga koʻz yummagan holda oʻz kitobxonlariga goʻzal va betakror Amerikani ochib berganlar" (Bredberi R., 1953, 18).

Amerika goʻzalligini Rey Bredberi nihoyatda fusunkor tasvirlaydi: "Bahorning ajib bir kuni edi. Olmaning gullagan shohida tinib-tinchimas mamenovka sayrardi. Shamol yashil shoxlarni siypalaganda daraxtning oq gulbarglari parqu bulut kabi pastga sochilar, atrofni esa ajib bir is qoplab olar edi. Shaharchada kimdir pianino chalar, musiqa goh kuchayib, goh tinib, uning mayin allalovchi sadolari havoda suzib borardi" (Bredberi R., 1953, 169).

Rey Bredberining eng sara va she'riy ohangdagi asarlaridan biri – "Momiq gullardan sharob" (1957-yil). Oʻta tiniq, har daqiqada moʻjiza roʻy berishi kutiladigan asarda bolalik va yetuklik chegarasidagi amerikalik oʻsmir hayotining bir yoz mavsumi, uning uyi va u yashaydigan shaharcha voqealari tasvirlangan. Xuddi shu kabi kichik Uokigan shaharchasida Rey Bredberi dunyoga keldi. Rey Duglas Bredberi oilasi kambagʻal boʻlib, u koʻp kitob mutolaa qilar (oliy ma'lumot olish uchun mablagʻi yetmas edi), hikoya yozishni ham juda erta boshladi. Ana shu shart-sharoitlar ta'sirida uning oʻziga xos tili, uslubi, ma'naviy dunyoqarashi shakllandi.

Bredberining fantastik va realistik gʻoyalari insonga boʻlgan yuksak ishonch, madaniyat va yuksak ma'naviyat bilan yoʻgʻrilgan. Yozuvchi tilining romantik koʻrinishi ham shu tufayli boʻlib, ertak va real voqelik oʻrtasidagi chegaralarni olib tashlab, ular oʻrtasida koʻpriklar bino qiladi.

Biroq Rey Bredberi — yadro davri yozuvchisi. Davr boshlarida u qalam tebratish sohasida muayyan tajribaga ega boʻldi, bir qancha asarlari jurnallarda chop etildi, milliyadabiy merosni mustaqil oʻrganishga kirishdi. Rey Bredberi fantastikada oʻzi uchun yagona yoʻlni tanlab ulgurgan edi: "Hayot va oʻlim birligi, oʻlim kabi sirlilik kasb etgan hayot moʻjizasi. Ikki ming yil davomida buyuk faylasuflar ular sirini ocha olmadilar. Biz hamon shu muammolar ustida bosh qotiramiz. Mavzu yetakchiligicha qolib, uning izohi qisman oʻzgardi, xolos".

Vaqt – tuganmas va doimiy ravishda kamayib boruvchi kategoriya; mangulik va har bir alohida mavjudot mavjudligining tirik realligi. Rey Bredberining mashhur fantastik syuitasi "Mars xronikalari"ni tashkil qilgan, ammo ular tarkibidan joy olmagan Mars toʻgʻrisidagi hikoyalarida koʻp marotaba halok boʻlgan sivilizatsiya manzarasi paydo boʻlaveradi.

Rey Bredberining ham "Muz va olov" fantastik hikoyasida syujet ekspozisiyasi, peyzaj va boshqa vositalardan qahramonlar ruhiyatini ochib berishda keng foydalanilgan.

Hikoya qahramoni "During the night, Sim was born. He lay wailing upon the cold cave stones. His blood beat through him a thousand pulses each minute. He grew, steadily" (Bredberi R., 1953, 273). "Sim tunda tugʻildi. U gʻorning muzdek toshlari ustida gʻingshib yotardi. Jajjigina tanachasida qon zarb bilan bir daqiqada ming marta aylanardi. U odamlar koʻz oʻngida ulgʻaya borardi. (Bredberi R., 2007, 178) Bu oʻrinda hikoya ekspozisiyasi sifatida muallifning asar qahramoni tugʻilishining tarixi bilan bogʻliq tasvirini qabul qilish

mumkin.

Simning ota-bobolari million yillar ilgari olimlarning xatosi tufayli, kema halokatiga uchrab, shu "qarg'ish tekkan sayyora"ga kelib qolishgan. Sim bu zaminning besh minginchi avlodi hisoblanadi. Sim tavallud topgan joy quyoshning yonginasida joylashgan birinchi sayyora edi. Bu sayyorada kechasi chidab bo'lmas darajada sovuq, kunduzi kuydiradigan darajada issiq bo'ladi. Shu tufayli odamlar g'orda umr kechirishadi.

Bu tasvir-tushuntirishlar muallifning Simga yuklatilgan vazifani bajarishi, yuzaga kelgan toʻsiqlarni yengishi, hikoya qahramoni xarakteriga xos chizgilarni psixologik jihatdan asoslash bilan bogʻliq.

Yozuvchi e'tiborni Simning tunda tugʻilgani, muzdek tosh ustida gʻingshib yotganiga qaratadi. Sabab, *tun* — qahramon taqdirining bir boʻlagi. U yashab shakllanayotgan muhit — qora, qoʻrqinchli *tun* misol. Besh ming yil mobaynida, to Sim ularni bu ahvoldan qutqarguniga qadar ularning hayoti mazmundan xoli edi. Ular istagan yoki belgilangan vaqtda emas, balki tongda va shomda yeyish mumkin boʻlgan ildizlarni yigʻib-toʻplab olishardi. Pirovardida umrlari faqat ovqat yeyish bilan oʻtadi. Vaholanki, umr ularga faqat sakkiz kungina berilgan. Mana shu qisqa vaqt ichida ular sevib, oila qurib, nasl qoldirishga ham ulgurishlari kerak. Ammo quyosh yaqinida joylashgan birinchi sayyora odamlari bu vazifaning uddasidan oʻzlari mustaqil chiqa olmaydilar. Shu bois muallif bu vazifani hikoya qahramoni Simga yuklaydi.

Bu oʻrinda Sim M.Gorkiyning Dankosi, H.Shayxovning Nurbegi kabi obrazlari bilan tenglasha oladi. Sim — fantastik obraz, u oddiy insonlardan farq qiladi. Uning yuragi bir daqiqada besh yuzdan ming martagacha uradi. Yozuvchi bu dalilni keltirishidan maqsad, Simning umri sakkiz kunligini mantiqan asoslash, pirovardida kitobxonni bunga ishontirish bilan bogʻliq. Biroq Simning real shaxslardan farqli tomonlari bilan birga uygʻun chizgilari ham koʻp. Sim yuzaga kelgan vaziyatning yechimini ilmda deb biladi. Buning uchun u gʻorda yashayotgan olimlarni topadi, ulardan ilm oʻrganadi.

Sim maqsadiga yetishish uchun koʻpgina toʻsiqlarni yengib oʻtishiga toʻgʻri keladi. Bu oʻrinda yozuvchi fantastik unsurlar (Simning zehni, xotirasi oʻzga sayyoraliklarga xos favqulodda samoviy kuchga egaligi, botinan bilish, nasliy xotiraning mavjudligi)dan keng foydalanadi. Yozuvchining ijodiy maqsadi — fantastik unsur va usullar orqali Sim imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

Sim qargʻish tekkan sayyora ahlini qutqaradi. Ozodlik kemasini topadi. Fazo kemasidagi muhit insonlarga uzoq umr, moʻtadil yurak urishi, ularning turmush tarzlarini yaxshilash sharoitiga ega. Sim sevgilisi bilan kemada qolishi va uzoq, baxtli umr kechirishi mumkin. Sevgilisi Layt unga aynan shu taklifni kiritadi. Ammo Sim qabiladoshlarisiz hayotni tasavvur qila olmaydi. Sim ularni kemaga olib kelish uchun ularning yoniga qaytadi. Bunda fantastik xislatga ega boʻlgan "olov til", ya'ni nur taratuvchi toʻpdan foydalanadi. Sim "toʻp"dan chiqayotgan nur boʻylab harakat qilib (boʻlmasa sovuqda muzlab qolardi, ta'kid bizniki – U.K.), ozodlik kemasidan chiqib, qabiladoshlarini kemaga boshlab keladi.

Yozuvchi Rey Bredberining fantastik qahramonlari xalqni ogʻir ahvoldan olib chiquvchi xaloskorlar obrazidir. Ular oʻz manfaatlaridan xalq manfaatini ustun qoʻyib, kurashga bel bogʻlaydilar. Sim — shunday qahramonlarning biri. U qabiladoshlarini, tugʻishganlarini bu "qargʻish tekkan sayyora"dan olib chiqishga muvaffaq boʻladi.

Sim o'jar, o'z fikridan qaytmas, maqsadi yo'lida kurashuvchi, e'tiqodli fantastik

obrazdir. Bunda yozuvchi Simdan ibrat olishga da'vat etmoqda. U Simdek izlanuvchan, tafakkuri keng obraz kitobxonga fikriy quvvat, ma'naviy kuch baxsh etishiga ishonadi.

Rey Bredberi Simni tipiklashtirib, xaloskor, qutqaruvchi, ozodlikka olib chiquvchi fantastik obraz sifatida tasvirlaydi. Asar kichik hajmli fantastik hikoya boʻlsa ham, unda ulkan gʻoya yotadi, hikoya murakkab muammolarning yechimini topishga qaratilgan. Hikoyada muallif nutqi asarning sistem yaxlitligini ta'minlagan.

Yozuvchi hikoyada badiiy psixologizmning ichki monolog shakli orqali ham qahramon psixologiyasini ochib boradi: "War!" The thought stood in Sim's brain. It shocked and beat at him. These men were running to fight, to kill, over there in those small black cliffs where other people lived. But why? Wasn't life short enough without fighting, killing? (Bredberi R., 1947, 283) "Urush!" – aks-sado berdi Simning miyasi. Yangi fikr uni larzaga soldi. Bular qora qoya ahlini oʻldirmoqqa chogʻlangandilar. Nega axir? Shundoq ham umr qisqa boʻlsa, urushib bir-birlarini oʻldirib nima qilishadi" (Bredberi R., 2011, 173).

Simning miyasiga kelgan bu fikr uning nuqtai nazari, hayotdagi pozisiyasini belgilab beradi. U umuman urushga qarshi. U urushdan ma'no yoʻq deb biladi, chunki umr qisqa. Qabiladoshlarining fikri esa Simning qarashlariga toʻgʻri kelmaydi. Ular umrlarini uch kunga uzaytirish uchun Qora qoya ahliga qarshi urush ochsa arziydi, degan fikrdalar. Garchand urushda yengilsalar, niyatlariga yetolmasliklari ham mumkin, lekin shunga qaramasdan ular urush tarafdori. Bu oʻrinda asar qahramoni Simning da'vati orqali uning pozisiyasi anglashilsa, qabiladoshlarining qarashlari orqali yuz berayotgan voqealar baholanadi.

Asar qahramonlaridan biri Kayonning maqsadi — urush orqali boʻlsa ham, umrni uch kunga uzaytirishga erishish. Bundan maqsad uch kun ortiq umr koʻrish ma'nosida emas, albatta. Balki inson harakatda boʻlishi, hayotning har bir kuni uchun kurashib yashamogʻi lozim, degan fikrni ilgari surishdir.

Muallif bu oʻrinda oʻz poziyasini sir tutadi. U kim tomonda?! Sim yoki Kayon, ilgʻash qiyin. Aslida muallif masalaning yechimini kitobxon hukmiga havola etadi. Voqealar rivoji davomida kitobxonning bir qarorga kelishi kutiladi, mazmun toʻla hayot kechirish maqsadida umrning bir kuni uchun ham kurashib, umri harakatda kechgani ma'qulmi yoki ortiqcha urinishlarsiz oʻlimini kutib, umr oʻtkazgan ma'qulmi?!

Voqealar rivojidan Sim keyinchalik fikrini oʻzgartirgani ma'lum boʻladi. Kayon nutqidan Sim uning yoʻlini tanlagani anglashiladi. Qabila Qora qoya ahliga urush ochadi. Urushda qabila yengiladi. Qabila yengilganiga qaramasdan Qora qoya ahli Simni tan oladi. Chunki u yakkama-yakka kurashda (Qora qoya polvonini – U.K.) halol yengadi. Qora qoya ahli Sim va u bilan birga qolishni istagan sevgilisi Laytni oʻz gʻorlariga qabul qilishadi. Sim va Laytni qabul qilishlariga sabab Qora qoya polvoni Nixoyning nutqidan anglashiladi: "If you die, I will give your mate shelter and she will live as she pleases, because she is the wife of a good man" (Bredberi R., 1953, 175). "Agar gʻolib boʻlsam, – deydi u, – Laytni oʻz gʻorimga olib kiraman, chunki u sendek sharafli jangchining xotini" (Bredberi R., 2011, 176).

Bu oʻrinda muallif asar syujeti, peyzaj, portretdan tashqari asar qahramonlarining nutqi orqali ham hikoyada koʻtarilayotgan masala — xalq oʻz ijtimoiy ahvolini yaxshilashi uchun harakat qilishi, harakatda yashashi lozim, degan fikrni ochishga muvaffaq boʻlgan. Faqat bunga bosqinchilik emas, halol yoʻl bilan erishish lozimligi asar konsepsiyasini tashkil etgan. Rey Bredberi urush olovini yoquvchilarni qoralaydi. U Sim fantastik obrazi orqali

ijtimoiy va shaxslararo urushlarga qarshi ekanligini bildiradi. "Muz va olov" hikoyasidan ham muallifning asl maqsadi, asosiy konsepsiyasi inson qancha umr koʻrishidan qat'i nazar urush olovini yoqmasdan yashashi joizligidir.

Asar voqeasi fazodagi qaysidir bir sayyorada tasvirlanadi. Aslida mazkur hikoyada yuz bergan vaziyat mamlakatning turli burchagida sodir boʻlishi ehtimoldan yiroq emas. Mazkur hikoya 1946 yilda yozilgan boʻlishiga qaramasdan, hozirgi kunda ham dolzarbligini yoʻqotmagan.

R.Bredberi urush olovini yoquvchilarni qoralaydi. Aslida urush tarafdorlari urush natijasida yangi-yangi boyliklar orttirishadi, yangi hududlarga egalik qilish istagida boʻlishadi. Urushlarda ular farzandi, aka-ukasi, jigaridan ayrilishi mumkin. Ular moddiy zarar koʻrmaydilar, ma'naviy zarar koʻzlariga koʻrinmaydi. Ularning maqsadlari — boylik orttirish, shu maqsadda hamisha urush tarafidadirlar.

XX asrda yer yuzidagi mamlakatlarning koʻpgina nuqtalarida urushlar boʻlib oʻtdi, u odamlarning boshiga sanoqsiz musibatlar keltirdi. Yozuvchi "Muz va olov" hikoyasida fantastik obrazlar yordamida boʻlsin ijtimoiy va shaxslararo urushlarga qarshi ekanligini bildiradi va oʻzining bu gʻoyasini boshqa fantastik asarlarida ham rivojlantiradi.

"XX asr fojialarini anglash qiyin emas, har bir millat oʻz boshidan kechirganlarini xotirlasa boʻldi. Kim Vatandan judo, kim ota-ona, farzand, aka-uka, qarindosh-urugʻ, kim erk, ozodlikdan..." (Gʻaniyev I., 1947, 8.) fikri R.Bredberi qarashlari bilan hamohang.

Ingliz fantasti R.Bredberining "Muz va olov" hikoyasi bilan oʻzbek fantasti H.Shayxovning "Olovdan chiqqan odam" asari oʻrtasida mushtarak chizgilarni koʻrish mumkin. Bu ikki muallifning turli yillarda yozilgan asarlari nihoyasidagi xulosa birlashtirib turadi.

H.Shayxovning "Olovdan chiqqan odam" hikoyasining qahramoni Nurbek ham Rey Bredberining qahramonlari qabi ijtimoiy ahvolni yaxshilashga halol yoʻl bilan erishish lozim degan fikrda. Uning fikricha: "Niyat – muqaddas, yeru koʻk muqaddas, shundan bizga tekkan ulush –muqaddas..." (Shayxov X., 1998, 89). Nurbek ham Sim kabi urush, kurash, qasos yoʻli bilan emas, yuzaga kelgan muammoni tinchlik va murosa bilan bartaraf etish tarafdoridir. Bu fikrga oʻz-oʻzidan yetib kelmadi, albatta. Unga qabila boshligʻi oqsoqol – xalqdan chiqqan rahnamolar yoʻl koʻrsatdi. Bu ikki asarda niyat boshqa-boshqa, ya'ni Rey Bredberi qahramonlari oʻz gʻorini tark etib sharoiti yaxshi Qora qoya gʻoriga bosqinchilik yoʻli bilan egalik qilmoqchi, Hojiakbar Shayxovning qahramoni Nurbek esa oʻzidagi fantastik belgilaridan foydalanib, qabilasini moʻgʻul bosqinchilaridan ozod etish maqsadida dushmanni qirib tashlaydi. Ammo bu ikki asar qahramoni ham "Muz va olov"dagi Nixoy va "Olovdan chiqqan odam"dagi Nurbekda qabila oqsoqoli kabi insonlar yordamida yovuzlik payini qirqishda urushdan xoli yoʻllarni topishga intilish anglashiladi.

R.Bredberi va H.Shayxovning insonni oʻylantiruvchi, ogohlikka da'vat etuvchi, odamzod oʻzligini anglashiga undovchi xulosalari asarning badiiy qimmatini oshishiga xizmat qilgan. Yozuvchi faqat asar qahramonlari nutqidan emas, balki nutqning barcha koʻrinishlaridan: personaj nutqi, ichki nutq, monolog, dialog, muallif nutqidan atroflicha foydalangan. Bu xulosa H.Shayxov asarlari uchun ham birdek taalluqlidir.

Rey Bredberining "Muz va olov" hikoyasi qahramoni Sim tarbiyasini ota-onasi opasi Dakka topshirib, vafot etishadi. Bu sahna onaning farzandlariga vasiyat tarzidagi

dialogi orqali berilgan. Kuni bitganini tushunib yetgan Simning ota-onasi umrining soʻnggi damlarida ham farzandlarini oʻylashadi, ularning kelajakdagi oʻzaro munosabatlari borasida qaygʻurishadi. Dialoglarda ota-onaning soʻnggi safarga ketish oldidan qalblarida kechgan tugʻyonlari berilgan. Jon chiqish arafasida farzardining tili chiqib, birinchi soʻzni aytishi ularga nechogʻlik quvonch bagʻishlagani, Simning ota-onasi umrining oxirgi daqiqalarida ham hayotdan koʻngli soʻnmagani, koʻtarinki ruhiyati dialoglarda aks etgan.

Bu jarayon qanday kechgani, Sim qanday tarbiya olgani, shakllanishi bilan bogʻliq oʻrinlar, atrofidagilarga boʻlgan munosabati, tabiatiga xos chizgilar opasi Dak, dushmani Kayon va olimlar bilan uning oʻrtasidagi munosabatlarda namoyon boʻladi. Tarbiya bobidagi nutq matni: "Enemies are made over things like stolen foods; gifts of long grasses make friends. Enemies come, too, from opinions and thoughts. In five seconds you've made an enemy for life. Life's so short enemies must be made quickly" (Bredberi R., 1953, 284). "Ovqatingni oʻgʻirlagan — sening dushmaning, mevali shox in'om etgan odam doʻsting boʻladi... oʻtmishdan qolgan bir ahmoqona irim bor. Goʻyoki oʻldirilgan kishining hayotiy quvvati qotilga oʻtar emish. Shuning evaziga u bir kun ortiq umr koʻrarmish. Tushundingmi? Kimki bu irimga ishonar ekan, hayoti xavf ostida deyaver!" (Bredberi R., 2011, 175) — deyishiga koʻra, Dak ukasi Simga kim doʻst, kim dushman ekanligini anglatmoqda.

Mazkur hikoyada insonlarni turish-turmushini belgilovchi asosiy omillardan biri, bu – yegulik. Ular hamisha yegulik topish va uni iste'mol qilish bilan band. Chunki ularga ajratilgan umr sakkiz kun va shu kun oraligʻida Sim koʻp ovqat iste'mol qilib, kuch-quvvatga toʻlishi kerak. Ammo Kayon uning ovqatini tortib olish payida. Shu bois opasi uning qulogʻiga shivirlab, "Enemies are made over things like stolen foods; gifts of long grasses make friends". "Ovqatingni oʻgʻirlagan dushmaning, mevali shox in'om etgan odam doʻsting boʻladi", – deb uqtiradi. Simni hushyorlikka da'vat etadi. Dakning Simga qaratilgan nutqidan uning Simga boʻlgan mehr-muruvvati, ukasining hayoti uchun xavotirli holati satrlar ortidan sizib turibdi. Shu bilan bir qatorda Simning doʻst bilan dushmanni ajrata ololmasligi, gʻoʻrligi, yoshiga ham ishora bor. Ayni shu Dakning nutqida Kayon xarakteriga xos chizgilar ham oʻz aksini topgan. Bir paytning oʻzida aynan Simning opasi Dakning nutqida Kayonga xos chizgilar ham tortilgan. Kayon tabiatiga xos jangovarlik, zoʻravonlik, xudbinlik birgina Simning opasi Dakning unga: "ovqatingni oʻgʻirlagan dushmaning" iborasida jo boʻlgan.

Asar qahramonining psixologiyasini berishda asar qahramonlari nutqi bilan birga muallif nutqi ham muhim oʻrin tutadi. Bu oʻrinda muallif nutqlaridan faqat asar qahramoni Sim va unga tegishli insonlar opasi Dak, dushmani Kayon, sevgilisi Laytga xos chizgilargina emas, balki voqea qayerda sodir boʻlayotgani, vaziyat qanday kechayotgani, asar qahramonlari oʻrtasidagi ziddiyatlar bilan bogʻliq tafsilotlar ham asar qahramonlari tabiatiga xos chizgilarni toʻldirishda xizmat qilgan. Muallif nutqidan oʻrin olgan tafsilotlarga qaraganda "He understood love, marriage, customs, anger, pity, rage, selfishness, shadings and subtleties, realities and reflections. Like a bird newly cracking its way from a shell, he was almost a unit, complete, all-knowing" (Bredberi R., 1947, 179). "Simning onasi barcha, shirador giyohni ogʻzida chaynab, Simning ham ogʻziga tutardi. Muallifning mazkur nutqida onaning bolasiga boʻlgan muhabbati aks etgan. Ona xuddi qush misol, giyohlarni chaynab, soʻng bolasining ogʻziga tutyapti. Sim dunyoni, atrofni, jarayonni onasining muhabbati, mehrli qiyofasi orqali tuyadi. Muhabbat, nikoh, fe'l-atvor, gʻazab, rahm-shafqat, xudbinlik, nazokat bilan bogʻliq

tushunchalarni idrok etadi. U tuxumni yorib chiqqan joʻjaga oʻxshab borliqni onasi timsolida koʻradi""(Bredberi R., 2011, 179).

Onaning bolasiga bo'lgan munosabati – muhabbatini muallif Simning ota-onasi o'rtasidagi dialog orqali yanada mustahkamlaydi: "Let me kill him!" shouted the father, breathing harshly, sobbingly. "What has he to live for?" "No, no!" insisted the mother, and her body, frail and old as it was, stretched across the huge body of the father, tearing at his weapon. "He must live! There may be a future for him! He may live longer than us, and be young!" "(Bredberi R., 1947, 289).

"Oʻldirishimga qoʻyib ber uni! — harsillab nafas olgancha, harqiroq tovushda dedi otasi.

- Yashab nima qiladi?
- Aslo, aslo! qayta-qayta oʻzinikini ma'qulladi ona...
- Yashayversin! Balki u bizdan yaxshiroq yashar! Koʻproq umr koʻrib, yosh boʻlib qolar!" "(Bredberi R., 2011, 168).

Dialogdan ma'lum boʻlishicha, Simning otasi uni oʻldirmoqchi, chunki yashash sharoitining ogʻirligi, umrning qisqaligi, bu vaziyatdan qutulish imkonining yoʻqligidir. Otaning qargʻish tekkan sayyora tabiatidan noroziligi, hayotdan toʻygani, ota ruhiyatining dramatizmi mazkur dialogda, bir jumlada oʻz aksini topgan, uning psixologik holati oʻgʻlini oʻldirish darajasiga ham yetgan. Garchand, ota ham bolasiga mehribon, lekin tashqi ta'sirga, ob'yektiv borliqqa qarshi kurasha olmaydi. Uning xarakterida ojizlik, notovonlik, qoʻpollik belgilarini koʻramiz. U alamdan "qah-qah" otib kuladi. Oʻz oʻlimini bilib, kutib turgan insonning ruhiy holatini muallif dialoglar yordamida koʻrsatishga muvaffaq boʻlgan.

Simning onasida esa ishonch soʻnmagan, u kelajakdan najot kutadi. Shu bois bolasining yashashini istaydi. U Simning otasiga ham hurmat bilan qaraydi. Uni "Tentak!" deb koyiydi. Muallif aynan, "tentak" soʻzidan foydalanishidan maqsad, unda ona erini farzandiga nisbatan ehtiyotsizligidan noroziligi hamda turmush oʻrtogʻiga boʻlgan qalbidagi iliq munosabatini ifodalashdir.

Muallif bir oila – qabila fojiasini hikoyaga asos qilib olar ekan, oʻzining ijtimoiy qarashlarini ifodalaydi. Shu bois ham Sim onasining orzusi muallif orzusiga mushtarakdir. Muallif nutqiga koʻra Simning: "...from a young age, feelings of good and evil begin to form in the brain. Sim, as birds or birds learn by means of an inner instinct, fills his mind with all knowledge" (Bredberi R., 1947, 275) "...Miyasida yoshligidan ezgulik va yovuzlik haqidagi tuygʻular shakllana boshlaydi. Qushlar yoki parrandalar ichki instinkt vositasida oʻrganganidek Sim ham ongini barcha bilimlar bilan toʻldirib bormoqda" (Bredberi R., 2011, 274). U Kayon qiyofasida gʻoyaviy raqibini anglagani ham muallif nutqidan ma'lum boʻladi.

Simning tabiatiga xos belgilarni toʻldirishda muallif monologlardan ham keng foydalanadi: "I'm the five-thousandth in a long line of futile sons? What can I do to save myself from dying eight days from now? Is there escape?" (Bredberi R., 1947, 276) "Men hech nimaga yaroqsiz oʻgʻillarning besh minginchisiman. Xoʻsh sakkiz kundan keyin oʻlimga mahkum boʻlmaslik uchun nima qilish kerak? Bundan qutulishning iloji bormikin?" (Bredberi R., 2011, 169). Mazkur monologdan Simning yuzaga kelgan muammoni bartaraf etishda qabila qariyalari qarorini kutmasdan oʻzi tashabbus koʻrsatishga qodirligi, najot yoʻlini

topishga intilgani anglashiladi.

Yozuvchi nutqida Sim va Kayon oʻrtasida yuzaga kelgan ziddiyat orqali nodon, oʻzining ham oʻzgalarning ham qadr-qimmatini bilmaydigan Kayon obrazining ma'naviy dunyosi, ruhiy olamini koʻrsatishga muvaffaq boʻlgan. Yozuvchi nutqida berilgan tabiat kuchlari tasviri esa kishilar oʻrtasidagi gʻoyaviy kurash psixologiyasini ochishga xizmat qilgan. Hikoyada "inson tabiat yetkazadigan ozor oldida ojizdir" degan muallif g'oyasi o'z isbotini topmaydi. Uning qahramonlari muallif istagiga qarshi hayotga umid bilan boqadi, ular har qanday muammoning yechimini ilmda deb biladi. Muallif nutqi asar qahramonlari tabiatiga xos boʻlgan shunga oʻxshash nozik tomonlarni ilgʻashda kitobxonga yoʻl koʻrsatadi. Muallif nutqlaridan birida asar qahramoni Simning olimlar g'orini topishi quyidagicha tasvirlangan: "Finally, Sim found what he was looking for. Inside the mountain, a group of men were caring for rocks... Every eight days there was an entirely new set of Scientists working on anyone problem" (Bredberi R., 1947, 289). "Nihoyat, Sim izlaganini topdi. Togʻning ichkarisida, togʻ jinslari orasida bir guruh erkaklar kuymalanib yurardi..., qariyalar murakkab masalalarni vechar, voshlar oʻqib-oʻrganar, savollar berishardi. Har sakkiz kunda hamma guruhlar butunlay yangilanardi" (Bredberi R., 2011, 179). Mazkur parchada muallif ma'lum ma'noda kelajak manzarasini bermoqda, hamma biron ishning boshini tutgan, yoshlar ilm oʻrganmoqda, qariyalar murakkab muammolarning vechimini biladi. Pirovardida, muallif Simdan, uning atrofidagi insonparvar odamlardan, masalaning yechimini topishda qariyalarni ibrat qilib koʻrsatmoqda. Asardagi dialoglar ham asar qahramonlari psixologiyasini ochishda, holatini berishda muhim vositalardan biridir. Sim Layt bilan tanishar ekan ilk uchrashuvlaridagi psixologik holatni muallif ularning dialoglarida ifodalagan. "Oiz ishonch, ixlos, sevinch bilan oʻzining ismini Simga xursandchilik bilan aytadi. Yigit esa hayajondan talmovsirab javob beradi" (Bredberi R., 2011, 173). Muallif dialoglardan bosh qahramonlar - Sim va uning sevgilisi Laytning psixologik holatini berishda foydalanish bilan bir sirada, asar qahramonlari o'rtasidagi ziddiyatli o'rinlarni berishda ham keng foydalanadi. Bunga Simning ota-onasi, Kayon bilan Sim o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlarni ham dialoglar yordamida ochadi. Ular oʻrtasidagi konflikt qabilalar oʻrtasidagi ziddiyatlarni koʻrsatishga xizmat qilgan.

Asarga asos qilib olingan voqea garchand ijobiy yakun topgan boʻlsa-da, bu yakunga yetish uchun asar qahramonlari boshidan kechgan jarayonni berishda asosan muallif nutqning turli koʻrinishlaridan atroflicha foydalanadi. Shu ma'noda olimlarning kashfiyotlariga boʻlgan asar qahramonlarining munosabati Dak bilan Simning dialogida yoritilgan. "Where are the Scientists?" Dark looked away from him. "I wouldn't tell you if I knew. They'd kill you, experimenting! I don't want you joining them! Live your life, don't cut it in half trying to reach that silly metal thing on the mountain". "I'll find out where they are from someone else, then! "No, one'll tell you! They hate the Scientists. You'll have to find them on your own. And then what? Will you save us? Yes, save us, little boy!" Her face was sullen; already half her life was gone. "We can't just sit and talk and eat," he protested. "And nothing else." He leapt up. "Go find them!" she retorted acidly. "They'll help you forget. Yes, yes." She spat it out. "Forget your life's over in just a few more days!" (Bredberi R., 1947, 286).

[&]quot; – Oʻsha olimlaringiz qayoqda oʻzi?

[—] Bilganimda ham aytmas edim. Tajribalari bilan qoʻshmozor boʻlgurlar. Sening ham umringga zomin boʻlishadi. Ularning huzuriga borishingni istamayman. Togʻdagi ahmoqona

matohni deb oʻlib ketmoqchimisan? Xudo bergan umringni yashayvermaysanmi?

- Boshqalardan surishtirib bilib olaman, baribir!
- Kim ham aytardi, senga! Hamma olimlarni yomon koʻradi, Oʻzing izlashingga toʻgʻri keladi ularni. Xoʻsh, topding ham deylik! Keyinchi? Bizni qutqarasanmi?
- Faqat ovqat yeb, gap sotish kerakmi? ...Umringdan bir necha daqiqa qolganini unutishga yordam berishadi!'' (Bredberi R., 2001, 176).

Yozuvchi opa va uka oʻrtasidagi muloqotda qahramonlarning olimlar kashfiyotiga boʻlgan munosabatini bermoqda. Opasining fikricha, olimlarning kashfiyoti kema — "ahmoqona matoh". Sim uchun esa bu kashfiyot — ozodlik timsoli. Opasi olimlarni "tajribalari bilan qoʻshmozor boʻlsin"lar, deydi. Agar olimlar shu kemani oʻylab topmaganlarida, bizlar bu "qargʻish tekkan sayyoraga" kelib qolmas edik, degan fikrda. Ammo Sim asar muallifining fikr va qarashlarining targʻibotchisi oʻlaroq gavdalanadi.

Muallif asar gʻoyasini amalga oshirish uchun Simni fantastik xislatlar bilan taqdirlaydi. U tugʻilmasdan avval ona qornida nasliy xotira quvvati yordamida koʻp bilimlarni oʻrganib olgan edi. Uning miyasiga bilimlar oqib kirardi. Asar muallifining qarashi boʻyicha xalq xaloskori har tomonlama yetuk, komil va qomusiy bilim sohibi boʻlishi lozim. Sim ham shunga intilmoqda. U zulmatdagi nur, mash'al, ozodlik jarchisidir, qabiladoshlarini, tugʻishganlarini bu "qargʻish tekkan sayyora"dan olib chiqishga bel bogʻlagan qahramon. Simning olimlar bilan uchrashganda "I want to live" (Bredberi R., 1947, 289). "Yashashni istayman" (Bredberi R., 2001, 179), deb aytgan birgina jumlasida uning ruhiyati, olib borayotgan harakatlarining mohiyati aks etgan.

R.Bredberi mazkur fantastik hikoyasida koʻzlagan maqsadini amalga oshirishda epizodik obrazlardan ham keng foydalanadi. Hikoyadagi epizodik obraz baland boʻyli. Muallif asarda uning qarashlari orqali jamoani olimlar xususidagi salbiy fikrini qayta-qayta ta'kidlaydi. Bu kishi ham qargʻish tekkan sayyoraga kelib qolishlarining sababini olimlardan koʻradi. Ular olib borayotgan tadqiqotlarda ma'no yoʻq deb biladi. Yozuvchi olimlarga qarshi faqat mazkur baland boʻyli epizodik obrazni qarshi qoʻymasdan, unga hamfikr boʻlgan va olimlarga qarshi boʻlganlar sonini Daynk, Kayon obrazlari hisobiga oshiradi. Yozuvchi olimlarning ilmga, qabila ahlining turmush tarzini oʻzgartirishga qoʻshgan hissasini inkor etish orqali tasdiqlash yoʻlidan borgan. Hayotda boʻlganidek, fantastik asarlarda ham ilmni, kashfiyotlarini yovuzlikka xizmat ettiruvchi olimlar ham bor, ammo bu olimlarning obrazi fantastik adabiyotda 60-yillardan keyin ommalashdi.

Mazkur hikoyada olimlarning vazifasi – nasliy xotirani tiklash, quyoshni toʻsadigan niqob yasash. Bu vazifani amalga oshirish yoʻlida ular turli surtmalar, tosh kiyim, qush qanotlar yasashadi, ammo ular bu vazifani bajarishda yolgʻizlik qilishyapti. U bu fikrni olimlardan biri Daynkning gaplari orqali ham bir necha bor qaytaradi, shu fikrga urgʻu beradi, kitobxonlarning e'tiborini shu fikrga qaratishga harakat qiladi, chunki muallif bu kabi ishlarni bajarish uchun olimlarning saflari kengayishi kerak degan gʻoyani ilgari suradi. Adib olimlar obrazini asar qahramonlarini yuzaga kelgan vaziyatdan chiqib ketishlari uchun kiritgan. Ammo u faqat fantastik asardagi muammoning yechimi uchun olimlar obrazidan foydalanmasdan, maqsadni yanada kengroq oladi. U asarida turli surtmalar, tosh kiyim, qush qanotlar yasashgan olimlar timsolida kelajakda samolyotdan tortib kosmik kemalargacha, koʻrinmas kiyim, harflarni koʻrinmas qilishi mumkin boʻlgan surtmalarni kashf etgan olimlar

kashfiyotining eskizi, fantastik muqobilini yaratdi.

Rey Bredberi "Muz va olov" fantastik asari qahramonlariga xos badiiy-psixologik xususiyatlarini ochishda nutq va uning koʻrinishlari, portret tasviri, tush koʻrish yoki peyzajdan foydalanish bilan bir sirada, bosh qahramon Simga xos xislat-halolligini namoyish etish uchun Simni Kayon bilan yakkama-yakka kurashda tasvirlaydi. Ma'lumki, bu usul qadimiy boʻlishiga qaramasdan, fantastik asarlarda ham qimmatini yoʻqotmagan. Rey Bredberi ham koʻproq Sharq xalqiga xos boʻlgan raqiblarning – Sim va Nxoy kurashi tasvirida asar qahramoni xarakteriga xos chizgilarni ochishga muvaffaq boʻlgan. Bu oʻrinda ayrim hollarda salbiy boʻyoqdor soʻzlardan, oʻxshatishlardan, iboralardan, sifatlashlardan unumli foydalanadi. Jangda yengilgan Nxoyni "...ko 'zlari azobdan mo 'layib qolgan, og 'zi gʻarq pishib, yorilgan mevaday ochiq", deb pishib ketganidan yer bilan bitta boʻlib yoyilib yotgan mevaga oʻxshatadi. Yoki Kayonni qarigan paytini tasvirlar ekan, Sim (Kayonni -*U.K.*): "shishaday xira tortgan ko 'zlarini, baliqday qurib ketgan tanasini ko 'zdan kechirdi". Avvallari goʻzalligi bilan Simni bir qarashda rom etgan Laytning koʻzlarini endi "oʻrgimchak uyasiday yopishqoq kipriklar toʻsgan". Bu sifatlash orqali yozuvchi shaxmat taxtasidagi oʻyinni eslatuvchi hayotda Laytning toʻrt qadamdan keyin nima sodir boʻlishini bilmasligi, ya'ni ko'zi nursiz ekanligini ifodalayapti. Yoki "His eyes were hot emeralds in his face" (Bredberi R., 1947. 178). "Yigitning ko'zlari olov zumradday yog'dulandi", deb Simni ta'riflar ekan, uning g'olibligiga ishora qiladi.

Shu tariqa yozuvchi asar qahramonlarining psixologik holatini ochishga xizmat etuvchi chizgilarni marjondek tizadi va qahramonlarning psixologik holatini, xarakteriga xos xususiyatlarni ochishga muvaffaq boʻladi.

"Portret – deb yozadi I.Sultonov, – ma'lum darajada kishining ichki dunyosini in'ikos ettiradi va shu sababli syujetda bizni voqealarni tez va toʻgʻri tushunishga tayyorlaydi" (Sultonov I., 1980, 111).

Shu ma'noda Rey Bredberining "Muz va olov" asari qahramoni Laytning portreti fikrimizga dalil bo'ladi: "Layt...yosh, go'zal edi. Ko'zlari misoli kumush tanga, bo'yni oqqushnikiday chiroyli, nafis. Kichikkina tanasidan quvvat olayotgan sochlari mavjlangan moviy olovni eslatardi. Oradan to'rt kun o'tganiga qaramay, u hamon yosh, go'zal edi... misoli to'lin oyday, endigina yetuklik ostonasiga qadam qo'yganga o'xshardi" (Bredberi R., 2001, 188).

Laytning tabiatiga xos boʻlgan chizgilar orqali unda Simga boʻlgan sof muhabbatni tasdiqlovchi xususiyatlarni koʻramiz. Muallif Laytning koʻzlarini kumush tangaga qiyoslashi – koʻzlarida yolqinlanuvchi nur; boʻynini oqqushnikiga oʻxshatishi – qalbi pokligi; boʻynining uzunligi — koʻzlangan maqsadning yuksakligi; sochlarini moviy olovga tenglashtirishi — joʻshqinlikni aks ettiruvchi fantastik portretni yaratadi.

Bir oʻrinda muallif qizning portretini tasvirlar ekan sochlarini "binafshasimon, zangori tusda tovlanardi" (Bredberi R., 2001, 175), — deb qayd etadi. Muallif qizning sochlari binafshasimon rangda ekanligiga urgʻu beryapti. Fantastika tarixida yaratilgan ayollar obraziga e'tibor bersak, teritorial jihatdan ular qaysi mamlakatga qarashidan qat'i nazar, boz ustiga fantastik asar qahramonlarining millati boʻlmaydi, sochlarining rangi binafshasimon yo zangori qilib beriladi. Ma'lum ma'noda sochlarining rangi bilan bogʻliq badiiy yuk yuklatilgan (Ibroximova R., 2011, 200).

Muallif tomonidan Laytga xos yuqorida qayd etilgan chizgilar uning tashqi goʻzalligi botiniy olamiga mutanosibligini koʻrsatishga hamda asar qahramoni Sim xarakterini Layt obrazi orqali toʻldirishga xizmat qilgan.

"Muz va olov" asari qahramonlari yashayotgan sharoitning noqulayligini kitobxonga yanada chuqurroq anglatish maqsadida yozuvchi epizodik xarakterga ega boʻlgan fantastik obrazning portretini beradi: "The outlines of the cave appeared. And a man loomed up, insane and wild and terrible. A man with a dying face. Old, withered by winds, baked like adobe in the heat. The man was crouched in a far corner of the cave, his eyes whitening to one side of his face, listening to the far wind trumpeting up above on the frozen night planet" (Bredberi R., 1947, 273). "Telbasifat, yovvoyi, mudhish qiyofali odam paydo boʻldi..., juda qartayib ketgan, tanasini shamollar quritib tashlagan, ayozlar yuzlarini kuydirgan, goʻyo gʻishtga aylanib ketgandi u. Gʻorning bir burchagida gʻujanak boʻlib yotgancha, gʻilay boʻlayozgan koʻzining oqlarini yaltiratib, sovuqdan muz qoplagan tungi sayyora uzra guvillab esayotgan shamolga quloq tutardi" (Bredberi R., 2001, 167).

Yozuvchi tasvirlagan mazkur portretdan tabiatdagi noqulay sharoit insonning tashqi qiyofasida ham noxush iz qoldirgani, uning ruhiyatiga ham ta'sir oʻtkazgani, insonda tajovuzkor, hayotdan nafrat hissini shakllantirganini anglash mumkin.

Yozuvchi atrof-muhit, ekologiya, odamlarning turmush tarzini yanada boʻrttirib koʻrsatish maqsadida ijobiy obrazlardan, xususan, Dak obrazidan foydalangan. Simning opasi Dak ukasini chin yurakdan ardoqlaydi, u hayotni oʻz nuqtai nazaridan real baholaydi, hayotdan ortiqcha narsa kutmaydi, uni takomillashtirish maqsadida oʻzi harakat ham qilmaydi. Faqat qorin qaygʻusida yegulik qidirib kun kechiradi. Shu ma'noda uni yozuvchi: "Watching Dark was like seeing a lizard forever flicking its pink tongue, forever hungry" (Bredberi R., 1947, 283). "Qizcha doim och, pushti rang tillari bilan hamisha ovqat izlaydigan kaltakesakni eslatardi" (Bredberi R., 2001, 174), deb tasvirlaydi. Urush boʻlayotgan joylarda ochlik, qashshoqlik hukmron, bir burda non yoki bir hovuch meva uchun qabila odamlari kun boʻyi sarson-sargardon kezadilar, umrlarini xor-zorlikda oʻtkazadilar. Dak obrazi orqali butun bir qabila ahliga nisbat berilmoqda.

Yozuvchining maqsadi fantastik obrazlar portreti orqali oʻlimga mahkum aholining ahvoli, turmush tarzidan kitobxonni ogoh etish emas, balki masalaning yechimini topishdan iborat. Aholi hayotini yaxshilash, taqdiriga oʻzi egalik qilish uchun umrning bir kuni qolgan boʻlsa ham, yaxshi hayot uchun kurashib yashash lozim degan gʻoya ilgari surilgan.

R. Bredberini faqat "Muz va olov" hikoyasidagina emas, balki ijodida yetakchi maqomni egallagan, uni tashvishga solgan xalq taqdiri, insonni asrash bilan bogʻliq masalalarning yechimini topishda qahramon nutqi va uning turli koʻrinishlari hamda portret, peyzajdan foydalanish bilan bir qatorda tush usulidan ham keng foydalanadi. Yozuvchi asar qahramonining tushi orqali vaziyat ogʻirligini, qabila ahlining ahvoli nihoyatda tangligini qayd etish maqsadida Simning tushi yordamida yana Layt portreti tasviridan foydalanadi: "...Toʻsatdan qizning yuzlarini taram-taram ajin bosib ketganday tuyuldi. Sochlari goʻyo shamol toʻzitgan qorday, hissiz koʻzlarini oʻrgimchak uyasiday yopishqoq kipriklar toʻsgan. Tishsiz ogʻzi oʻraday ochilib qolgan, nozik barmoqlari kuyib, bujmayib ketgan, chiviqday jonsiz bilagiga osib qoʻyilganday tuyulardi. Yigitning koʻz oʻngida uning nafisligi, tarovati soʻlib, soʻnib borardi. Sim dahshat bilan Laytning qoʻllarini ushlab oladi va ichidan hayqirib

kelayotgan qichqiriqni arang bosib qoladi. Uning nazarida oʻzining qoʻllari ham qartayib, taram-taram boʻlib ketdi" (Bredberi R., 2001, 177).

Avvallari goʻzalligi bilan kitobxon qalbidan joy olgan Layt qiyofasidagi oʻzgarishlar hayotning ogʻirligidan darakchidir. Sim koʻz oʻngida soʻlib borayotgan Laytni tushida koʻrar ekan, oʻzi ham shu ahvolga tushib qolayotgandek boʻladi. Buning oldini olishda yagona yoʻl qabilasining farovon hayoti uchun, Laytga boʻlgan sevgisi uchun kurashish ekanligini tushunib yetadi. U olimlarni tinimsiz izlaydi. Olimlardan kemani boshqarish sirlarini bilib olsam, bas, qanday boʻlmasin qabiladoshlarimni sakkiz kun yashab, oʻlib ketadigan dahshatli maydondan olib chiqaman deb harakatga tushadi.

Sim koʻrgan yana bir tushida qahramonlarning tushkun ruhiyati ifodalangan: "Birds lingered upon gigantic trees that took a hundred, two hundred, five thousand days to grow. Everything remained in its place, the birds did not flicker nervously at a hint of sun, nor did the trees suck back frightenedly when a ray of sunlight poured over them. In this dream people strolled, they rarely ran, the heart rhythm of them was evenly languid, not jerking and insane. The grass remained, and did not burn away in torches. The dream people talked always of tomorrow and living and not tomorrow and dying. It all seemed so familiar that when Sim felt someone take his hand he thought it simply another part of the dream" (Bredberi R., 1947, 287). "Azim daraxt shoxlarida qushlar xotirjamgina oʻtirar, ular unib oʻsishi uchun yuz, ikki yuz, besh ming kun kerak boʻlardi. Uyqudagi odamlar shoshmay, ohista yurar, kamdan kam holda chopar edilar, yuraklari telbavor, potirlab emas, balki bir tekisda urardi. Odamlar ertangi kun, oʻlim haqida emas, ertangi kun hayot tashvishlaridan gaplashardi.

- Ruhiy uygʻunlik uchun shunday qilamiz aslida. Hayot adolatsiz'' (Bredberi R., 2001, 177) (qargʻish tekkan sayyorada – U.K.).

XULOSA

Rey Bredberi tush motivi vositasida asar qahramonlarining ruhiy holatini ochib beradi, kayfiyatini, ichki kechinmalarini yoritadi, asar voqealarini oʻzaro bogʻlab, uning shaklan va mazmunan yaxlit bir butunligini ta'minlaydi. Simning tushlari orqali uning ruhiyatini ochilgan, shuningdek, kitobxonga oʻzga sayyora hayotini yerdagi hayot bilan qiyoslash imkonini bergan. Sim tushida koʻrgan yerdagi hayot qargʻish tekkan sayyoradagidan tubdan farq qiladi. Sim sayyoradagi hayot bilan u intilayotgan yerdagi hayotni garchand tushida boʻlsa ham, qiyoslash imkoniga ega. Yer aholisi mazmunli hayot kechiradi, yuragi bir tekisda uradi. Sayyora ahli boʻlsa, umri belgilanganligi bois (sakkiz kun – U.K.) tahlikada yashaydi. Umrining soʻnggi kunini kutib yashashdan ogʻir qismat yoʻq.

Xulosa shuki, R.Bredberi va H.Shayxov fantastik asarlarida voqealar silsilasini qanday tasvir usullari, badiiy psixologizmning turli aspektlari yordamida tasvirlashmasin, ularning qarashlari bir nuqtada kesishadi. Ular tinchlik tarafdori sifatida tinchlikka raxna soluvchi tubanliklarni qalamga olib, jamiyat takomillashuviga yordam berishi mumkin boʻlgan fantastik gipotezalarni ilgari surishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Bradbury R. Short Stories. Dark Carnival. 1947. P.286. http://www.shortstoryguide.com/ray-bradbury-short-stories/
- 2. Bredberi R. Farengeyt boʻyicha 451 daraja // Jahon adabiyoti. T., 2007. №7. B.169.

- 3. Gʻaniyev I. Asrga tatigulik dard. –T.: Akademnashr. 2010. –B. 8.
- 4. Bredberi R. Muz va olov. //Jahon adabiyoti jurnali, 2001. № 12. –B. 176.
- 5. Ibrohimova R. Fantastika va hayot. –T.: Muharrir, 1998. B. 70.
- 6. Ibrohimova R. Voqelik va fantastika. T.: Muharrir, 2011. 200 b.
- 7. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. –T.: "O'qituvchi", 1980.
- 8. Shayxov H. Olovdan chiqqan odam. –T.: Sharq, 1998. B. 89.
- 9. Sharafiddinov O. Tutash olamlar, Ikki jahon ovorasi. Hojiakbarning sirli olami. Soʻzboshi. T.: Sharq, 2000. B. 125–126.

REFERENCES

- 1. Bradbury R. (1947) Short Stories. Dark Carnival. P.286 http://www.shortstoryguide.com/ray-bradbury-short-stories/
- 2. Bradbury R. Fahrenheit451 (2007) World literature. T., V-7. P.169.
- 3. Ganiyev I. (1947) The pain of touching the century. T.: Akademnashr 2010. P.8.
- 4. Bradbury R.(2001) Ice and fire. Journal of World Literature. No. 12. P. 176.
- 5. Ibrahimova R. (1998) Fiction and life. T.: Muharrir. P. 70.
- 6. Ibrahimova R. (2011) Reality and fiction. T.: Muharrir, 200 p.
- 7. Sultanov I. (1980) Literary theory. T.: Teacher.
- 8. Shaykhov H. (1998) The man who came out of the fire. T.: Sharq, P. 89.
- 9. Sharafiddinov O. (2000) Connected worlds, two worlds. The mysterious world of Hojiakbar. Foreword. T.: Sharq. P.125-126.

Comparative literature

UDC (UO'K, УДК): 82.091

SHEKSPIR VA NAVOIYNING OBRAZ YARATISH MAHORATIDA MUSHTARAKLIK VA OʻZIGA XOSLIK

Mirzaakhmedova Makhliyo Yoʻldashevna

Katta oʻqituvchi Oʻzbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi Toshkent, Oʻzbekiston tsul77777@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-7158-3686

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqolada Shekspir va Navoiyning obraz yaratish mahoratidagi oʻxshashlik va oʻziga xoslik tahlil qilingan. Navoiy ham Shekspir ham podshoh obrazlarini yaratgan, lekin Navoiy yaratgan shoh obrazlari xalq uchun qaygʻursa, Shekspir yaratgan shoh obrazlari maqtov soʻzlarga oʻch, manmanlikni sevuvchi, kekkaygan, toj-u taxt, shon-u shuhrat, izzat-u ikromni xohlovchi shaxs sifatida gavdalantirilgan. Shunday boʻlsa-da, Shekspir oʻz asarlarida Hamlet yoki Kent kabi ijobiy obrazlarni yaratganki, podshohlarni oʻz maslahatlari bilan toʻgʻri, haq yoʻlga boshlab turgan. Shekspir asarlaridagi obrazlar shunday xilma-xillikda yaratillganki, qahramonlarning xatti- harakatidan oʻsha davrdagi tuzum haqida, yozuvchining munosabatini va nima demoqchiligini bilish mumkin. Navoiy obrazlarni shakllantirar ekan, diqqatni faqatgina obrazga emas, umumiy obrazlarga, individual tipga qaratadi, oʻzining xulosalari bilan umumlashtiradi. Yanada voqeani boʻrttirish, uni mukammal shaklga keltirish uchun esa hikoyat va hikmatlarni qoʻshimcha asos sifatida keltiradi.

Badiiy, mubolagʻa, podshoh, ramziylik, personaj, adolat, taqdir, qadrlash, ilohiy.

СХОДСТВО И СВОЕОБРАЗИЕ МАСТЕРСТВА ШЕКСПИРА И НАВОИ В СОЗДАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА

Мирзаахмедова Махлиё Йулдашевна

Старший преподаватель
Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан
Ташкент, Узбекистан
tsul7777@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-7158-3686

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В настоящей статье рассматриваются сходства и различия в образах, созданных Шекспиром и Навои. Так, и Навои и Шекспир в своих произведениях создали образы правителей. Однако если правители - герои произведений, созданных Навои, проявляли заботу о своем народе, то в образах правителей, созданных Шекспиром, мы видим самовлюблённых личностей, гордых, жаждущих славы и почета, стремящихся занять трон.

Тем не менее, Шекспир создавал в своих произведениях также и положительные образы, такие, например, как Гамлет или Кент, которые своими советами направляли королей на правильный путь.

Образы в произведениях Шекспира настолько разнообразны, что по их поведению и поступкам можно во всех подробностях представить себе систему управления того

Художественный, преувеличение, король, символика, характер, справедливость, судьба, почет. божественный. времени, отношение к ней писателя, ее оценку.

Как правило, Навои обращает внимание не только на образ правителя, но подчеркивает в нем общие и индивидуальные черты, своими замечаниями подводит итог его деятельности. Для усиления создаваемых картин и доведения их до совершенства в качестве дополнительного средства он использует истории и пословицы.

COMMONALITY AND ORIGINALITY OF SHAKESPEARE'S AND NAVOI'S SKILLS IN THE CREATION OF IMAGE

Mirzaakhmedova Makhliyo Yuldashevna

Senior teacher
Banking and Finance Academy
Tashkent, Uzbekistan
tsul7777@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-7158-3686

ABSTRACT KEY WORDS

This article is about the similarities and differences in Shakespeare's and Navoi's character creation skills. Both Navoi and Shakespeare created images of the king, but while the images of the king created by Navoi are very kind for the folk, the images of the king created by Shakespeare are embodied as a person who loves words of praise, arrogant, wants the crown, glory, and honor. Nevertheless, Shakespeare created positive characters in his works, such as Hamlet or Kent, who guided the kings to the right path with their advice. The characters in Shakespeare's works are created in such a variety that from the behavior of the characters it is possible to know about the system of that time, the writer's attitude and what he wants to say. While forming the original images, Navoi focuses not only on the image of the king, but also on the general images on the work, the individual type, and summarizes with his conclusions. In order to exaggerate the story and bring it to a perfect form, he uses stories and wisdom as an additional basis.

Artistic, exaggeration, king, arrogant, symbolism, character, justice, fate, gratitude, divine.

KIRISH

Badiiy adabiyot hamisha insonlarning ruhiy holati, oʻy-fikrlari, tirikchiligi, mehnat faoliyati, kurashi, his-tuygʻulari, kechinmalarini aks ettiradi. Butun borliqning, zarradan koinotga qadar boʻlgan mavjudlikning badiiy ifodasini hamda inson qalbidagi yashirin sirlar haqiqatini obrazlar vositasida yoritadi. Adabiyotning asosiy tasvir obyekti — inson. Badiiy ijod inson muammosini toʻlaligicha qamrab oladi. Shuning uchun ham adabiyotshunoslikda markaziy oʻrinni egallovchi badiiy obraz, qahramon kabi tushunchalar ham bevosita insonga daxldordir. Obraz — keng ma'noda ijodkorning fikr-tuygʻulari singdirilgan hayot manzarasi, badiiy asarda tasvirlangan inson siymosini ifodalaydi.

Adabiyotshunoslik ilmiga nazar tashlansa, koʻpincha obraz bilan timsol ayni bir narsa sifatida qaralishi yoki baholanishini kuzatish mumkin. Buning sababi shundaki, obrazda timsolning barcha xususiyatlari mujassam, shu bilan birga timsol ham obrazning ma'lum qirrasini aks ettiradi. Shunga qaramasdan, obraz va timsolni ayni bir ma'noda qoʻllab boʻlmaydi. Obraz – badiiy fikrlashning asosiy vositasi, gʻoyaviy mazmunni ifoda etishning muhim shakli. (1) Timsol esa surat, naqsh, rasm (2); ramz, oʻrnak, belgi (3); shakl, masal, misol (4); tushuntirish uchun yoki asos, dalil, isbot sifatida bir turli narsa, voqea, hodisadan keltirilgan ayrim namuna, deya izohlanadi. Yana bir ma'noda koʻz oʻngida, xayolda, tasavvurda gavdalangan obraz, siymo, koʻrinish ekanligi qayd etiladi (Oʻzbek tilining izohli

lugʻati,1981,178-179). Obraz bilan timsolni qiyoslaydigan boʻlsak, obrazda insonning botiniy dunyosini ochib berishda hamda uning hissiy holatini koʻrsatishda timsolga qaraganda murakkabligi bor. Timsol esa obrazdek murakkab emas. U aksariyat hollarda obrazning majoz va ramziylik xususiyati oʻlaroq, badiiy shartlilik asosida yuzaga keladi. Timsol har doim ham shoirning gʻoyaviy badiiy niyatini toʻla-toʻkis aks ettira olmaydi. Shunga koʻra timsolni obrazdan kichikroq, obrazning ma'lum bir ifoda shakli deb yozadi, N. Bozorova.

Badiiy adabiyotda inson obrazi u yashayotgan jamiyat, uni oʻrab olgan tabiat, ijtimoiy muhit, voqea-hodisalar bilan yaxlit umumiylikda tasvirlanadi. Chunki inson hamisha shular qurshovida boʻladi. Biroq bularning hammasi inson obrazini yo oʻziga xosligini koʻrsatishga, yoki uning ham boshqalarga oʻxshash tomonlari borligini ta'kidlashga yoxud inson obraziga hissiy ta'sirchanlik bagʻishlashga, yoyinki uning biror jihatini toʻldirishga xizmat qiladi. Narsa va hodisalar tasviri oʻz-oʻzicha mustaqil badiiy qiymatga ega boʻlmaydi, ular insonni yorqinroq koʻrsatish, uning tabiatini teranroq ochish kerak. Lekin inson yolgʻiz oʻzi mavjud boʻla olmaydi. Badiiy adabiyotda inson bilan bir qatorda, narsa-hodisalar, muhit tasviri ham zarurdir.

ASOSIY QISM

Bu oʻrinda Shekspirning "Qirol Lir" tragediyasidagi obrazlarni koʻrib chiqishni maqsad qildik. Shekspir "Qirol Lir" tragediyasida betakror xarakterlar yaratar ekan, uning asarida kishi esida qolmaydigan birorta personajni uchratish mumkin emas. Bosh qahramonlardan tortib, epizodik obrazlargacha, hammasi oʻziga xos xususiyat va xarakterga ega boʻlib, oʻquvchida ajoyib taassurot qoldiradi.

Tragediyada voqealarni harakatga keltiruvchi kuch ziddiyatdir, ya'ni taxt va insoniylik, sevgi bilan hirs, sadoqat va munofiqlik, xayrixohlik bilan xudbinlik, munofiqlik bilan zoʻravonlik, adolat va razolat, oliyjanoblik bilan qabohat oʻrtasida kurashdir. Asardagi obrazlar shu kurash asnosida aks ettiriladi. Asar qatnashuvchilari ham ikki guruhga boʻlinadi:

1-jadval

I.	Ezgulik tarafdorlari	II.	Ezgulik dushmanlari
1	Lir	1	Goneril'ya
2	Graf Gloster	2	Regana
3	Graf Kent	3	Edmund
4	Kordeliya	4	Gertsog Kornoul
5	Edgar-Glosterning qonuniy oʻgʻli	5	Gertsog Albeny
6	Frantsiya qiroli	6	Burgundiya gertsogi
7	shifokor	7	Osval'd
8	qiziqchi	8	Kornoul xizmatkorlari

Biz bu asarda ikkita oilaning taqdiridan xabardor boʻlamiz. Biri Britaniya qiroli va uning uch qizining fojeali taqdiri haqida va boshqasi esa Gloster Grafining oilasidagi munosabatlar, uning noqonuniy oʻgʻli hokimiyat va lavozim uchun ukasini ham, otasini ham ayamaganligini kuzatamiz.

I. Haqqul oʻzining "Shekspir mash'ali" maqolasida asardagi ziddiyatlarga, qarama-qarshiliklarga quyidagicha ta'rif beradi: "yaxshilikni qadrlash uchun – yomonlik, yomonlikka qarshi kurashish uchun yaxshilikning mavjudligi shartdir. Aks holda, harakat susayib,

zavq barham topadi. Zavq esa farqlanishdan tugʻiladi. Farq yoʻqolsa, unda yoʻqlik olami boshlanadi. Shuning uchun buyuk ijodkorlar dunyoning oq-u qorasi va beomon ziddiyatlariga nisbatan boshqacha qarashadi. San'at maslagi, eng avvalo, ilohiy, ana undan soʻng hayotiy, insoniy, milliy va zamonaviy maslak erur. Daho ijodkorlarni shu ma'noda paygʻambarlarning sodiq izdoshlari, ya'ni nubuvvat yoʻlining tolmas davomchilari desa, yanglish boʻlmaydi. Vijdon karvoniga shular sarbonlik qilishgan. Bashariyat hayotidagi eng buyuk gʻalaba — ruh va tafakkur gʻalabasi ekaniga odamlarni ishontirib kelishgan".

Tragediyaning boshlanishida qirol oʻz taxtini uch qiziga boʻlib beradi va u bir narsani bilishni istaydi:

Qay biringiz bizni ortiq sevasiz, ayting?

Shunga qara, kimda-kimning tabiiy qadri

Yuksak bo'lsa, bizning berajak mukofotlar ham

Shu kishiga ulgurjiroq – koʻproq boʻladi. (Shekspir V., 1981, 11)

Shoh oʻsha davrda maqtov soʻzlarga oʻch, manmanlikni sevuvchi, kekkaygan, toj-u taxt, shon-u shuhrat, izzat-u ikromni xohlovchi boʻlib qolgan va shu kibri tufayli shoh asar oxiridagi xor-u zor boʻladi.

Bunday maqtov soʻzlarga oʻrganib qolgan shoh mamlakatning umumiy ahvolidan bexabar, ya'ni xalqining orz-u umidlarini, ularni nimalar qiynayotganligini bilmaydi. Bunday gʻaflatda yurgan shahanshohga oʻsha paytda faqat maqbul, qahr-gʻazab qoʻzgʻamaydigan voqea-hodisalardan xabar berilgan. Oxiri borib nima boʻldi? Qirolning bu bee'tiborligi butun ikki oilaning parokanda boʻlishiga olib keldi.

U. Joʻraqulov oʻzining "...telbaga yoʻqdur qalam" nomli risolasida, "Shekspirga ushbu klassik syujet nega kerak boʻldi?" degan savolga quyidagicha javob beradi: Shekspir bu asarda faqat Qirol Lir hayoti bilan bogʻliq mantiq va hayotiy muvozanatga ega qiziqarli voqeani aks ettiribgina qolmay, u bir nechta umuminsoniy muammo ikki syujet tizimida (Joʻraqulov U., 2017) ifodalaydi.

2-jadval

Lir syujeti tizimida:	Gloster syujeti tizimida:
Otalar va bolalar muammosi	Nikohsiz tugʻilgan farzand
Izzattalablik va takabburlik	Munofiqlik, hasad
Ma'naviy buzuqlik	

Kent bu tragediyadagi asosiy obraz boʻlib, u Qirol Lirning mulohazali va sadoqatli mulozimi edi. U qirolga chin koʻngildan xizmat qilar va qirolning xatti- harakatlarini donolik bilan kuzatib maslahat berardi. Lekin afsuski, maqtov soʻzlarga oʻrganib qolgan qirol Kentning haqiqatini tan olmaydi.

Qizlaridan mehr koʻrmagan qirol yolgʻizlanib qoladi. Keksa qirolni yolgʻizlanib qolishdan qutqarmoqchi boʻlgan bir odam bor edi. U Kent grafi boʻlib, saroydan badargʻa qilinganida uzoqqa ketmagan va hozirda oddiy xizmatkor qiyofasida saroyga qaytgan ekan. U hech kim tanimasligi uchun qiyofasini oʻzgartirgan boʻlib, Lirga sadoqat bilan xizmat qilmoqchi ekanligini aytadi. — Mayli, — deydi qirol. — Agar menga tushlikdan keyin ham avvalgiday yoqsang, qolishing mumkin deydi. Shunday qilib, Kent qirol yonida qoladida, koʻp oʻtmay oʻzining Qirolga fidoyiligini isbotlash imkoniga ega boʻladi.

Sadoqat bilan ishlash – Kentning asosiy xususiyatlaridan biri. U haydalgan boʻlishiga

qaramasdan qirolning xizmatiga qaytib keladi va boshqa kiyim-bosh va ovozini oʻzgartirib xizmatini davom ettirishni boshlaydi. Sodiq kishi din va millatiga, vatan va davlatiga toʻgʻrilik bilan xizmat qiladi. Mana shunday kishilardan biri bu Kent. Uning ma'naviyati yuksakligini uning qilgan ishlaridan va nasihatlaridan bilib olish mumkin. Uning yana bir yaxshi fazilatlaridan biri — tirishqoq ekanligi. Unga yuklatilgan har qanday ishni vijdonan va gʻayrat bilan bajarardi. Unda tilyogʻlamalik va xushomadgoʻylik yoʻqligida edi.

Ba'zi insonlarda shunday xususiyat borki, ular ichki hissiyotlarini, muhabbatlarini oshkor qila olmaydi. Ana shunday obrazlardan biri Qirol Lirning kenja qizi Kordeliya edi.

Sharq xalqlarida shunday fikr bor. "muhabbat bir inja, nozik tuygʻuki, u aytilmaydi, faqat his qilinadi". Rumiyning ta'rificha "insonning ichi ma'rifatga toʻla boʻlsa, demak u shuncha jim boʻladi" (Rumiy J., 2001, 4).

Kordeliya Lirning kenja qizi u shunday insoniy xarakterga egaki, unda tilyogʻlamalik, xushomadgoʻylik va oʻzining foydasi uchun boshqalarni maqtash kabi aldamchi xususiyatlar yoʻq. Kordeliya bu holatni kamchilik deb atashi bilan birga, bu kamchilikni davlatim deb ataydi.

Bir kamchilik (shu kamchilik mening davlatim)

Yalinchoq soʻz, xushomad soʻz menda topilmas.

Otam mendan muhabbatin olsa olarki,

Shu xislatlar yoʻqligi-chun hech achinmayman. (Shekspir V., 1981, 21)

Shekspir asarlarida Uygʻonish davridagi kamchiliklarni, masalan, davlat arboblarining adolatsizligini, aristokrat yoshlarning axloqsizliklari tanqid qilinib, milliy qahramonlar koʻklarga koʻtariladi. Hamlet bilan Otasining arvohi gaplashgan dialogidan tushunishimiz mumkinki, Shekspir insonlar oʻrtasidagi munosabatlarni va inson qalbidagi dard-alamlarni dahshatli kartinalarini yaratdi. Masalan, Hamlet, Otello, Lirning ruhiy kechimalari faqat yuksak darajadagi idrok va ularni qurshagan borliq, hayotni anglab yetishning natijasi. Shekspir qahramonlarini bir narsa — bir insonning ikkinchi insonga boʻlgan munosabati hayajonlantiradi. (Hamletni larzaga solgan otasining oʻlimi emas, balki "qanday qilib, Klavdiy oʻz akasini oʻldirsin?", "Gertruda shunchalik tez qirolni esdan chiqarsin?" kabi savollar edi. Klavdiyning oʻz akasini oʻldirishini — nomardlik va uning Gertrudaga xushmuomala soʻzlar bilan oʻziga ogʻdirib olishini makkorlik deb aytadi. Otasining arvohi bilan gaplashgan Hamlet ruhiy azobga duchor boʻladi. U mamlakatni boshqaruvchi shaxs oʻzini oʻylab, xalqni oʻylamasa, bunday jamiyatning kelajagi qanday boʻlishidan xavotirga tushadi. Shu masala yuzasida Shekspir yaratgan Hamlet xalqning kelajagi uchun qaygʻurgan.

Shekspir ma'rifiy obrazlar yaratishda u nafaqat ijobiy obrazlar, balki salbiy obrazlarni ham yaratdi. Shekspirning yana bir oʻziga xosligi shundaki, u salbiy obrazlar orqali insonlarni ma'rifatga chaqiradi. Dramaturg asarlarida keltirilgan yomonlikning formalari shunchalik koʻpki, uni ma'lum bir sistemaga solish ancha mushkuldir. Yomon odamlar guruhi ikki turga boʻlinadi. Aslida tabiatan yomon boʻlgan (Yago, Edmund) va yomonlik ta'sirida aynigan personajlar (Lir, Makbet). Yomonlikning manbayi hayotda muvozanatning yoʻqligi, hayot lazzatlarining barobar taqsimlanmaganligi, oʻsha tuzumdagi nuqsonlardir. Richard III, Yago, Edmundlar oʻz qurbonlariga nisbatan jamiyat pogʻonasida tubanroq turadilar, turli makr, qabohat, zoʻravonlik bilan yuqori pogʻonaga koʻtarilishga urinadilar. Ularda shuhratparastlik, manfaatparastlik, boshqalarni koʻra olmaslik kuchli. Ammo moddiy boylikning nihoyatda

serobligi, yaxshi axloqiy xususiyatning ortiq darajada boʻlishi ham yomonlik tugʻdiradi. Aslida yaxshi odam boʻlgan Lirni hokimlik, cheksiz boylik buzadi, u zolimga aylanadi. Timonning saxiyligi talon-taronchilikka, isrofgarchilikka olib keladi. Makbet va Koriolan oʻzlarining botirlik, mardliklari tufayli boshqalardan ustun turadilar, ular oʻz qadrlarini yaxshi bilganliklari uchun oʻzlarini axloq, davlat qonun-qoidalaridan ustun qoʻyadilar va jamiyat hayoti osoyishtaligini buzadilar.

Qanday qilib salbiy qahramonlarning harakatlaridan oʻrnak olishimiz mumkin, ma'rifatli boʻlish bu ongli shaxsning kuzatuvchanligiga bogʻliq. U qanchalik xushyor tursa va kuzata olsa, insoniyatning har qanday xatti-harakatidan yaxshilikni, insoniylikka bogʻliq boʻlgan ma'rifatni topishi mumkin.

Yago, Edmund, qirol Lirning Goneril'ya va Rigana ismli qahramonlari asardagi salbiy qahramonlar hisoblanadi. Lekin eng jinoyatkor, yomon odamlar ham qandaydir ijobiy tomonlardan mahrum emaslar.

Hamletning oʻsha paytdagi dard-iztiroblari va hayotga nisbatan uning qarashlarini quyidagi parchalarda koʻrish mumkin. Masalan,

Yo hayot, yo mamot: masala shundoq.

Joizmikin ul jobir-u jabbor falakning

Jafosiga har daqiqa chidasa yurak?

Yo balolar dengiziga koʻndalang boʻlib,

Koyishlar-u tashvishlarga chek qoʻymoq kerak?

O'lish. O'zni unutish. Bas, tamom – vassalom.

Ruhiy iztiroblar, tanning azoblariga

Bilamizki, chegaradur shu oʻgʻir uyqu.

Bu azoblarga, jumboqlarga, qaygʻu-alamlarga, tahqirlarga, makr-hiylalarga, hasrat-nadomatlarga, huquqsizliklarga va vijdonsizliklarga faqat ogʻir bir uyqu bu jumboqqa javob boʻladi deydi.

Hamletning bu nutqini oʻqigan har qanday oʻquvchi Shekspirning oʻsha davrdagi histuygʻularini, uning nima demoqchi ekanligini, nimalar qiynayotganligini va oʻsha davrdagi vaziyat haqida bilib olish mushkul emas. Bu yaratgan obrazlari orqali uning naqadar ulugʻ dramaturg ekanini bilish mumkin.

"Shekspir "Hamlet"i shoh asar deb tanilishining sababi unda jamiyatning eng katta muammolarida – tarix, davlat, siyosat, falsafa, axloq, odob, estetika, din masalalarini qamrab, bularning hammasini san'at tili bilan insonning ruhiy kechinmalari orqali berilishidadir" degan fikrlarni olima oʻzining kitobida aytib oʻtgan (Sulaymonova F., 1989, 105).

Alisher Navoiyning badiiy obraz yaratishdagi mahoratini oʻrganish juda muhim. Shoir badiiyati quvvatini belgilovchi ulkan asari — "Saddi Iskandariy" dostonida buyuk soʻz san'atkorining obraz yaratish mahorati qirralari maqolamizning asosiy qismlaridan biridir.

"Saddi Iskandariy" dostonida Iskandar obrazi asarning bosh qahramoni hisoblanib, u Navoiy yaratgan adolatli, ideal shoh obrazi sifatida talqin qilinadi.

Iskandar orzu qilgan jamiyatda adolat tantana qiladi, nohaqlikka barham beriladi, jamiyatning taraqqiyoti olimlarning dono maslahatlari bilan amalga oshiriladi. Unda insonlar erkin, shod, baxtiyor yashaydilar.

I.M. Salimov "Alisher Navoiyning badiiy obraz yaratish mahorati" dissertatsiyasida

Iskandarga quyidagicha ta'rif beradi: Iskandar qayerga bormasin oʻsha elning oʻzidan odil bir kishini shoh etib tayinlaydi. Shoh gadodan ham faqir boʻlishi, mamlakatdagi har bir narsani oʻziniki emas, xalqniki deb bilishi lozim. Shoh xayr eshigini keng ochib qoʻyishi, barcha qatori oʻzini bir inson tutishi lozim. Shuning uchun Iskandar gadolik ixtiyor etgan shohni koʻrganda, bunga toʻla amin boʻladi va bu behuda savdo-shohlikni tark etgisi keladi. Iskandarning qahramonligi uning xalq bilan teng ekanligini koʻrsatishi uning xalq oldidagi ideal qahramon ekanligini koʻrsatadi.

Navoiy oʻzining "Sab'ai sayyor" va "Saddi Iskandariy" dostonlarida podshohlarning eng muhim vazifalaridan biri xalq mas'uliyati gʻoyasi boʻlgan. Mas'uliyatli insongina boshqalarning hayoti, turish-turmushlari haqida oʻylaydi. Bu esa ma'rifatli shaxsning xususiyatlaridandir.

Navoiy bu dostonda Iskandarning Hoqon bilan doʻst tutinganligini ta'kidlab oʻtadi. Iskandar Hoqon tutgan yoʻlga, uning tuzumiga havas bilan qaraydi. Iskandar oʻzidan oldin oʻtgan zamondoshlaridan yaxshi xususiyatlarni qabul qilib oldi, ularni yuksaltirdi va ravnaq ettirishga harakat qildi.

Bu dostonda Iskandarning Iskandar boʻlib yetishishida Faylaqusning roli nihoyatda katta edi. Oʻsha davrda farzandsizlikdan qiynalayotgan Faylaqusga xarobadan topilgan bolaning kimligi ahamiyatsiz edi. Faylaqus obraziga shoir odamiylikning eng goʻzal fazilatlarini joyladi. Masalaga Navoiy nazari bilan qaraydigan boʻlsak, bu dunyoda shoh bilan gadoning farqi yoʻqligini, asosiy masala tarbiya ekanligi koʻrishimiz mumkin.

Dostondagi salbiy obrazlardan biri — Doro obrazidir. Doroning koʻp tadbirlari mamlakatlarni, xalqlarni titrab-qaqshatgan. Lekin Iskandar taxtga chiqqach, Doroning tekinxorligini qoralaydi. Kayoniy avlodidan boʻlgan Doro Iskandarning naqadar aql sohibi ekanligini oʻlimi oldidan fahmlab oʻrniga shoh boʻladigan birdan-bir inson Iskandar ekanligini va qizi Ravshanakni unga beradi:

Atodin Skandar nihod o'lg'ay ul,

Anodin Kayoniy najod o'lg'ay ul, -deydi (Navoiy A., 1960, 694).

Ma'lumki jahon adabiyotida, hiyla-yu nayrang va ilm-u hikmat oʻrtasidagi raqobatning timsoli sifatida gavdalantirilgan yorqin xarakterli obrazlar mavjud. Biz bunday obrazlardan koʻplarini Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Yosuman, Buzurg Umid, Xusrav, Sheruya obrazlari orqali, "Sab'ai sayyor"da Jobir, "Saddi Iskandariy"da Doro, Mallu obrazlari orqali ular qilgan ishlari haqida xabardor boʻlishimiz mumkin. Navoiy bu dostonda Mallu obrazi orqali qora niyatli kishilarni toʻgʻrilikka, halollikka, baxtiyor turmush kechirishga chaqiradi.

Navoiy asarda koʻp qatnashmaydigan obrazlarga ham alohida e'tibor bilan oʻquvchining esida qolarli qilib yaratgan. Shulardan biri Feruz obrazidir. Navoiy Feruz obrazida hayotni ongli tushungan, adolatning qadriga yetadigan kishi xarakterini gavdalantirgan. Biz Feruz obrazini Iskandar bilan boʻlgan suhbat orqali ham koʻrishimiz mumkin. U oʻzining chuqur mulohazalari, asosli dalillari, oʻtkir fikri bilan Iskandarga ma'qul tushadi. Yana bir samimiy obrazlardan biri Hind Royi obrazi boʻlib, Navoiy yuksak fazilatlarga ega boʻlgan shaxsni yaratadi.

Iskandar barcha maqsadlariga erishdi, uning uchun dunyoda yechilmagan hech bir jumboq qolmadi. Tiriklik suvini izlab topolmadi. Navoiy yana bir karra Iskandar tili bilan insonning koʻp narsalarga qodir-u, faqatgina ajal oldida ojizligini ta'kidladi. Ona obrazi

orqali Bonuning qanday ona ekanligini (hatto uning oʻzi tugʻmagan boʻlsa ham) oʻgʻlining maktubidan keyingi ayanchli holatidan bilishimiz mumkin. "Bu qarigan choʻri sanga qurbon boʻlsin. Sendan oldinroq bu dunyodan man ketmadim, jannatdan senga bir tuzukroq joy tayyorlamadim. Bu judolikni bilganimda oʻsha ondayoq yuragim yorilardi. Biroq bu kulfat boshimga toʻsatdan tushdi. Oʻzingdan ilgariroq vasiyatnomang kelib qoldi. Endi uni bajarishga majburman. Axir u Iskandarning nomasi", deydi.

Navoiy asar boshida Iskandarning onasi u tugʻilganda vafot etganligi aytilgan edi. Lekin asar nihoyasida onaga Iskandar tili bilan shunchalar qimmatli iltifotlar koʻrsatiladiki, hech qachon Iskandarning oʻgay onasi degan tasavvur uygʻonmaydi. Ammo "Iskandar oʻz onasi bola tugʻilgan zahoti dunyodan oʻtgan edi. Iskandar motamini tutgan Bonu esa Iskandarning tuqqan onasi emas, balki uni tarbiyalab, voyaga yetkazgan ayoldir. Ehtimol, shuning uchun ham Navoiy bevosita motam tutayotgan paytida ona emas, Bonu deb atagandir" qabilidagi fikrlar ham uchraydi (Qayumov A.,1975, 196).

Farhoddek mehnatsevar va ijodkor, komil inson obrazini yaratgan Navoiyning oʻzi ham undan ilhomlanib, qalamining Farhod teshasi kabi oʻtkir va unumli boʻlishini orzu qiladi:

Bu qon ishqida xora rez et,

Ani Farhod toshi birla tez et (Mallayev N., 2021, 348).

XULOSA

Navoiy yaratgan Iskandar obrazi ham xalq uchun qaygʻuradi. Navoiy va Shekspirning oʻxshash tomonlari obraz yaratishda ham oʻxshash ekanligini koʻrishimiz mumkin. Shekspir asarlarining yoki Shekspirning dramaturgligi shundaki, bu asarlardagi fojea faqat shaxs va uning subyektiv kechinmalari bilan bogʻlanibgina qolmay, uning jamiyat uchun oqibati qay darajada boʻlganligi masalasidir. Shu yerda Navoiyning Iskandar obraziga e'tibor qaratadigan boʻlsak, Iskandar odil podshoh boʻlgan. Lekin Shekspir Hamlet tragediyasida podshoni salbiy obraz sifatida talqin qilgan boʻlsa ham, ana shunday podsholarni toʻgʻri yoʻlga boshlab turuvchi Hamlet yoki Kent kabi obrazlarini koʻrishimiz mumkin.

Navoiy obrazlarni shakllantirar ekan diqqatni faqatgina obrazga emas, umumiy obrazlarga, individual tipga qaratadi, oʻzining xulosalari bilan umumlashtiradi. Yanada voqeani boʻrttirish, uni mukammal shaklga keltirish uchun esa hikoyat va hikmatlarni qoʻshimcha asos sifatida keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Alisher Navoiy. Xamsa. –Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1960. 694 b.
- 2. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadur. –Toshkent, 2001. B. 4.
- 3. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: "Kafolat" print company, 2021. 348 b.
- 4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-tom. M., 1981. B. 178-179.
- 5. Qayumov A. Saddi Iskandariy. –Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1975. –196 b.
- 6. Sulaymonova F. Shekspir O'zbekistonda. –Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1989, 105 b.
- 7. Joʻraqulov U. "...telbaga yoʻqdur qalam", "Sharq yulduzi", 2017.
- 8. Vilyam Shekspir. Qirol Lir. Gʻafur Gʻulom tarjimasi. Tanlangan asarlar. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.– B.11.

REFERENCES

- 1. Navoi, Alisher. (1960) Hamsa. Tashkent: Science, 694 p.
- 2. An explanatory dictionary of the Uzbek language. Valume 1. M.,1981, 179 p.
- 3. Rumi, Jalaliddin (2001) Inside is inside. Tashkent, P. 4.
- 4. Kayumov A. (1975) Saddi Iskandari. Tashkent: Literary and Art Publishing House, 196 p.
- 5. Mallayev N. (2021) History of Uzbek literature. Tashkent: "Kafolat" print company, 348 p.
- 6. Sulaimanova F. (1989) Shakespeare in Uzbekistan. Tashkent: "Fan" publishing house, 105 p
- 7. Joraqulov U. (2017) ...there is no pen for a madman, Eastern Star
- 8. Shakespeare, William (1981) King Lear translated by Gafur Ghulam, Selected works, Tashkent, Gafur Ghulam Publishing House, P.11.

World literature

UDC (UO'K, УДК): 82.09

ZAMONAVIY ARAB ShE'RIYATIGA BIR NAZAR (Solih Zamananning "Abadiyat manzillari" to'plami misolida)

Hamdamov Ulug'bek Abduvahobovich

Filologiya fanlari doktori, professor, OʻzR FA Oʻzbek tili, adabiyoti va folklori instituti "XX asr oʻzbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayon" boʻlimi mudiri Toshkent, Oʻzbekiston https://orcid.org/0009-0002-7750-5341

Sabirova Zebo Zokirovna

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori, dotsent v.b. Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti Toshkent, Oʻzbekiston https://orcid.org/0000-0002-1104-2893

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqola zamonaviy arab she'riyati, xususan, globallashuv davri shoirlaridan biri Solih Zamananning oʻzbek tiliga tarjima qilingan she'riyatining tadqiq va tahliliga bagʻishlangan boʻlib, oʻzbek she'riyatida kechgan yangilanishlar bilan muqoyasa qilinadi. Bugun butun dunyoni qamrab olgan globallashuv jarayoni jahon adabiyotida bir talay jiddiy oʻzgarishlarni vujudga keltirdi. Zamonaviy arab she'riyati ham bundan mustasno emas. Solih Zamanan she'riyati esa ana shu salmoqli evrilishlarni oʻzida mujassam qilgan, ayni paytda, shakl va mazmun mundarijasiga koʻra oʻziga xos she'riyatdir.

Globallashuv, modernizm, postmodernizm, zamonaviy arab she'riyati, verlibr, o'zbek she'riyati, tarjima, tarjimon, qiyosiy tahlil.

ОБЗОР СОВРЕМЕННОЙ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ (на примере сборника Салиха Заманана «Адреса вечности»)

Хамдамов Улугбек Абдувахобович

Доктор филологических наук, профессор, заведующий отделом "Узбекская литература XX века и современный литературный процесс" Института узбекского языка, литературы и фольклора РАН Ташкент, Узбекистан https://orcid.org/0009-0002-7750-5341

Сабирова Зебо Зокировна

Доктор философии по филологическим наукам (PhD), и.о. доцента Узбекский государственный университет мировых языков Ташкент, Узбекистан https://orcid.org/0000-0002-1104-2893

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Данная статья посвящена исследованию и анализу современной арабской поэзии, в частности, лирики Салиха Заманана, одного из поэтов эпохи глобализации, в переводе на узбекский язык. В статье особенности лирики арабского поэта последовательно сопоставляются с новациями в узбекской поэзии последних лет. Сегодня процесс

Глобализация, модернизм, постмодернизм, современная арабская поэзия, верлибр,

глобализации, охвативший весь мир, привел к ряду серьезных изменений в мировой литературе. Современная арабская поэзия не является исключением. Поэзия Салиха Заманана является примером значительных трансформаций, вызванных глобализацией, но в то же время остается уникальной и самобытной как по форме, так и по содержанию.

узбекская поэзия, перевод, переводчик, сравнительный анализ.

AN OVERVIEW OF MODERN ARABIC POETRY (In the example of Salih Zamanan's "Addresses of Eternity" collection)

Hamdamov Ulugbek Abduvahobovich

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Head of the department "Uzbek literature of the 20th century and the current literary process" of the Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Russian Academy of Sciences.

Tashkent, Uzbekistan

https://orcid.org/0009-0002-7750-5341

Sabirova Zebo Zokirovna

Doctor of philosophy in philology, Uzbekistan State University of World Languages Tashkent, Uzbekistan https://orcid.org/0000-0002-1104-2893

ABSTRACT KEY WORDS

This article is dedicated to the research and analysis of modern Arabic poetry, especially the poetry of Salih Zamanan, one of the poets of the era of globalization, translated into Uzbek, and it is compared with recent updates in Uzbek poetry. Today, the process of globalization, which covers the whole world, has brought about a number of serious changes in world literature, even contemporary Arabic poetry is no exception. The poetry of Salih Zamanan embodies these significant evolutions, and at the same time, it is a unique poetry in terms of form and content.

Globalization, modernism, postmodernism, modern Arabic poetry, verlibr, Uzbek poetry, translation, translator, comparative analysis.

KIRISH

Arabshunos olim, hassos tarjimon, tajribali pedagog Murtazo Saydumarov zamonaviy arab shoiri Solih Zamanan she'rlaridan bir dastasini tanlab, oʻzbekchaga mahorat bilan oʻgirdi. Natijada biz – she'riyat ixlosmandlari "Abadiyat manzillari" deb nomlangan yangi nazmiy toʻplamga ega boʻldik. Toʻplamga tarjimonning oʻzi soʻzboshi yozgan. Unda nafaqat Solih Zamananning, ayni paytda, uning avlodiga, umuman, an'anaviy arab nazmidan jiddiy farqlanib turuvchi zamonaviy arab she'riyatiga xos boʻlgan qator jihatlarga nazar tashlanadi. Aynan shuning uchun ham biz ushbu maqolada Solih Zamanan she'rlarini baholi qudrat tahlil-u tadqiq etar ekanmiz, bir tomondan, umuman bugungi dunyo she'riyati haqida jahon adabiyotshunosligida bildirilgan umumlashma qarashlarga tayansak, ikkinchi yoqdan, ushbu soʻzboshida ilgari surilgan fikrlarni e'tiborda tutamiz, unga tez-tez murojaatlar qilamiz. Yangi toʻplam toʻgʻrisida shuni aytish joizki, jahon she'riyatining chinakam ixlosmandlariga bunday tarjimalar bir yutum toza havodek ta'sir qiladi. Poeziya tadqiqotchilari uchun esa asl manba, mulohaza yuritishning yangi ochilgan maydoni hisoblanadi. Demak, qaysi tomondan qaramang, juda foydali bir ish qoʻlimizda turibdi.

ASOSIY QISM

Bugun deyarli butun dunyoni qamrab olayozgan modernistik kayfiyat asrlar davom-

ida aruz an'anasi doirasida yashab kelgan arab olamini ham chetlab o'tmadi. Bu - tabiiy, albatta. Zero, ertami-kechmi, dunyo jamiyatlari oldinma-ketin bir-biriga yaqin kayfiyatlarni boshidan kechiradi. Har holda, biz bilgan, ozmi-koʻpmi tanigan tarix, jumladan, adabiyot tarixi shundan dalolat beradi. Modernistik, postmodernistik degan jamiyat kayfiyatlari bejiz paydo boʻlgani yoʻq, aslida. Keyingi paytlarda olimlar metarealizm, metamodernizm oqimlari haqida soʻz yuritishmoqda. Bunday evrilishlarning bir uchi jahon miqyosida shiddat bilan yoyilayotgan, hayotimizning deyarli hamma jabhalarini qamrab olayotgan globallashuv jarayonining tabiiy natijalari bilan chambarchas bogʻliq. Globallashuv oqibatida madaniy, siyosiy, iqtisodiy, adabiy, qoʻyingki, borliq sohalar bir-biriga dunyo miqyosida ta'sir qiladi, oʻzaro integratsiyalashuv yuz berib, bir-biridan ulgu (gʻoya) oladi, ulgu beradi. Xullas, hamma sohalarda oʻziga xos standardlashuv jarayoni sodir boʻladi. Biz hozir mana shunday dunyoda yashayapmiz. Bas, shunday ekan, oʻzaro ta'sirdan qochib qutulib boʻlmaydi. Eslang, bir paytlar arab gʻazali dastlab Ispaniya, keyin butun Yevropa she'riyatiga ta'sir qilib, bora-bora unda sonet janrining paydo boʻlishiga olib kelgandi. Agar globallashuvning tarixi doirasini kengaytirib qarasak, mana shu hodisaning o'zi unga yorqin bir misol bo'la oladi. Ya'ni dunyo xalqlari adabiyoti hamisha bir-biriga ta'sir qilib kelgani ayonlashadi. "Jahon adabiyoti" atamasi (manbalarda bu termin I. Gyote tomonidan ilk bor iste'molga kiritilgani aytiladi) ham shuning, ya'ni globallashuvning ilk faol ta'siri natijasida vujudga kelgan. O'z milliy mahdudligi ichra qolgan adabiyotlar sekin-asta soʻnishga mahkum, albatta. Demak, dunyo uzra yangi, modern kayfiyatning esishi koʻp jihatdan ana shu global ta'sirning mahsulidir, deva bemalol ayta olamiz.

Tarjimon yozadi: "Saad al-Humaydin verlibrda yozilgan she'rlardan iborat "Devordagi rasmlar" (1971) nomli kitob nashr qilgan birinchi shoir bo'ldi. Undan so'ng verlibr tarafdorlari bo'lgan bir qator yosh shoirlar adabiyot sahnasiga kirib keldilar. Ba'zi ismlarni eslab o'tamiz: Ali al-Dumayniy, Muhammad as-Subaytiy, Ahmad as-Solih, Muhammad Jabr al-Harbiy, Abdulloh as-Sayhon, Abdulloh az-Zayd, Hasan as-Sabaa, Xadija al-Umariy, Surayya al-Urayyid, Latifa Qori, Ashjon Hindiy, Fotima al-Qarniy, Josim as-Suhayyih, Ahmad Qiran az-Zahroniy, Ibrohim Miftah, Husayn Suhayl, Ibrohim Sabi, Abdulloh ar-Roshid, Ibrohim al-Vofiy, Ibrohim Zuliy, Muhammad Musayyar Muborakiy, Husayn al-Arviy, Abdulloh al-Xashramiy. Ta'kidlash joizki, bu guruh shoirlar ijodidagi shakl jihatidan an'anaviy bo'lgan baytlar muayyan shartlar doirasidan chiqqan va mualliflarning dunyoga zamonaviy qarashlarini ifodalagan hamda ortiqcha takalluf va ritorikadan xoli tilda yozilgan". Demak, zamonaviy arab she'riyatida lirik turga xos bo'lgan, asrlar davomida yashab kelgan kanonlar o'zgarishga yuz tutmoqda. Bu hodisa hozirgi zamon jahon adabiyotshunosligida "janrlar mutatsiyasi" atamasi bilan ham izohlanmoqda. Sinchkovlik bilan nazar solinsa, janrlar mutatsiyasi barcha asosiy adabiy turlarda (lirik, epik, dramatik) kechayotgan, toʻxtatib boʻlmas bir jarayondir. Chunki dunyo allaqachon globallashuvning shiddatli davriga odim qoʻyib boʻlgan.

Har gal poezdlar ovozin eshitganimda, quloqlarimni berkitaman. Uning ovozi meni bezovta qilmaydi, Lekin uning oldida oʻz joniga qasd qilganlar... Hali ham qichqiradilar!

Intoq san'ati vositasida poezdga jon ato etadi shoir. Natijada poezd Solih Zamanan

she'riyatida faol obrazlardan biriga aylanadi. Poezd – yana modern dunyoning matohi. U, masalan, ikki yuz yil oldin yoʻq edi. Demak, poezd yangi detal, yangi obraz. Globallashgan zamonda esa uning inson hayotidagi oʻrni yanada ortmoqda. Poezd odamlarga bir joydan ikkinchi joyga borish, koʻchish imkonini beradi. Shu ma'noda u ayriliq timsoliga ham aylanmoqda. Bunga Solih Zamananning yuqoridagi she'ri yorqin misol boʻla oladi. Lirik qahramon har gal poezd ovozini eshitganda quloqlarini berkitadi. Chunki aynan uning, ya'ni poezdning oldida odamlar oʻz jonlariga qasd qiladilar. Lirik qahramonning quloqlariga ana oʻshalarning jon achchigʻidagi qichqiriqlari kirib keladi. Shularni eshitmay deya, u quloqlarini berkitadi. Xoʻsh, odamlar nega jonlariga qasd qiladilar?.. Shuning uchunki, poezd ularning yaqinlarini, qadrdonlarini, sevganlarini oʻzi bilan birga olib ketadi. Balki mangugadir... Demak, poezd ayni damda bir umrlik ayriliq ramzi boʻlib kelmoqda. Shoir esa ayriliq motivini poezd obrazi orqali mahorat bilan aks ettirmoqda. Men detal emas, obraz dedim. Chunki poezd detali S. Zamanan she'riyatida takrorlanib keladi, bas, uning zimmasiga katta badiiy yuk yuklanganligi bois ham u obraz darajasiga chiqqan, deb ayta olamiz.

"Ba'zi tanqidchilarning fikriga ko'ra, verlibr she'riyatida mavzular yo'qoldi va buning oʻrniga shoirlar inson taqdirini, ayol va muhabbatni, oʻlimni, gʻoyalar va ideologiyani, nizolar va falsafiy konsepsiyalarni, vatan va jamiyat muammolarini, g'urbatdagi hayotni va inson erkinligini cheklaydigan barcha narsalarini qanday koʻrishlarini tasvirladilar" deb yozadi arab she'riyat dunyosining yaxshi bilimdoni – tarjimon M. Saydumarov. "Verlibr (vers - she'r, libre - ozod, erkin) - muayyan o'lchov asosidagi vazn va qat'iy qofiyalanish tartibiga ega boʻlmagan she'r... XX asrda verlibr jahon she'riyatida, jumladan, oʻzbek she'riyatida ham keng ommalashdi" (Quronov D. Mamajonov Z., Sheraliyeva M., 2010, 78-78). Demak, she'rdagi erkinlik yoki erkin she'r yozishga intilish nafaqat arab yo o'zbek, balki butun jahon she'riyatiga xos boʻlgan jarayon ekan. Bu jarayonning tobora tezlashayotgani esa, yuqorida ta'kidlanganidek, globallashuv bilan chamcharchas bogʻliqdir. Bu jarayon, oʻz navbatida, she'rning tematik diapazoniga ham ta'sir qiladi, qilmoqda. Aslida, mavzular uncha ko'p bo'lmaydi, faqat davrga qarab ularning oʻrni almashib turadi, xolos. Hatto amerikalik mashhur yozuvchi, Nobel mukofoti sovrindori E. Xeminguey dunyoda toʻrtta muhim mavzu borligini ta'kidlaydi: urush, muhabbat, hayot va o'lim. Albatta, mazular yozuvchi qayd etgandan sal koʻproq boʻlishi mumkin. Lekin ular yozuvchi qayd etgan asosiy mavzular atrofida turlanadi, tuslanadi. Ta'bir joiz bo'lsa, ular asosiy mavzularning o'ziga xos variantlaridir. Shu ma'noda, tarjimonimiz qayd etgan arab verlibr she'riyatidagi mavzular ham Xeminguey yodga olgan mavzularning biroz boshqacharoq shakldagi takroridan boshqa narsa emas.

M. Saydumarovning zamonaviy arab she'riyatini chuqur oʻrganib, ulardan tarjimalar qilib, olgan tajribalari va bilimlari asosida yozgan soʻzboshisida yana quyidagilarni oʻqish mumkin: "Arab dunyosidagi shoirlar ovozi orasida saudiyalik verlibr shoirlarini ajratib turadigan xususiyat ularning ana shu mavzularda qaygʻurishidir. Bu shoirlar oʻz ijodlarida ramzlar, mahalliy lahja, Arabiston yarim orolidagi tarixiy qahramonlar va xalq orasidagi taniqli namoyandalarining poetik obrazlari, sahroning taniqli tafsilotlari – karvon, qumlik, yomgʻir, musiqa asboblari, folklor raqslari va qoʻshiqlari, ya'ni Arabiston yarim oroli aholisining ongi bilan uzviy bogʻliq boʻlgan unsurlar kabi vositalar va badiiy uslublardan keng foydalandilar. Shuningdek, diniy an'ana ham keng qoʻllanildi, islom tarixidagi voqealar va qahramonlarni eslash, diniy terminologiyani qoʻllash kabi usullardan foydalanildi. Koʻpovozli dramatik po-

eziya hamda hikoya etish va suhbat usulidan xalq ertaklarini bayon etuvchi she'riyat paydo boʻldi". Koʻrinib turibdiki, mavzu va shaklda nihoyatda katta erkinlik bor. Bunday erkinlik zamonaviy jahon she'riyatiga ham xos xususiyatdir. Bir vaqtlar turk shoiri Nozim Hikmat oʻz ijodi haqida quyidagilarni aytgandi: "Men barcha shakllardan foydalanaman. Xalq adabiyoti vazni bilan ham yozaman, qofiyali ham yozaman. Aksincha ham yozaman. Eng oddiy soʻzlashuv tili bilan qofiyasiz, vaznsiz ham she'r yozaman. Sevgidan hamda tinchlik, inqilob, hayot, oʻlim, sevinch, kadar, umid, umidsizlikdan soʻz ochaman. Insonga xos boʻlgan hamma narsa she'rimga ham xos boʻlishini istayman. Istaymanki, oʻquvchi menda yoki bizda butun tuygʻularining ifodasini topaolsin". Bizningcha, bu izhordagi eng muhim jihat – "Insonga xos boʻlgan hamma narsa she'rimga ham xos boʻlishini istayman" degan iqrordir. Chindan, yangi adabiyot, jumladan, she'riyat oʻzini shunday namoyon qilishni xohlamoqda: asrlar davomida muayyanlashgan qat'iy qoliplardan andak chekinib, hayotni uning oʻzidan olgan, his qilgan ritmlarida aks ettirishga urinmoqda. Shoir S. Zamanan "U goʻyo sovgʻa xarid qilishga ketganday edi" deb nomlangan ota marsiyasida yozadi:

Borliq kazarmasidan Otam erta uzlatga ketdi.

Hamma otalar kabi qarib munkillamadi, Zavjalariga liboslar olishdan toʻxtaganlardek, Bayramlarda ular-la raqs tusholmaydiganlardek, Yoki eski doʻstlar ismlarin unutganlardek Keksayib, qarib munkillamadi.

Qarilik kuylashni taqiqlaydigan yoshga yetmadi Xotira ohulari tun lahzasida qoʻrqqandek qoʻrqmadi, Balki u tez ketdi. Qoʻshiq yangragandek doʻstlar-la hazil qilayotib, U goʻyo sovgʻa xarid qilishga ketganday edi. Qoʻlidagi hassasi bilan faxrlanishidan oldin Abadiy sayr qilishga ketdi.

Yuqoridagi sochma mavjud she'riyat qoliplari asosida emas, balki otasini yoʻqotgan oʻgʻil koʻnglida oʻsha onda tugʻilgan hayotiy ohang bilan bitilgan. Shuning uchun ham bu she'riyat haqida "u hayotga yaqinlashdi", deya olamiz. Xuddi mana bu xulosada aytilganidek: "She'riyat soʻz boyligining yangilanishi ham yuz berdi, endilikda mualliflar murakkab metaforalar va ortiqcha musiqaviylikdan voz kechmoqdalar. Yangi she'riy lugʻat soʻz tanlashda, xalq iboralarini va oddiy xalqning hayotini va kundalik voqelikni ifodalaydigan idiomalarni qoʻllash bilan xarakterlanadi" (Saydumarov M., 2020).

Darhaqiqat, globallashuv davrida hayot ritmi chunon oʻzgardi va yana shiddat bilan oʻzgarishda davom etmoqda. Bu evrilishlar oʻz navbatida dunyoqarashni, iqtisodni, siyosatni, shuningdek, adabiyot-u san'atni ham oʻzartirmoqda, ularga jiddiy tahrirlar kiritmoqda. Albatta, bu oʻzgarishlar yaqinda, deylik, 2000-yillardan keyin paydo boʻlgan emas, uning tarixi ancha avvalgi davrlarga borib taqaladi. "Saudiya adabiyotida oq she'r oʻzining hozirgi zamon shaklida, ramzlar, an'anaviy va afsonaviy qahramonlar obrazlarini qoʻllagan holdagi shaklida

XX asrning yetmishinchi yillar nihoyasi va saksoninchi yillar boshlarida paydo boʻldi", deb yozadi yana tarjimon. Mamlakatdagi iqtisodiy rivojlanish va jamiyatni modernizatsiya qilish natijasida koʻngilga tugʻilgan xavotir tuygʻusi ana shunday yangilanishlarga yoʻl ochgan sabablardan biri ekanligi toʻgʻrisida ham soʻz boradi u yerda. Demak, Saudiya Arabistoni jamiyatidagi oʻzgarishlar she'riyatda yangi kayfiyatni vujudga keltirgan va bu oʻzgachalik oq she'rda oʻz ifodasini topgan. Natijada, oʻtgan asrning 70- va 80-yillarida arab dunyosida yangi she'riyatning ilk namunalari yaratilgan. Agar qiyos qilinadigan boʻlsa, garchi ilk kurtaklari Choʻlpon she'riyatida uch bera boshlaganiga qaramay, oʻzbek nazmida ham toʻlaqonli modernistik shakllar aynan 70-yillarda oʻzini yaqqol namoyon qilgan edi. Koʻrinadiki, bu ikki hodisani qiyoslab oʻrgansa, jahon adabiyotshunosligida qimmatli xulosalarga erishish mumkin boʻladi.

Oʻzbek oʻquvchisi modernizm deganda, koʻproq Gʻarb modern adabiyotini tasavvur qiladi, koʻz oldida ham gʻarblik ijodkorlar siymolari namoyon boʻladi. Bu kabi tarjimalar natijasida esa arab mamlakatlari adabiyotidagi yangicha tamoyillardan, ularning namoyandalaridan koʻproq xabar topadi, ular yaratgan modernistik she'rlardan bahra oladi. Adabiyotshunoslar esa ikki adabiyotni oʻzaro qiyoslaydi, oʻrganadi, mushtarak va farqli jihatlari haqida soha uchun qimmatli xulosalar chiqarishadi. Shu ma'noda "Abadiyat manzillari" kabi kitoblarning paydo boʻlishi ayni muddaodir.

Modern she'rni tarjima qilish qiyin. Buni mutaxassislar ham tan olishadi. Shunga qaramay, Murtazo Saydumarov bu qiyin ishning uddasidan chiqqan, deb oʻylayman. Har holda, Solih Zamananning she'rlari oʻzbek tilida oʻzbekona ifodalar bilan jaranglaydi. Albatta, bu borada yana-da asosli mulohazalarni arab va oʻzbek adabiy tilini qiyosiy tadqiq etuvchi bilimdonlar aytishadi. Lekin arab shoirining oʻzbek tilida yangragan mana bunday she'rlari xuddi oʻzimizning shoir qalamidan chiqqandek silliq qabul qilinadi — oʻqiladi. Bu, shubhasiz, tarjimon mahorati bilan bogʻliq natijadir:

Ochiq boʻl, Ochiq boʻl yoʻqlik manzillarida. Bilginki, qabr – Kiyim almashtirish xonasi emas. Lekin u Abadiyat sari Sayr qilishingdagi yoʻlning boshlanishidir!

XULOSA

Demak, shoirga koʻra, qabr – kiyim almashtiradigan xona emas, ya'ni turlanadigan joy emas, aksincha, u abadiiy sayrning ibtidosi, xolos. Oldinda abadiyatning koʻpdan koʻp manzillari kutib turibdi. Bas, bu yoʻlda ochiq, samimiy boʻlishgina oʻzini oqlaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bugun butun dunyoni qamrab olgan globallashuv jarayoni jahon adabiyotida bir talay jiddiy oʻzgarishlarni vujudga keltirdi. Zamonaviy arab she'riyati ham bundan mustasno emas. Solih Zamanan she'riyati esa, ana shu salmoqli evrilishlarni oʻzida mujassam qilgan, ayni paytda, shakl va mazmun mundarijasiga koʻra oʻziga xos she'riyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Қуронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр, 2010. Б.78-79.
- 2. Солих Заманан. Абадият манзиллари. Насрий шеър: шеърлар тўплами. Араб тилидан Муртазо Сайдумаров таржимаси. Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. 104 б.
- 3. Хорижий адабиётшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб масалалари. Илмий мақолар тўплами. Самарқанд, 2020.
- 4. Хамдамов У., Қосимов А., Жаҳон адабиёти. Ўқув қўлланма. Тошкент: Баркамол файз медиа, 2017.

REFERENCES

- Kuronov D. (2010) and others. Dictionary of literary studies. Tashkent. Akademnashr, P.78-79.
- 2. Salih Zamanan. (2020) Addresses of Eternity. Prose poetry: a collection of poems. Translation from Arabic by Murtaza Saidumarov. Tashkent: Youth Publishing House, 104 p.
- Current issues of foreign literary studies and translation studies. (2020) Collection of scientific articles. Samarkand.
- 4. 4. Hamdamov U., Kasimov A. (2017) World literature. Study guide. Tashkent: Barkamol fayz media

World literature

UDC (UO'K, УДК): 82-313.3

INGLIZ EKZISTENSIALIZM ADABIYOTIDA NASR VA UNING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti Toshkent, Oʻzbekiston dishemu2017@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-5235-380X

Shapsanova Feruza Muzaffarovna

Oʻqituvchi Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti Toshkent, Oʻzbekiston shapsanovaferuza@gmail.com http://orcid.org/0009-0008-5022-6047

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqola zamonaviy arab she'riyati, xususan, globallashuv davri shoirlaridan biri Solih Zamananning oʻzbek tiliga tarjima qilingan she'riyatining tadqiq va tahliliga bagʻishlangan boʻlib, oʻzbek she'riyatida kechgan yangilanishlar bilan muqoyasa qilinadi. Bugun butun dunyoni qamrab olgan globallashuv jarayoni jahon adabiyotida bir talay jiddiy oʻzgarishlarni vujudga keltirdi. Zamonaviy arab she'riyati ham bundan mustasno emas. Solih Zamanan she'riyati esa ana shu salmoqli evrilishlarni oʻzida mujassam qilgan, ayni paytda, shakl va mazmun mundarijasiga koʻra oʻziga xos she'riyatdir.

Globallashuv, modernizm, postmodernizm, zamonaviy arab she'riyati, verlibr, o'zbek she'riyati, tarjima, tarjimon, qiyosiy tahlil.

ПРОЗА В ЛИТЕРАТУРЕ АНГЛИЙСКОГО ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Рузматова Дилноза Раматжановна

Доктор философии по филологическим наукам Узбекский государственный университет мировых языков Ташкент, Узбекистан https://orcid.org/0009-0002-7750-5341

Шапсанова Феруза Музаффаровна

Преподаватель Узбекский государственный университет мировых языков Ташкент, Узбекистан https://orcid.org/0000-0002-1104-2893

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В статье рассматривается влияние экзистенциализма, сформировавшегося в двадцатом веке в качестве политического, культурного и художественного течения в Германии и во

Роман, экзистенциализм, пессимизм, эгоизм,

Франции, на современную английскую литературу. Это течение послужило основной причиной возникновения современных философских тенденций в английской прозе, поэзии и драматургии.

Экзистенциализм, возникший как реакция немецких философов XIX века на учение Гегеля об абсолютном сознании и единстве, выступил, в противовес ему, за индивидуальность личности и в то же время выдвинул на первый план концепцию свободы и свободного выбора. Экзистенциализм — это учение о существовании человека как личности. Оно выдвигает концепцию принятия собственной ценности путем отказа от всех традиционных ценностей и авторитетов. После двух мировых войн экзистенциализм начал активно проникать в западную культуру, однако в Великобритании, где была велика роль традиции, данное философское течение было подвергнуто критике и заняло своем место в литературе, приобретя специфические особенности.

Целью данной статьи является изучение своеобразия экзистенциализма в английской литературной прозе XX века. В исследовании используется философский подход, историко-культурный, эмпирический и сравнительный методы. Для иллюстрации особенностей проявления экзистенциализма в английской литературе анализируются романы и рассказы, написанные такими известными писателями и мыслителями, как Уильям Голдинг и Джон Фаулз. В статье обсуждаются основные идеи экзистенциализма и способ его вхождения в английскую литературу. По результатам исследования выявлены общие и отличительные черты английского экзистенциализма по сравнению с немецким и французским экзистенциализмом, а также новые концепции, возникшие под влиянием данного течения в английской литературе.

свободный выбор, человеческая природа, экзистенциальный кризис, религиозный мотив, смерть и страх, безусловная любовь.

PROSE AND ITS PECULIARITIES IN THE LITERATURE OF ENGLISH EXISTENTIALISM

Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna

Doctor of Philosophy in Philology (PhD) Uzbekistan State World Languages University Tashkent, Uzbekistan https://orcid.org/0000-0001-5235-380X

Shapsanova Feruza Muzaffarovna

Teacher
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
http://orcid.org/0009-0008-5022-6047

ABSTRACT KEY WORDS

The article is dedicated to the influence of existentialism on modern English literature. Existentialism was originated in the twentieth century, in Germany and France, and became a political, cultural and artistic movement, which serves as the main force for the emergence of modern philosophical tendencies in English prose, poetry and drama.

Existentialism arose from the position of the German philosophers of the nineteenth century, who defended the individuality of the individual and the concepts of freedom and free choice by showing reaction to the Hegelian philosophy of absolute conscious and unity. Existentialism is the doctrine of the existence of a person as an individuum. This movement promotes the idea of creating one's own values, abandoning all traditional and universal moral codes. After the two world wars, existentialism began to penetrate into Western culture, despite the fact that in Great Britain, where the role of traditions and manners was great, this philosophical tendency received a special shade of criticism and found its own place in literature. The purpose of this article is to study the peculiarities of existentialism in the prose of En-

Novel, existentialism, pessimism, egoism, free choice, human nature, existential crisis, religious motive, death and fear, unconditional love. glish literature of the XX century. The research uses a philosophical approach, historical and cultural, empirical and comparative methods. Also, novels and short stories written by famous thinkers and writers like William Golding and John Fowles are used to substantiate the peculiarities of existentialism in English literature. The article discusses the main ideas of existentialism and its place in English literature. According to the results of the research, the common and distinctive features of English existentialism from German and French existentialism, as well as new concepts that arose under the influence of the movement to English literature, are revealed.

KIRISH

XX asrning 50-70 yillarida ekzistensializm adabiy oqim sifatida Buyuk Britaniya adabiyotiga muhim ta'sir koʻrsatdi. Ammo ingliz yozuvchilari ekzistesializm an'anasini to'laqonli davom ettirmadilar, balki bu oqimni o'zlariga moslagan holda o'zlashtirdilar. Kyergegor, Nitshe, Sartr, Kamyu va Xaydeggerlarning falsafasidan ilhomlanib, oʻzlarining falsafiy qarashlarini shakllantirgan holda, badiiy asarlarni yaratishda ekzistensializmning mohiyatidan foydalandilar. Ingliz yozuvchilarining koʻpchiligi falsafiy asar yaratishmagan (A. Myordok bundan mustasno) va ekzistensializm falsafasini toʻlaqonli oʻrganishmagan, hatto ba'zi ingliz yozuvchilari ekzistensializm haqida umuman izlanish olib bormagani haqida aytib o'tadilar. Shunday bo'lsa-da, ularning asarlarida juda ko'p ekzistensial mavzularni uchratamiz. Bu, albatta, ular yashab o'tgan davr ruhi bilan bog'liq. XX asrda insoniyat boshidan oʻtgan fojialar barcha adabiyot vakillari qatorida ingliz adiblariga ham oʻz ta'sirini koʻrsatdi va yozuvchi-mutaffakirlar bu yoqealar sababining ibtidosini oʻrganishga kirishishdi. Ular izlanishni jamiyatdan emas, balki individning ruhiy holatini oʻrganishdan boshladilar. Ilm-fan namoyandalari XX asrning asosiy muammosini shaxsning hozirgi zamondagi o'rni deb bilib, badiiy asarlarda ekzistensial mavzularni oʻrtaga qoʻyishdi. Ekzistensializmning oʻrganish obyekti – shaxs va uning hayot mazmunidir. Ingliz adabiyotida falsafiy roman asoschisi, Ayris Myordok, ekzistensializmni chuqur tatbiq qildi, oʻrgandi, unga tanqidiy yondashgan holda, o'z falsafiy qarashini ishlab chiqdi va badiiy asarlar yaratdi. Myordok ekzistensialist yozuvchi sifatida tan olinadi, lekin boshqa yozuvchilarni bu falsafiy oqim namoyandalari qatoriga kiritish munozaralidir. Shuning uchun, ularning badiiy asarlarini ekzistensializm oqimi xususiyatlari rakursidan emas, balki ularda aks etgan ekzistensial mavzular nuqtayi nazaridan o'rganiladi.

ASOSIY QISM

Birinchi jahon urushi ingliz ijtimoiy hayoti, madaniyati va siyosiy qarashlarida chuqur inqiroz tabiatini shakllantirdi, buning oqibatida 1920-yillarning oxiri va 30-yillarning boshlarida butun dunyo boʻylab paydo boʻlgan iqtisodiy inqiroz, fashizmning koʻtarilishi, yana bir keng koʻlamli urushning yaqinlashishi bilan yanada kuchaydi. Shuning uchun ham bu yillardagi aksariyat adabiyotning pessimistik ruhda yaratilganligi ajablanarli emas. Bu davr poetikasida yozuvchilar hayot ma'nosi, oʻlim qoʻrquvi va individuallik kabi mavzularga koʻproq murojaat qila boshlashdi va vujudga kelayotgan totalitar, kommunistik va hatto kapitalistik jamiyatning individualizmga solayotga xavf-xatari haqida badiiy asarlar yaratishdi.

Valentina Ivasheva ekzistensial mavzular zamonaviy ingliz prozasida drama kabi oʻzini koʻrsatmagan boʻlsa-da, kam miqdorda mavjud deb ta'kidlaydi. Lekin ekzistensializm XX asr ingliz romanchiligida katta va oʻchmas oʻrin egalladi. Ayris Myordokning oʻzigina bu oqimda

salmoqli romanlar yaratdi. Undan tashqari Alan Sillitou, Sid Chaplin, Uilyam Golding, Kolin Uilson va Jon Faulzlarning asarlarida ham ekzistensializm ta'siri yaqqol sezilib turadi.

Zamonaviy ingliz yozuvchilarining ba'zilari oʻz ijodlarida ekzistensializm gʻoyalari mavjudligini rad etishgan. Misol uchun, Sid Chaplin umri mobaynida ekzistensial asar oʻqimaganligini tan olsa-da, uning 1962-yilda chop qilingan "Kuzatuvchilar va kuzatilayotganlar" (The Watchers and the Watched) (Chaplin S., 1962) asari sarlavhasi ekzistensializm gʻoyalariga ishora qilib turadi.

V. Ivashevaning ta'kidlashicha, Chaplin asar mazmunini Yujin Iyoneskoning 1961-yilda bergan intervyusida aytgan gaplari ta'sirida shakllantirgan: "Biz barimiz yo kuzatuvchimiz, yo kuzatilayotganlarmiz. Soqchilardan qutulishning yagona yo'li bu – o'limdir." (We are all the watched or we are watchers. The only escape from our jailers is death.) (Ivasheva V., 1978, 45).

Ikkinchi jahon urushiga guvoh bo'lgach, Uilyam Golding (1911-1993) falsafiy gʻoyalarni oʻzida aks ettirgan badiiy asarlar yoza boshladi. Chunki Golding 1940-yilda armiyaga, Oirollik flotiga qoʻshiladi va Normandiya bosqinida ishtirok etadi va bularning barchasi uning asarlariga ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Tanqidchilarning Golding asarlarini ekzistensializm bilan bogʻlashlari yozuvchi tomonidan rad etilgan boʻlsa-da, uning romanlari mazmuni oqim gʻovalari bilan bogʻliq. Adib ijodini modernizm va realizm elementlari bilan uygʻunlashtiradi, realistik obrazlarni allegorik tasvirlarga qiyoslagan holda yaratadi. Ularni Golding "falsafiy roman" deb emas, balki "ertak yoki masal" deb ataydi ya har bir asarning didaktik funksiyaga ega ekanligini ta'kidlaydi. Jahon urushiga guvoh bo'lgan yozuvchi "inson tabiati" mayzusini asosiy etik muammo deb bilib, oʻrganishga kirishdi. Ekzistensializmning "mavjudlik mohiyatdan avval" konsepsiyasida inson o'z mohiyatini o'zi yaratadi: qanday xarakter kasb qilishi, toʻgʻri yoʻlni tanlashi, ezgulik va yovuzlikni ajrata bilishi, barchasi shaxsning o'z majburiyatidir deb biladi. Golding, inson zotini tabiatan yovuzlik va shafqatsizlikka moyil mayjudot deb ta'kidlaydi ya iblislar konsepsiyasini ilgari suradi, ya'ni uning fikricha, inson mohiyati yovuzlikka moyildir. Uning asarlari pessimistik ruhda yozilgan boʻlsa-da, didaktik tomondan adib insoniyatni oʻz-oʻzini anglashga va yovuz tabiatiga qarshi kurashishga da'vat qiladi. Golding asarlari falsafasida yechim teologik tus olganligi sababli, uning ekzistensial asarlari diniy ekzistensializm qatoriga kiritiladi.

Uilyam Goldingning birinchi va eng mashhur romani "Pashshalar hukmdori" (Lord of the Flies) (Golding W., 1954) boʻlib, asar falsafiy gʻoyasini oʻzining "Issiq darvozalar va boshqa tasodifiy qismlar" (The Hot Gates and Other Occasional Pieces) kitobinig "Masal" (Fable) (Golding W., 1965, 64-76) deb nomlagan qismida tushuntirib oʻtadi. Unda adib "odam asalari asal yaratganidek yovuzlikni keltirib chiqaradi" (man produces evil as a bee produces honey) (Golding W., 1965, 65) deb yozadi. Golding yozuvchining vazifasi odamlarga insoniyatning asl mohiyatini tushuntirishdan iborat deb bilib, insonning tugʻma ochkoʻzligi, shafqatsizligi va xudbinligini badiiy til orqali ifoda qiladi.

"Pashshalar hukmdori" romani bir guruh madaniyatli ingliz bolalarining samolyot falokatidan soʻng okean oʻrtasida joylashgan kimsasiz orolga tushib qolishi, u yerda bolalarning sivilizatsiya oʻrnatishga urinishi, lekin uning oʻrniga degradatsiyaga uchrab, yovvoyilik holatiga qaytishlari haqida boʻlib, roman sarlavhasi Yahudiylar dinida keltirilgan iblis (Beelzebub) Velzevulning laqabiga ishora qiladi. Uni pashshalar hukmdori deb atashgan.

Asar qahramonlari orolda yovuz maxluq borligiga ishonishadi va ovchilarning sardori boʻlgan Jek toʻngʻiz kallasini maxluq uchun qurbonlik qilib, tayoqqa sanchib qoʻyadi. Bolalar oʻzlari sardor qilib olgan Ralfni tashlab, Jekga ergashadilar va birgalikda *pashshalar hukmdori*ga sigʻinishni, yovvoyilar kabi olov yoqib marosimlar oʻtkazishni, boshida hayvonlarni, keyinchalik esa odamlarni ovlashni boshlashadi. Vaqt oʻtib toʻngʻiz kallasining atrofida pashshalar paydo boʻladi, ba'zi epizodlarda kalla tilga kirib asar qahramonlari bilan suhbat qiladi. U Velzevulning majoziy timsoli boʻlib, inson ichida yashiringan iblislarning badiiy asardagi inikosi hisoblanadi. Bu haqiqat asar qahramoni Saymon orqali yoritib beriladi. Saymon maxluqning mavjudligiga doim shubha bilan qaraydi va *pashshalar hukmdori*ni uchratganida, toʻngʻiz kallasi tilga kirib, haqiqatni aytib beradi: (Fancy thinking the Beast was something you could hunt and kill! You knew, didn't you? I'm part of you? Close, close, close...) "Hayollaringda Maxluqni ovlash va oʻldirish mumkin deb oʻyladilaringmi! Sen bilarding, toʻgʻrimi? Men sizning ajralmas bir qismingiz ekanmanmi? Yaqinroq kel, yaqinlash, yaqinlash..." (Golding W., 1954, 29).

"Pashshalar hukmdori" asari odam sivilizatsiyasining allegoriyasi boʻlib, undagi qahramonlar jamiyatni tashkil qiluvchi insonlarning tiplarini oʻzlarida aks ettiradi. Roman protagonisti Ralf — haqiqiy madaniyatli, malla soch ingliz farzandi, asarda sivilizatsiya timsoli boʻlib gavdalanadi. Keyingi qahramon Piggi (Choʻchqacha) jismonan zaif, semiz, koʻzoynakli, doim Ralfning tarafida boʻlib, ilm-fan va ratsionallikni oʻzida jam qiladi. Jek — asarning antagonisti, doim hokimiyatga intiladi va insonning nafsi, yovvoyi tabiati ramzida keladi. Ralf asarning asosiy qahramoni boʻlgani bilan, Golding nazarida komil inson darajasiga yeta olmaydi. Chunki asarda u ham boshqa bolalar singari Piggining ustidan masxara qiladi, Saymonning vahshiyona oʻlimiga sherik boʻladi. Aslida asarning asosiy qahramoni Saymon hisoblanib, u ruhiy komillikni oʻzida mujassam qiladi.

Saymon maxluq haqidagi uydurmalarga ishonchsizlik bilan qaraydi va birinchilardan boʻlib pashshalar hukmdori haqidagi haqiqatni anglab yetadi. Bu qahramon timsolida adib diniy allegoriyani qoʻllaydi, ya'ni Saymon insoniyat uchun yuborilgan paygʻambar obrazida gavdalanadi. Yevropa san'atida ko'pincha Injildan olingan payg'ambarlar, ayniqsa Iso Masih obrazining badiiylashuvi an'anaga kirgan. Goldingning asarida ham Saymon Iso Masih kabi haqiqatni olamonga ulashmoqchi boʻlgan zamon pashshalar hukmdorining ta'sirida boʻlgan bolalar tomonidan oʻldiriladi. Saymon pashshalar hukmdori tuzogʻiga tushmagan yagona asar qahramoni, Piggi bilan uning oʻlimi, inson iblislariga qarshi mahkam turmagani sababli sivilizatsiyaning degradatsiyaga uchrashi, ratsionallik va ezgulik e'tiqodining yo'qqa chiqishiga olib keladi, bunga yorqin misol Golding nazarida ikkinchi jahon urushi oqibatlaridir. Golding urush oqibatlari haqida shunday yozadi: (They were not done by the headhunters of New Guinea, or by some primitive tribe in the Amazon. They were done, skilfully, coldly, by educated men, doctors, lawyers, by men with a tradition of civilization behind them, to beings of their own kind.) "Bular Yangi Gvineyadagi yollanma qotillar, yoki Amazonkada yashovchi ibtidoiy qabilalar tomonidan amalga oshirilmadi. Bular mohirlik va sovuqqonlik bilan oʻqimishli odamlar, doktorlar, huquqshunoslar, madaniyat gullab yashnagan davrdagi insonlar tomonidan, oʻzlariga oʻxshagan insonlarga nisbatan qilingan mudhish ishlardir." (Golding W., 1965, 65). Aynan asarda Saymon va Piggining oʻlimi, jamiyatda ikkinchi jahon urushidan keyin qahramonlarga parallel ravishda din va zakovat ham yakun topganiga ishora

qiladi.

Uilyam Golding tomonidan yaratilgan boshqa asarlarda ham ekzistensial mavzular uchraydi. Adibning falsafiy gʻoyalari aks etgan yana bir roman "Pincher Martin" (Golding, W,. 1956) boʻlib, unda Golding e'tiborini ekzistensial inqirozga uchragan individga qaratadi. Golding oʻz qahramoni Martinni insonlar timsolidagi yerga quvilganlarning (xuddi Injilda iblis yerga badargʻa qilingan kabi) eng yomoni deb ta'kidlaydi. Ekzistensializm ingliz romanchiligida koʻproq pessimistik ruhda qabul qilindi. Undagi ekzistensial inqiroz va uning ortida yechim boʻlib xizmat qiluvchi ekzistensial uygʻonish ijobiy jarayon deb emas, balki inson va jamiyat uchun katta muammo deb qaraldi. Chunki ekzistensial erkinlik bir tarafdan shaxsda egoyizmni shakllantirishga xizmat qildi.

Golding ekzistensializm oqimidan yuz oʻgirsa-da, uning "Erkin tushish" (Free Fall) (Golding W., 1959) romani bu oqim gʻoyalaridan biri boʻlmish erkin tanlov tushunchasi asosida vujudga kelgan. Roman insonning tanlash erkinligining cheklanganligi haqidagi dalilni ishlab chiqadi va bu dalil fashistlarning konslagerida mahbus boʻlmish asar qahramoni Sem Mauntjoy qiynoqlar ostida oʻzi istamagan holda barchaga xiyonat qilishga majburligi, hatto yolgʻon "axborot" toʻqib aytishi epizodida gavdalangan. (Somewhere, sometime, I made a choice in freedom and lost my freedom. I lost nothing before the verger knocked me down; or perhaps that blow was like death and paid all debts.) "Qayerdadir, qachonlardir, men erkinlikni tanladim va erkinligimni yoʻqotdim. Xizmatchi meni urib yiqitmaguniga qadar, hech narsa yoʻqotmagan edim; yoki bu zarba balki oʻlim kabi edi va barcha qarzlarni uzdi." (Golding W., 1959, 118).

Asosan *inson tabiati* haqida pessimistik tonda yozilgan Uilyam Golding asarlari yozuvchining falsafiy gʻoyalariga boydir. Uning barcha romani didaktik vazifani bajaradi va insoniyatni oʻz nafsidan ogoh boʻlishga da'vat qiladi.

Ekzistensializm oqimi ta'sirida salmoqli badiiy asarlar yaratgan yana bir ingliz yozuvchisi **Jon Faulz** (1926-2005) boʻlib, adib asarlarida individuallik, erkinlik, absurdlik va axloq kabi falsafiy masalalarni muhokama qilgan. Bu ekzistensial mavzular koʻpincha adib ijodida san'at motivi orqali yoritiladi. Umuman, zamonaviy ingliz adabiyotida, xususan Faulz va Myordok ijodida, ekzistensializmning badiiylashuv jarayoni kuchliroq seziladi. Faulz san'at va axloq, illyuziya va haqiqat kabi tushunchalarni qarama-qarshi qoʻyishni yaxshi koʻrgan. Uning "Sehrgar" (The Magus) (Fowles J., 1965) romani bilan boshlangan va "Qora daraxt minora" (The Ebony Tower) (Fowles, J., 1974) hikoyalari toʻplami bilan yakunlangan deyarli barcha ijodiy ishlari insonning erkin tanlovi haqida boʻlib, ekzistensial inqiroz asosan ikki murakkab tanlov oʻrtasida roʻy beradi:

- 1) odob-axloq etikalariga rioya qilgan holda, bir ritmda takrorlanuvchi real hayotda mavjud boʻlib yashash;
- 2) odob-axloq chegaralarini buzib, his-tuygʻu (ba'zi yozuvchilar buni nafs deydi) ta'sirida ertaknamo hayotda mavjud boʻlish.

Ingliz ekzistensialistlari asosan shu muammolarga oʻz e'tiborlarini qaratadi. Taniqli chex va fransuz yozuvchisi Milan Kunderaning "Azobli yengil hayot" (Unbearable Lightness of Being) (Kundera M., 1984) romani sarlavhasi aytib oʻtilgan ekzistensial inqirozni, tanlovni yoritib beradi. Bu yerda mavjudlikning yengilligi ikkinchi tanlovga ishora qiladi. Lekin sarlavhada sifatlanganidek, u chidab boʻlmas, chunki axloqiy qonun-qoidalarini

buzadi. Faulz oʻz ijodida mana shu falsafiy muammoni oʻrtaga qoʻyadi va fikr-gʻoyalarni an'anaviy, Viktoriancha usuldagi odob-axloq va *ikkiyuzlamachilik* orqali ifoda qilish bilan birga, ekzistensializm ta'siriga uchragan zamondoshlarining *erkinlik* (yoki ochiqlik) va axloqsizlik kabi hayot tarziga yechim izlaydi. Zamonaviy yozuvchi sifatida u oʻz davri muammolarini muhokama qiladi: urushdan keyingi iste'molchilar jamiyati, ularning oʻzligi tomon izolyatsiyasi va beparvoligi, ba'zi axloqiy va estetik ziddiyatlar va boshqa masalalar. Muallif hayoti davomida ham an'anaviy, ham eksperimental jamiyatning "dardi"ga yechim izladi. U falsafiy yondashuvni – haqiqiylik yoki oʻz-oʻzini anglash jarayonini insonning yovuz instinktlarini yengish manbayi sifatida koʻradi (Fowles J., 1983).

Muallif oʻzining "Kolleksioner" (Fowles J., 1963) romanida inson tabiatidagi yomon illatning ibtidosini tahlil qilishga harakat qiladi. Faulzning ta'kidlashicha, yovuzlikning bir qismi shaxs nazorat qila olmaydigan omillar tufayli, jumladan, yomon ta'lim, jamiyat ta'siri, yetimlik va bolalar uyida voyaga yetish kabi tarbiyadagi yetishmovchiliklar natijasidir. Jon Faulz odamlar orasidagi ziddiyat va toʻqnashuvlarning sababini oʻrganish maqsadida, Geraklit ta'limoti asosida insonlarni ikkiga ajratadi:

- 1. Aristo olijanob va ziyoli odamlar.
- 2. Hoi polloi koʻp qismni tashkil qiluchi, ziyoli boʻlmaganlar.

Bu ikki tip vakillari oʻrtasida bir-biriga boʻlgan xusumat orqali paydo boʻlgan yovuzlik esa ikkinchi tipning birinchisiga nisbatan hasad va nafrat tuygʻusi hamda birinchi tipning boshqalardan ustunlik hissi tufayli paydo boʻlgan (Fowles J., 1970, 10).

Jon Faulzning navbatdagi "Sehrgar" romani motiv va mavzu jihatdan Myordokning "Yakkashox" asarini eslatadi. Unda Viktorian oilada qat'iy qoidalar bilan tarbiyalangan Nikolas Urfe hayoti haqida hikoya qilinadi. Roman qahramoni Oksford universiteti muhiti ostida urushdan keyingi individuallik sindromini boshdan kechirib, ekzistensialist yorlig'i orqali o'z erkinligini oqlaydi. Asarda "Yakkashox" romanining syujetida ham o'rin olgan muammo — haqiqat va illyuziyaning kuchli ziddiyati gavdalangan. Ertak olami bilan parallelizm — "malikani zindondan ozod qilish" va qahramonning sirli odamlar bilan o'ralgan ertaknamo joyga borib qolishi kabi voqealar haqiqatni inkor etuvchi, etik qoidalarni buzuvchi erkinlik saroblari sifatida tasvirlangan. Adib qahramonini ekzistensial erkinlik sababli xayolot tomonidan jodulangan deb biladi va asar yechimini sehrdan ozod bo'lib, haqiqatga qaytish, asl bo'lgan hayotning qadr-qimmatini anglash orqali yoritib beradi.

"Qora daraxt minora" hikoyalari toʻplami Faulzning adabiy san'atdagi tajribalari uchun yakun boʻldi. Hikoyalar avvalgi adabiy asarlarga taqlid va alluziya sifatida yozilgan, shu sababli adib toʻplamni birinchi bor "Variations" deb nomlab, keyinchalik birinchi qissa nomini toʻplam sarlavhasi qilib qoʻyadi. Muallif toʻplamdagi birinchi asar — "Qora daraxt minora"ni yozishdan maqsad, avvalgi "Sehrgar" asarining yanada real boʻlgan nusxasini yaratish edi, deb ta'kidlaydi.

Hikoya qahramoni Devid Uilyam mashhur keksa rassom Genri Breslining uyiga tashrif buyurganida *oʻzligini anglash* ekzistensial jarayonini boshdan kechiradi va oilali boʻlishiga qaramay, Breslining shogirdi Dianani sevib qoladi. Asarda adib haqiqiy muhabbat va etik qoidalar, asl san'at va mavhum – abstrakt ijod, sarob va haqiqat kabi toʻqnashuvlarni ekzistensial muammo sifatida koʻtaradi. Asar sarlavhasi "Qora daraxt minora" san'atda uchraydigan "Fil suyak minora" (The Ivory Tower) tushunchasiga zidlanadi. "Fil suyak

minora" – escapism – reallikdan qochish timsoli boʻlib, haqiqatdan xayolot, tasodif, erkinlik, goʻzallik va san'at olamiga chekinishni anglatsa, "Qora daraxt minora" – mazmunsiz haqiqat va mavhumlik ramzidir. Asar qahramoni Devid ekzistensial inqirozga uchragan shaxs sifatida gavdalanib, abstrakt san'at tarafdori sifatida qora daraxt minorada yashovchilar qatoriga kiradi. U Bresli xonadoniga yetib kelganda oʻzini hayot tashvishlaridan erkin, lekin rafiqasi Besni tashlab kelganidan biroz aybdordek his qiladi. Bresli va Diana esa ekzistensial inqiroz holatida muqim qolgan fil suyagi minorasi istiqomatchilari qatoridadirlar. Asar dialoglarida Devid va Breslining falsafiy toʻqnashuvlari aks etgan, unda Bresli hissiyotlarni chetga qoʻyuvchi ratsionallik va abstrakt san'atga qarshi turadi:

(Hatred and anger are not luxuries we can afford any more. At any level.

Then God help you.

David smiled faintly. He's also a non-option)

..

(Don't hate, can't love. Can't love, can't paint.

I understand.

Bloody geometry. No good. Won't work. All tried. Down the hole)

"Nafrat va gʻazab hozirgi zamonamizda durust hissiyotlar emas. Har qanday vaziyatda. Boʻlmasam, Xudoning oʻzi sizni qoʻllasin.

Devid zaifgina jilmayib qoʻydi. U ham variant boʻla olmaydi."

...

"Nafratlana olmasang, seva olmaysan, seva olmasang surat chiza olmaysan. Tushunaman.

La'nati geometriya. Yaxshi emas. Ishlamaydi. Ko'pchilik urinib ko'rdi. Hammasi behuda." (Fowles J., 1974, 30-31).

Faulz falsafiy izlanishlarining yechimini soʻnggi romani "Daniel Martin"da (Fowles J., 1977) ifodalab bergan. Asarda an'anaviy shaklda tarbiya koʻrib, individual erkinlikka duch kelishi muqarrar boʻlgan Danielning hayoti tasvirlagan. Faulz oʻz romanini zamonaviy "tarbiyaviy" roman deb atadi, chunki muallif Danielning yozuvchi sifatidagi tajribalari prizmasi orqali an'anaviy hayotning soxtakorligi (ikkiyuzlamachilik) va hayotning axloqiy qonunlarini buzuvchi zamonaviy erkinlik (ochiqliki) muammolariga falsafiy yechimni keltiradi. Faulz bu ikki muammonining yechimini "shartsiz muhabbat"ga erishish orqali koʻrasatadi. Daniel Martin puritan determinizmi va ekzistensial tajriba orqali shakllangan "narsitsizm" dan ozod boʻlib, muhabbatning mukammal shakliga erishishi kerak va sevgini nafsni qondiruvchi obyekt sifatida emas, balki egoyistik tabiatdan yiroq boʻlgan hissiyot sifatida qabul qilgan holda mukammal darajaga olib chiqadi. Shunday qilib, ikki adibning ham asarlarida ekzistensializm gʻoyalariga duch kelamiz. Uilyam Golding romanlarida inson tabiatining nafsga, yovuzlikka va buzgʻunchillika evrilishi aks etgan boʻlsa, Jon Faulz koʻproq ekzistensializmning salbiy oqibatlari hamda an'anaviy ikkiyuzlamachilik muammolari haqida bahs yuritadi.

Zamonaviy ingliz adabiyotidagi ekzistensializmning fransuz va nemis ekzistensializmi bilan oʻxshash jihatlari quyidagicha xarakterlandi:

1. Ekzistensial inqirozdagi ruhan yolgʻizlikka mahkum qahramonning mavjudligi.

2. Ekzistensial ugʻonish jarayonidan soʻng paydo boʻluvchi erkinlik, tashvish va mas'uliyat konsepsiyasi, oʻlim va qoʻrquv mavzusi.

Bunga qaramasdan, ingliz ekzistensializmi fransuz va nemis adabiyotida mavjud boʻlgan oqimdan sezilarli darajada farqlanadi:

- 1. Ekzistensial erkinlik individ va hayot muammosi sifatida:
- a) oʻzligiga berilish va yolgʻizlik insonlar orasida tushunmovchilikni va hayotga nisbatan qoʻrquv va tashvishni keltirib chiqaradi;
  - b) ekzistensial erkinlik egoyizmni shakllantiradi;
  - c) ekzistensial inqiroz hayot mazmunini yoʻqotish real hayotdan uzoqlashtiradi.
- 2. Diniy ekzistensializm yozuvchilari *taqdir, iblis, gunohkor inson* kabi diniy konsepsiyalarni asarlarida aks ettirganlar.
  - 3. Inson tabiati mavzusi oʻrtaga chiqdi.
- 4. Ekzistensializmda yangi terminlar vujudga keldi: escapism (qochish), permissiveness (ochiqlik) va pessimism.

XULOSA

XX asrning oʻrtalarida Gʻarb madaniyati va adabiyotida oʻzgacha oʻrin egallagan ekzistensializm falsafasining gʻoyalari zamonaviy ingliz yozuvchilari tomonidan yaratilgan badiiy asarlarda aks etgan boʻlsa-da, ingliz mutafakkirlari ekzistensializmga yangicha hayot tarzi sifatidagina emas, balki shaxs inqirozi deb ham yondashishdi va bu muammoga turli yechim keltirib oʻtishdi, jumladan, Uilyam Golding "inson iblislariga iymon bilan qarshi turish", Jon Faulz esa "shartsiz muhabbat" konsepsiyalari orqali oʻz gʻoyalarini namoyon qilishdi. Ekzistensializm falsafasi ingliz adabiyotida, ayniqsa nasrda oʻzgacha tus oldi. Unda yozuvchilar ekzistensial oʻzlikni anglash orqali inson tabiati illatlariga, shu bilan birga ekzistensial erkinlikning yomon ta'siriga davo izlashadi va hayotning mazmunini haqiqiy – real hayot qadr-qimmatini anglash orqali topishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Chaplin, Sid. The Watchers and the Watched. London: Eyre & Spottiswoode, 1962.
- 2. Fowles J. The Aristos. New York: New American Library, 1970. P 10.
- 3. John Fowles. *The Collector*. Jonathan Cape. UK. 1963.
- 4. John Fowles. *The Ebony Tower*. Back Bay Books, 1974. P 30-31.
- 5. John Fowles. *The Magus*. Jonathan Cape, UK, 1965. Revised edition published by Vintage, 2004.
- 6. John Fowles. Daniel Martin. Jonathan Cape, 1977.
- Milan Kundera. Unbearable Lightness of Being. Faber and faber. Published in English, 1984.
- 8. William Golding. Free Fall. Faber and faber, 1959. 118 p.
- 9. William Golding. Lord of the Flies. Penguin Books, 1954. 29 p.
- 10. William Golding. Pincher Martin. Faber and faber, 1956.
- 11. William Golding. *The Hot Gates and Other Occasional Pieces*. Faber and faber. London, 1965. 64-76 p.
- 12. Ивашева В.В. Прогресс. На пороге XXI века. HTP и литературы мира, 1978. 45 с.
- 13. Фаулз Дж. И умом, и сердцем я за разоружение // Лит. Газ. 1983. 30 ноябрь.

REFERENCES

- 1. Chaplin, Sid. (1962) The Watchers and the Watched. London: Eyre & Spottiswoode.
- 2. Fowles, J. (1970) The Aristos. New York: New American Library, 10 p.
- 3. Fowles, John. (1963) The Collector. Jonathan Cape, UK.
- 4. Fowles, John. (1974) The Ebony Tower. Back Bay Books, 30-31 p.
- Fowles, John. (1965) The Magus. Jonathan Cape, UK. Revised edition published by Vintage.
- 6. John Fowles. (1977) Daniel Martin. Jonathan Cape.
- Kundera, Milan. (1984) Unbearable Lightness of Being. Faber and faber. Published in English.
- 8. Golding, William. (1959) Free Fall. Faber and faber, 118 p.
- 9. Golding, William. (1954) Lord of the Flies. Penguin Books, 29 p.
- 10. Golding, William. (1956) Pincher Martin. Faber and Faber.
- 11. Golding, William. (1965) The Hot Gates and Other Occasional Pieces. Faber and faber. London, 64-76 p.
- 12. Ivasheva, V. V. (1978) On the Threshold of the XXI Century. NTR And Literature of the World. Progress, 45 p.
- 13. Fowles, John. (1963) With both mind and heart, I am for disarmament // Lit. Newspaper.

World literature

UDC (UO'K, УДК): 821.152.1.09

ENN ENRAYT ASARLARIDA AYOL RUHIYATI TADQIQI

Raximova Umida Soliyevna

Filologiya fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD) Urganch davlat universiteti Urganch, Uzbekistan umida 1976@list.ru https://orcid.org/0000-0003-3060-3833

ANNOTATSIYA KALIT SOʻZLAR

Maqolada Enn Enraytning "What Are You Like?", "The Gathering", "Making Babies" hamda "The Green Road" asarlarida ifodalangan homiladorlik, onalik, keksalik muammolari, ona va qiz oʻrtasidagi munosabat, holatlari tahlilga tortilgan. Enraytning romanlarida onalikning turli usullarda namoyish etilishi, ona obrazlarining rang-barangligi, an'anaviy stereotiplarga qarshi turishi, shuningdek, onalik, til va shaxsiyat oʻrtasida bogʻliqlikning mavjudligi oʻrganilgan. Yozuvchining mazkur asarlarida ona ruhiyatini yoritishda psixoanalitiklar nazariyasiga tayangani va onaning turli qirralarini oila, ona-farzand munosabatlarida ochib berilgani izohlangan. Adibaning tanlangan asarlarida onalikning goʻzal tabiati, bemisl mehr-muhabbati tasvirining biografik va psixologik tahlili, asar qahramonlarining ichki dunyosi, keksa yoshdagi ayollar ruhiy holati, hayoti davomidagi qaygʻu-iztiroblarining barcha nuqtalari tahlil qilingan.

Psixoanalizm, ruhiyat, onabola munosabatlari, onalik, shaxsiyat, til, homiladorlik, keksalik

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИИ ЖЕНСКИХ ХАРАКТЕРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭНН ЭНРАЙТ

Рахимова Умида Салиевна

Доктор философии по филологическим наукам (PhD) Ургенческий государственный университет Ургенч, Узбекистан umida1976@list.ru https://orcid.org/0000-0003-3060-3833

АННОТАЦИЯ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

В статье анализируются ситуации беременности, материнства и старости, взаимоотношений матери и дочери, изображаемые в произведениях Энн Энрайт "What Are You Like?", "The Gathering", "Making Babies" и "The Green Road". Автор статьи описывает различные способы представления материнства, многообразие образов матерей, противостояние сложившимся стереотипам в романах Энрайт, в том числе рассматривает представленную в них взаимосвязь между материнством, языком и личностью. Анализ произведений Энн Энрайт показал, что при освещении материнской психологии писательница опиралась на теории психоаналитиков, позволил раскрыть различные аспекты материнства в семье и во взаимоотношениях матери и ребенка. В статье представлен биографический и психологический подход к художественному анализу прекрасной природы материнства и беспримерной материнской любви, всесторонне рассмотрены изображение внутреннего мира героев, душевного состояния пожилых женщин, передача всех прекрасных и горьких моментов в жизни женщин в избранных произведениях писательницы.

Психоанализ, психология, отношения мать-ребенок, материнство, личность, язык, беременность, старость.

RESEARCHING THE PSYCHOLOGY OF FEMALE CHARACTERS IN THE WORKS OF ANNE ENRIGHT

Rakhimova Umida Saliyevna

Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD) Urgench State University Urgench, Uzbekistan umida1976@list.ru https://orcid.org/0000-0003-3060-3833

ABSTRACT KEY WORDS

This article analyzes the problems of pregnancy, motherhood, old age, relationship between mother and daughter, expressed in Anne Enright's works "What Are You Like?", "The Gathering", "Making Babies" and "The Green Road". In Enright's novels, motherhood is presented in different ways, the diversity of mother images, opposition to traditional stereotypes, and the existence of a connection between motherhood, language, and personality are explored. In these works, the author relied on the theory of psychoanalysts to illuminate the maternal psyche, and reveals various aspects of motherhood in the family and mother-child relationships. The article analyzes a biographical and psychological analysis of the image of the beautiful nature of motherhood and incomparable love, the inner world of the heroes of the work, the mental state of elderly women, and all the moments of grief and suffering of their life in the selected works of the writer.

Psychoanalysis, psyche, mother-child relationship, motherhood, personality, language, pregnancy, old age.

KIRISH

Jahon adabiyotida psixoanalizm atamasi haqida fikr bildirgan bir qancha olimlar mavjud. Psixoanaliz fanining asoschisi Zigmund Freyd nazariyalari adabiyotshunoslar uchun ayol psixikasini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi. Koʻpgina yozuvchilar roman, drama va hikoyalarida psixologik hamda raqobatbardosh hayotni shakllantirishda psixoanalitik yondashuvlardan foydalanishadi. Z.Freydning nazariyalari koʻplab mualliflarga ona obrazi, qahramonlar ruhiyatini tasvirlashda katta ta'sir koʻrsatdi. Z.Freydning tushlar talqini va kundalik hayot psixopatologiyasi kabi asosiy ishlari adabiyotga psixoanalizning asosiy tamoyillarini kiritdi. Z.Freyd "Ona ruhiyati" nazariyasida ona-bola munosabatlari, onalikni yoʻqotish, onalikning tashqi munosabatlari, ona ruhiyati va boshqa munosabatlarni tahlil qilishni oʻrganish uchun psixoanalizni qoʻllagan (Freyd Z., 2003, 387). J. Lakan Freydning psixoanaliz usulini fransuz falsafasi va sotsiologiyasi ta'limotlari bilan modernizatsiya qildi. Julia Kristeva fransuz faylasufi psixoanalizni feminizm va tilshunoslikka kengaytirdi.

Badiiy asarlardagi ayollar ruhiyati tasviri, ularning oila va jamiyatdagi oʻrni bilan bogʻliq tavsiflar davrni xarakterlashda ham muhim omil vazifasini oʻtaydi. Ona ruhiyatining psixoanalitik tahlili jahon adabiyotida keng muhokama qilinadigan tadqiqot mavzusi boʻlganligi sabab, Enn Enrayt koʻpincha asarlarida onalik mavzusiga murojaat qiladi. U nafaqat tajribali adabiyotshunoslar, tanqidchilar doiralari uchun, balki oddiy kitobxonlar uchun ham qahramonlarini noodatiy va yangi qirralarda gavdalantiradi. Adibaning tanlangan asarlarida onalikning goʻzal tabiati, bemisl mehr-muhabbati tasvirining biografik va psixologik tahlili ushbu faslning mohiyatini tashkil qiladi. Psixologik tahlil asar qahramonining ichki dunyosiga kirish, barcha tafsilotlari bilan tasvirlash, uning ruhiy holatini ochib berish, hayoti davomidagi qaygʻu-iztiroblarining barcha nuqtalarini bera olishidadir. XX asr boshlarida

Zigmund Freyd va Karl Gustav Yunglar inson psixologiyasining asoslarini ishlab chiqishi bilan badiiy adabiyotda qahramon psixologiyasini oʻrganish dolzarb ekanligini koʻrsatdi (Юнг К.Г., 2011, 355) Enraytning asarlarida ushbu psixoanaliktiklarning mezonlariga asoslanib psixologik tahlil nuqtai nazari bilan yondashamiz. Ushbu tahlilda uning "What Are You Like?", "The Gathering" hamda "Making Babies" esselar toʻplamidagi onalik, til va oʻzlikni anglash, hamda "The Green Road" romanida keksalik ruhiyati, kasallikdan aziyat chekkan ona mayzulari ochib beriladi.

ASOSIY QISM

Muhokama Enraytning uch asarida ifodalangan onalik muammosi yoki ona va qiz oʻrtasidagi munosabat atrofida boʻlib, esselar toʻplami homiladorlik holatlari haqida hikoya qilinadi. Enraytning romanlarida onalikning turli usullarda namoyish etilishi, shuningdek, onalik, til va shaxsiyat oʻrtasida bogʻliqlikning mavjudligi oʻrganiladi. Ushbu uzviylik haqida Y. Kristeva paradoksal fikr bildiradi: "doimiy boʻlinish bu tana boʻlinishi va natijada tilning boʻlinishidir" (Kristeva J., 1987, 254).

What Are You Like? va The Gathering romanlarining ikkalasida ham ona mavjudmasdek: u har doim uzoqda, olib tashlangan, yetishib boʻlmaydigan; qizlarda uygʻotadigan tuygʻulari hech qachon sevgi emas, balki har doim dushmanlik, aybdorlik ruhiga yoʻgʻrilgan. Shunga qaramay, romanlar oʻrtasida onaning mavjud emaslik holati boʻyicha ba'zi farqlar mavjud boʻlib, onani qizidan ajratib turadigan masofa minimalligiga qaramay farqlanadi: "What Are You Like?" romanida ona vafot etgan, holbuki "The Gathering" da tirik bo'lsa-da, asosiy e'tibor qiziga qaratilgani uchun ikkinchi darajaga tushiriladi. 2000-yilda yozilgan "What Are You Like?" romanida ona qizi doim ro'para bo'lishi bilan his qilinadigan qo'rquv ob'ekti bo'lib ifodalanadi; 2007-yildagi "The Gathering" romanida onaga hamdardlik bilan munosabatda boʻlinadi, uni tushunishga va uning befarqligini oqlashga urinish paydo boʻladi. Romanlarni ajratib turadigan etti yil ichida sodir boʻladigan holat Enraytning oʻz onaligidir. Bu fakt Y. Kristevaning fikrini isbotlash uchun ishlatilishi mumkin: "Tugʻish orqali ayol onaga aylanadi, oʻz onaligi bilan muloqotga kiradi; ular oʻz-oʻzidan ajralib turadigan bir xil davomiylikdir" (Kristeva J., 1980, 239). Shunga qaramay, onani o'rab turgan sukunatga dosh berib boʻlmaydigan holat sifatida qaraladi, bu esa onalarning tillarini yoʻqotish xavfini koʻrsatadi. Tilning yoʻqolishi oʻzlikni yoʻqotish xavfi bilan tengdir va ikkala roman ham qahramonlarining shaxsiy inqiroziga qaratilgan: "What Are You Like?" to'g'ridan-to'g'ri inqirozga ishora qiladi, "The Gathering" da bosh qahramon akasining oʻlimi natijasida yuzaga kelgan oʻziga xoslik inqiroziga qaratiladi. Ikkala romanda ham ona asardagi qahramonlar shaxsiyati qayta tiklanadigan subyekt sifatida tasavvur qilinadi. Har ikkala matnda garchi qizlarni ona orqali oʻzligini topish istagi umidsizlikka tushgan boʻlsa-da; qizlar anglaganidek, ularni onalik oʻrnida kutayotgan narsa ularning aslida kimligini ochish emas, balki "ushbu oʻziga xoslik, mutant, ikki tomonlama – ona va bola" oʻrtasidagi yoʻqotishdir (Enright A., 2000, 20) Shuning uchun, oʻzligini topishda, ular onani rad etishlari kerak. Bu esa shaxsiyat ona bilan doimiy munosabat evaziga yaratilganligini koʻrsatadi.

Enn Enraytning "What Are You Like?" romani egizaklar — Mariya Delahanti va Rouz Kotter — tugʻilganidan bir-birlarini bilmay ajralishlari ularning qayta topishishlari sayohati tasvirlangan asardir. 1985-yilda Mariya sevgilisi qoʻlida unga juda oʻxshash suratni koʻrgach, bu oʻzining surati emas, balki singlisi boʻlishi mumkinligini tushunadi. Mariyaning

nafaqat singlisi, balki egizaklari ham borligini anglashi, hikoyaning qolgan qismini Mariya va egizaklari oʻzlarining mavjudligi haqidagi haqiqatni izlashlari sifatida tasvirlangan. Nafaqat turli davrlarni, balki turli shaharlarni ham qamrab olgan ushbu romanda qizlarning ajralishiga olib keladigan ijtimoiy ta'sirlar, yoʻqolgan oʻzligini idrok etish va keyinchalik oilaviy rishtalarini anglash bilan kurashish yoʻllari koʻrsatilgan. Mariya va Rouzning kutilgan uchrashuvi hikoyani boshqargan boʻlsa-da, ularning oilaviy hikoyalari ularning ajralishlariga va bir-birlarining mavjudligiga e'tibor bermasliklariga olib keladigan ijtimoiy omillarni koʻrsatadi.

Hikoya shuningdek, ularning hayoti va onalarining hayoti oʻrtasidagi sezilarli farqlarni ta'kidlab, 1960-yillardagi ayollarga nisbatan 1980-yillardagi munosabatlarni tasvirlaydi. Mariya, Rouz va oilasi qilgan tanlovlari ular shaxsiyatining ajralmas qismidir, chunki Mariya va Rouz o'z oilalari bilan birga mamlakatlaridagi ijtimoiy maqomlarini muhokama qiladilar. Shu tarzda, Enraytning romani oʻziga xoslik oʻzgaruvchan ekanligini va oxir-oqibat irland milliy oʻziga xosligining an'anaviy shakllarini beqarorlashtirishini koʻrsatadi, tugʻilishidan ajratilgan egizaklarning yana bir-birini topish vaqtigacha oʻzligini yoʻqotish izlarini tasvirlaydi. Egizaklarning tugʻilishi juda ogʻir sharoitlarda sodir boʻladi: homilador paytida, onalarida miya shishi paydo bo'lib, ularning tug'ilishi aslida onalarining o'limiga sabab boʻladi, ayol vafot etadi, lekin bolalarini saqlab qolish maqsadida uning hayotiy funksiyalari sun'iy ravishda saqlanib qolinadi. O'lib bo'lgan onadan (hujayra) tug'ilgan qizlar uchun tugʻish harakati tavsifini onalik qoʻrquvi deb atash mumkin. Ushbu parchada bu quyidagicha tasvirlangan: "His wife was lving in the bed. Her chest was pushed out with air, like a fist, the tubes up her nose were choking her, the wires to the heart monitor were shocking her into a pulse. His wife did not move. He thought of the baby drifting inside her, floating, wired. Its pulse was confused, but real. While hers was not real, they said, because she was dead"... Yotoqda yotgan rafiqasining koʻkrak qafasi mushtdek boʻlib, havo bilan toʻldirilgan, burnidagi naychalari uni boʻgʻib qoʻygan, yurak monitorining simlari puls bilan urardi. Xotini qimirlamasdi. U uning ichida suzayotgan, oʻralib yotgan chaqaloqni oʻyladi. Yurak urishi chalkash boʻlsa ham haqiqiy urardi (Enright A., 2000, 225).

Shunday qilib, tugʻish hayot va oʻlim oʻrtasidagi chegaralarni buzgani kabi jismi oʻlik onadan qanday chaqaloqlar dunyoga kelishi Evelinni hayratga soladi: qizlaridan birining oʻgay onasi Evelin chaqaloqqa qarab: "What kind of child comes out of a dead woman? A child with no brain? A child with two heads? Or no child at all? Just the smell of one maybe, or its wriggling, in the shape of a box. Evelyn looked at Maria, sitting on the carpet, all flesh and smiles and spit. She was small for a monster". (Vafot etgan ayoldan qanday bola tugʻiladi? Aqlsiz bolami yoki ikki boshli bolami? Yoki umuman bola emasmi? [......]. Evelin gilam ustida doʻmboqqina, jilmaygan va tupuklari oqib turgan Mariyaga qaradi. U yirtqich boʻlish uchun hali juda kichkina) (Enright A., 2000, 15) deb oʻyladi.

Qiz onasining hayoti evaziga tilga kirib, oʻzligini tan olishi yangi tugʻilgan chaqaloqning birinchi aytgan soʻzlari uning oʻz ismi ekanligi bilan ta'kidlanadi: "Mariya", – dedi u [otasi]: "Mariya. Uning tugʻilishidan koʻra dahshatliroq nima boʻlishi mumkin? Faqat mana shu: uning tomogʻidan ikki marta chiqqan birinchi soʻz uning ismi edi". Shunday qilib, roman oʻziga xoslik, til va matrisid oʻrtasidagi bogʻliqlikni aniq koʻrsatib beradi; shuningdek, onani u yoʻq qilgan taqdirda ham sevish mumkinligini anglatadi. Bu tugʻilgandan soʻng darhol

birovga berilgan va oʻzining kelib chiqishidan bexabar boʻlgan Rouzga mos keladi; u asrab olinganini bilgach, har bir ayolda oʻzining "haqiqiy" onasini koʻradi. Xuddi shunday, otasi tarbiyasida qolgan va onasining oʻlimidan xabar topgan qiz Mariya onasining izini topishga harakat qiladi, lekin hech qachon buning uddasidan chiqmaydi: "She has a feeling like there is someone always coming around the corner, who never arrives". (U har doin burchakdan hech qachon kelmaydigan kimningdir kelayotganini his qiladi) (Enright A., 2000, 54). Sirli va yashirin qolishi kerak bo'lgan sirlarni oshkor qilish va "ego hali o'zini tashqi dunyodan va boshqa odamlardan keskin chegaralanmagan davrga" qaytishga majburlash holatini ikkala qiz ham boshdan kechiradi, natijada bu iztirob oʻz joniga qasd qilishga sabab boʻladi (Freud S., 2008, 324). O'z shaxsini shakllantirish uchun qizlar onasining yo'qligini hatto ramziy darajada boʻlsa ham, qabul qilishlari kerak boʻladi, chunki ona timsoli bolaga shaxsiyatni yoʻqotish bilan tahdid qiladi. Enraytning romanida qizlar onaning yoʻqligiga koʻnikib, qabul qilgandagina avtonom shaxsga aylanishi mumkin; xuddi Mariya "onasini bir paytlar yozgi koʻylagida, paltosida yoki maktab sumkasida ushbu xiyobonlar boʻylab aylangan ya sayr qilgan, endi esa u boshqa qaytib kelmasligini (...). U har safar sayr qilganida, doimiy sayr qilmav, allaqachon ketgan deva anglagani va qabul qilgani singari". (Enright A., 2000, 53).

"What Are You Like?" romanida qizlar oʻzligini topishda onaning oʻlimiga sabab boʻlishlari chuqur psixologizm asosida yoritilgan; "The Gathering" romani ham xuddi shunday oʻlim sahnasini aks ettirsa-da, ammo bu safar shafqatsiz realizm metodidan biroz chekinadi. Ushbu romanda tasvirlangan ona-qiz munosabatlari onaning yoʻqligiga va yoʻqotish iztiroblariga asoslanadi: "Always vague, Mammy is now completely faded. I look her in the eye and try to find her, but she guards whatever she has left of herself deep inside. She looks at the world from this far place, and allows it all to happen, without knowing quite what it is. It is hard to tell how much she takes in, but there is a peacefulness to her too". Oyijonim har doim noaniq va butunlay xiralashgan. Men uning koʻzlariga qarayman va uni topishga harakat qilaman, lekin u oʻzidagi hamma narsani botinida saqlaydi. U dunyoga mana shu uzoq joydan nazar tashlaydi va tushunmasdan barcha hodisalarni sodir boʻlishiga qarab turadi. U dunyo tashvishlarini oʻz domiga olgan deb aytish qiyin (Enright A., 2007, 197).

Qizning onasi bilan har safargi uchrashuvi muvaffaqiyatsiz uchrashuv, ya'ni ko'ngilsiz hodisadek tasvirlanadi, qiz hali ham buni qabul qila olmaydi: "It still puts me in such a rage. The way, when I turn away, she seems to disappear, and when I look, I see only the edges. I think I would pass her in the street, if she ever bought a different coat. If my mother committed a crime there would be no witnesses - she is forgetfulness itself". Bu meni hali ham g'azabga soladi. Men burilganimda, u g'oyib bo'ladi va qaraganimda, uning qirralarini ko'ra olaman. Agar u boshqa palto sotib olgan bo'lsa, ko'chada uning yonidan tanimay o'tib ketaman, deb o'ylayman (Enright A., 2007, 3). Bosh qahramon Veronikaning, allaqachon ona bo'lgan shaxsning inqirozi, ona sifatida u ham so'nishi yoki o'zi aytganidek, hayotini "vergullarda" yashashga rozi bo'lishi kerak, degan shubhadan kelib chiqadi. Roman oxirida Veronika eri va qizlarini tashlab ketadi; bir necha kundan so'ng, u qaytishga qaror qiladi, "o'z hayoti izmiga tushib qolish" jarayonini tugatadi, o'zining almashtirilishi va o'ziga xosligi yo'qligi haqiqatiga duch keladi va shu bilan ramziy onalik funksiyasini bajarishga rozi bo'ladi.

Enraytning "What Are You Like?" romanida ona bo'lish ramziy darajada o'limga

tengdir, buni qizlarning bir-birlariga murojaati va onalikni rad etishlari bilan birga oʻz shaxsi haqidagi yakuniy xulosalari orqali tasvirlanadi. Qizning nuqtai nazaridan yozilgan roman oʻziga xos "onalik dahshatini" taqdim etadi; undan farqli oʻlaroq, "*The Gathering*" allaqachon ona boʻlgan qizning nuqtai nazarini qabul qiladi va shuning uchun roman onalikni rad etish emas, balki qiz—ona tadrijiy bosqichi ramziy tartibda oʻz oʻrni sifatida qabul qilishi kerak boʻlgan muzokaralar, sheriklik va sukunat hamda soʻnish bilan murosaga kelish deb hisoblanadi.

Enraytning romanlari onalik va onalar haqida yozish mumkin emasligini isbotlashi mumkin; shuning uchun ular Y. Kristevaning "til ramziy funksiya sifatida beixtiyor harakat va onaga doimiy munosabatni bildirishdan iborat" degan fikrini toʻliq tasdiqlaydi, deyish mumkin (Kristeva J., 1987, 136). Biroq ikkala romanda ham onaning gapirishiga ruxsat berilgan joylari mavjud. "What Are You Like?" romani uchinchi shaxs tilidan hikoya qilinib, vafot etgan ona Annaning hikoyati ifodalangan oxirgi bob bundan mustasno. Uning qabr ortidan soʻzlagan nutqida ayollar, xususan, onalarning tilga boʻlgan munosabati haqida toʻgʻri fikr bildiradi: "When I was dying, I thought I should write things down, but the words made no sense. I thought that if I could write I would not die, but that made no sense either. There is no story to living and then dying. There is no story to living, and having a child, and dying. Not for me. No matter what order I put them in". Men oʻlayotganimda, nimadir yozishim kerak deb oʻyladim, lekin soʻzlardan hech qanday ma'no yoʻq. Yoza olganimda edi, oʻlmagan boʻlardim deb oʻyladim, lekin buning ham ma'nosi yoʻq. Yashash va soʻngra oʻlish haqida hech qanday hikoya yoʻq. Yashash, farzand koʻrish va soʻngra oʻlish haqida ham yozilmagan. Ularni qanday tartibda qoʻymayin, bu menga bogʻliq emas (Enright A., 2000, 234).

Aynan tilning ramziy tartibida onaning oʻrnini anglash Annani: "Men bu erda, qabrda, soʻzlardan va ular nimani xohlashlaridan qoʻrqaman" deb tan olishga majbur qiladi. Enrayt asarni ishtirok etmagan ona nutqi bilan yakunlar ekan, onalik boshqa tilga muhtoj boʻlsa ham, oʻz ifodasi uchun oʻrin topishiga ishora qiladi. "*The Gathering*"da ona ovozi nazokatli, ammo umidvor tarzda jaranglaydi. Enrayt onalik va til haqida soʻralganda, shunday javob berdi: "Barcha munosabatlar biz va onalarimiz oʻrtasida sodir boʻladi, shuning uchun onalar haqida yozib boʻlmaydi" (Enright A., 2008, 3). Uning ushbu soʻzlaridan tilning kelib chiqishida ota emas, ona joylashganligini anglashimiz mumkin. Balki biz bu ona haqida ramziy ma'noda shaxsiyatimizga tahdid sifatida tasavvur qilingan onani emas, balki barcha hikoyalar ortida topilishi mumkin boʻlgan ijodkorlik asosi va manbai, jismoniy vokalizm sifatida oʻylashimiz mumkin. Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, Enrayt xuddi "*The Gathering*" romanidagi Veronika singari, allaqachon ramziy funksiyaning chegaralarini biladigan, lekin unga toʻliq rioya qilishga rozi boʻlmaydigan qiz va onadir.

"The Gathering" va "The Forgotten Waltz" romanlarida ona obrazi ahamiyatli, ammo ikkinchi darajali hisoblanadi. Enrayt oʻz asarlarida turli yoshdagi ayollar psixologiyasiga jiddiy e'tibor qaratadi. Uning "The Green Road" romanida qaysarlik, itoatsizlik, keksalik ruhiyati, kasallikdan aziyat chekkan ona xususiyatlari ifodalangan. Yozuvchi "The Green Road" romanida keksalikni yaxlitlik yoki zaiflik tasvirlari orqali emas, balki boʻshliqlar va tugallanmagan istioralar orqali tasvirlaydi. Yozuvchining bugungi kundagi barcha asarlaridan koʻra koʻproq "The Green Road" romani keksa ayolning soʻnggi kunlari tasviriga bagʻishlangan. "The Gathering" romanidagi ona parishonxotir, kuchsiz, zaif, kasalmand,

oʻn ikki marta homilador boʻlgan, nasl qoldiruvchi roli tufayli sogʻligidan ayrilgan. "*The Forgotten Waltz*"ning notoʻgʻri yoʻl tutgan qahramoni Jinaning onasi Joan garchi aybdorlik va repressiya tuygʻulariga qaram boʻlsa ham, oʻz erkiga ega, mustaqil, oilaviy vazifalaridan tashqari subyektiv mavjudlikka egaligi sabab, boshqa koʻrinishdagi ona timsolidir. Biroq aynan oʻz erki tufayli jamiyat tomonidan unutilgan va qizi uchun mavhumlik olamiga yoʻnaltirilgan siymo, chunki qizi onasining sa'y-harakatlarini qanday baholashga ojiz.

Marina Uornerning ta'kidlashicha, yoshi ulugʻ ayollar katta hayotiy tajribaga ega bo'lishadi (Marina W., 2009, 23). Bu Enraytning "The Green Road" romani bilan bog'liq holat boʻlib, u Rozalin Konsidinning qanchalik ramziy va oʻziga xos obraz ekanligini koʻrsatadi. "The Green Road" butun Irlandiya romanining koʻplab an'anaviy tasvirlari – oila, avlodlar oʻrtasidagi rishtalar, mulk, motam, ichkilikbozlik, tushunmovchilik, tarixiy jarohatlar soyasi, hissiz munosabatlar iztirobini sabr-toqatli, ammo tahqirlangan ona timsolining his-tuygʻulari bilan bogʻliq holda qayta koʻrib chiqadi. Haqiqatan ham, "The Green Road" nafaqat onaning roli markazdaligi uchun, balki Gʻarb madaniyati va Irlandiya jamiyatidagi ramziy onalikning barcha muammoli tomonlarini birlashtirgani uchun ham havratlanarli. Ajablanarlisi shundaki, Rozalin ayollikning koʻplab qarama-qarshi arxetiplarining qat'iy orqaga qaytishi va takrorlanishi kabi namoyon bo'ladi: u aybdorlikni his qiladigan, fidoyi irland onasi. Rozalin - bir vaqtning oʻzida buyuk ona, ayol kuchining bemisl timsoli. A.Fogatining aytishicha "Rozalin shved psixologi Karl Yung ijodidagi Yungning buyuk ona tasviri, arxaik ayol kuchining kuchli ramzi, ayolning Irlandiya ramzi sifatida qayta tartiblangan koʻrinishi, nuqsonli roman qahramoni, "Qirol Lir"ning ayol timsoli va zamonaviy Irlandiyada keksa ayolning psixologik jihatdan aniq portreti" (Anne F., 2018, 131). Ushbu rollar mozaikasi Enrayt tomonidan ayollik va keksayish haqidagi keng tarqalgan afsonalarni tadqiq qilish va zamonaviy Irlandiyadagi uni tasavvur qilish mumkin boʻlgan barcha xususiyatlardan mahrum keksa ayolning ruhiy holatini oʻrganish uchun birlashtirilgan.

Rozalin yetmishidan oshgan keksa ayol boʻlib, keksaligiga qaramay, uy sharoitida qolishni istamasligi, mashina haydashi va yolgʻiz sayr qilishi haqidagi doimiy ishoralar va asosan, oʻzini xotirjam his etmayotgan uyini sotish istagi romanda yaqqolroq yoritilgan. Rozalin unga ta'sir qiladigan jismoniy va ruhiy azob-uqubatlardan oʻzini xalos qila oladigan murakkab xarakterga ega. Kichkina qizining xotiralari romanning boshida retrospektiv tarzda keltiriladi. Rozalinning keyingi o'y-xayollari prospektiv xarakter kasb etadi, ya'ni bolalari uni tashlab ketganidan va yolgʻizligidan iztirobga tushadi, shuningdek, vaqtning shiddati va keksaliklikning nochor holatidan qaygʻuradi: "Every day she drove out in her little Citroën and she walked. She was the old woman of the roads. But she had legs like Arkle, her husband used to say, by which he meant that she was a thoroughbred. Rosaleen recognised, in her reflection, the good bones of her youth. She never lost it". Har kuni u o'zining kichkina Sitroen mashinasini haydab ketar va piyoda yurardi. U yoʻldagilar ichida eng keksasi edi. Ammo uning oyoqlari Arklega (ot turi) oʻxshardi, bu bilan eri uning zotli ekanligini nazarda tutgan edi. Rozalin yoshligidagi bu jihatni hech qachon yoʻqotmagan (Enright A., 2015, 151). Rosalin keksa zamonaviy, jismonan kuchli, irodali va murakkab ona timsoli boʻlib, oʻz muammolarini hal qilishda oilasini birlashtiradi. Rosalin xarakteri onalikning qurbonliklari, bosimlari va hissiy kurashlarini, shuningdek, tanlovining farzandlariga ta'sirini ochib beradi.

Makon va geografik koordinatalar romanda bir-biriga zid bo'lgan vaqtinchalik

tuzilish tamovillarini belgilaydi. Enrayt roman ekspozitsiyasini Ballinaxoun tasviri bilan boshlaydi. Muallif voqealarga koʻp aralashmasa-da, lekin makon tasvirida ayni paytda uning tabiiy manzarasi va muhitini o'z xotiralari asosida ifodalaydi. Kleyr Barren okrugi manzarasi shunchaki roman uchun fon yoki voqealar roʻy beradigan makon emas. Aksincha, u insoniy tuygʻular bilan toʻqnashadigan va kengaytiradigan turli yaqtinchalik va geosiyosiy oʻlchovlarni ta'minlovchi qadimiy manzara sifatida qabul qilinadi. Rozalinning keksayishi tufayli azob chekish hissi u yashaydigan qadimgi qoyali manzara va undagi turli geologik, tarixiy qatlamlar nuqtai nazaridan oʻlchanadi va baholanadi. "Yashil yoʻl" asari 1845–1849-yillardagi ocharchilik dayrida och golgan irlandliklarning achchiq hayotini badiiy ifodalagan. U shuningdek, irlandlarning kelib chiqish masalasini kinoya bilan koʻtaradi va Irlandiya o'tmishi, zamonaviy Irlandiyaning qatag'on qilingan jihatlariga, jumladan ochlik, qashshoqlik, ijtimoiy tengsizlik, aqliy muvozanat va emigrasiyaga maqsadli ravishda ishora qiladi. Yashil yoʻl ham ramziy ma'noda yangi yoʻnalishni koʻrsatadi. Enraytning obrazlari, ayniqsa Rozalin, uy, oila, oʻtmish, xotira bilan bogʻlangan. Aytomobildagi sayohat – Rozalin va uning katta qizi Konstansni eng yorqin xotiralari tasvirini qamraydi. Bundan tashqari, yashil yoʻl shaxsiy va insoniylikdan tashqari istiqbolga va shunga mos ravishda qahramonning ruhiy olamiga burilish uchun ikki tomonlama ehtiyoj bilan bogʻliq. Rozalin halokatga uchragan Shimoliy Kleyrning eng muhim qirgʻoq chizigʻi Atlantika okeani, shuningdek, Galvey koʻrfazi va Aran orollariga tegishli. Oʻz keksa qahramoni kechinmalari va bu xushmanzara, sokin tabiat tasviri orgali Enrayt bir vaqtning oʻzida oʻz-oʻzini anglash muhimligini, lekin undan ham muhimroq ma'nan kamolga yetgan, hayotiy tajribasi ulug', xatolardan xulosa qila olgan keksalik tamoyilini talqin etadi. Shu ma'noda, Rozalinning tugallanmagan hikoyasi va uning narsalar va makonning moddiy miqyosidagi oʻrnini bilishga intilishi "The Green Road" romanining etuk roman ekanligiga ishora qiladi. Ammo yetuklik Enrayt uchun sobit holat emas, balki intilishdir, uning keksa qahramoni hayoti oxirigacha notinch, oʻzgaruvchan va ziddiyatli boʻlib qoladi.

Rozalin xuddi mantra singari Emili Loulessning "Fontenoy, 1745" (Fontenoy, 1745) va Jeyms Manganning "My Dark Rosaleen" (Mening tushkun Rozalinim) she'rlaridan iqtibos keltirganda, ular keksa ayolning qarama-qarshi his-tuyg'ulariga metafora bo'lib xizmat qiladi, lekin bu ham uni Irlandiya tarixining noaniq nuqtalari, uy sogʻinchi, ayollik, sogʻinch ramzi, milliylik, ijtimoiy-siyosiy intilishning mustahkamlashuvi bilan bogʻlaydi (Emily L., 2012, 133). Kiara Xoganning tahlil qilishicha, Klarens Manganning she'ridagi erkak timsoli ham tashlab ketilgan Rozalinga qaratilgan boʻlib, unga yordamga kelish va shu tarzda unga bo'lgan sog'inchini izhor etish bilan uning ayanchli holatini tiklashga intiladi (Ciara H., 2010, 131). Shunday qilib, she'rlar qizi Konstans "unda aytib boʻlmaydigan yuzlab xatolar bor"ligini kuzatganidek, Rozalinning notinch va norozi his-tuyg'ularini etkazishda dolzarblik va noaniqlik kasb etadi. Rozalinning yoʻqotish hissi oʻn toʻqqizinchi asrning she'riy nolalari bilan parallel ifodalangan boʻlib, ular oʻz navbatida Irlandiya tarixining oldingi davrlariga ishora qiladi. Rozalin boshidan kechirgan bu dunyo va "narigi dunyo" o'rtasidagi keskinlik jamoaviy va falsafiy xususiyatga ega. Rozalinning kenja qizi Xanna aktrisa boʻlish orzusida muvaffaqiyatsizlikka uchrab, alkogolizm va tugʻruqdan keyingi ruhiy tushkunlik bilan kurashadi ya chaqalog'i bilan doimiy ziddiyatda bo'ladi. Konstans onalik haqida qayg'u bilan "with no gap -or none that she could discern - between breast-feeding and breast cancer,

between tending and dying" (emizish va koʻkrak saratoni, parvarish va oʻlim oʻrtasida hech qanday boʻshliqsiz, u tushuna oladigan darajada) (Enright A., 2015, 94) vaqt oʻtishini tezlashtirish haqida oʻylaydi. Konstans "doʻkon oynasidan tushayotgan oʻz aksini tanimadi". Rozalin ham olti yosh, etmish olti yosh deya ta'riflangan oʻzining yoʻqolgan yoshligining vizual qiyofasini saqlab qolishga intiladi: "no longer recognized her own reflection coming at her from a shop window" (Uzoqdan orqa tomondan, har qanday yoshda boʻlishingiz mumkin) (Enright A., 2015, 196). Shu bilan birga, u oʻzining keksa holatini melodramatik tarzda aks ettiradi va uyining qarovsizligini oʻzining qarilik, qashshoqlik va charchoq hissi kuchayib borayotganining tashqi koʻrinishi sifatida koʻradi: "The shut-up rooms that she had abandoned, over the years; the pity of it; an old woman chased into a corner by her own house. The pity of it - an old woman" (U yillar davomida tashlab ketgan yopiq xonalari; afsuski; bechora kampirni oʻz uyidan burchakka quvdi) (Enright A., 2015, 165).

Hafsalasi pir boʻlgan keksa Rozalin Rojdestvo kuni oilasini tark etadi va yashil yoʻlda adashib qoladi. Uning tushdan keyin mashinada soʻngra piyoda boshlagan sayohati, balki oʻz joniga qasd qilishning noaniq zarbasi, oʻz oʻtmishiga ziyorat qilish, oldingi holatiga qaytish, afsonaviy onalikni bekor qilish istagi va oʻzini tinchlantirish hissiyoti hamdir. Buni quyidagi satrlarda kuzatishimiz mumkin: "This is why Rosaleen had come up here, to this wild place. She had come to cleanse herself of forgetfulness and of fury. To shout it loud and leave it behind". (Mana shuning uchun Rozalin bu kulbaga keldi. U beparvolikdan va gʻazabdan poklanish uchun keldi. Buni baland ovozda baqirish va hammasini ortda qoldirish uchun keldi) (Enright A., 2015, 265).

Rozalinning qadimiy goʻshaga sayohati fitratining ijobiy tomonga oʻzgarishidan dalolat beradi. Oʻzining oʻtmishdagi hayotini va ayniqsa eri bilan boʻlgan har tomonlama ruhiy munosabatlarini koʻrib chiqqach, u tabiiy holda hayvon holatiga aylanadi: "Rosaleen's head was hanging low like an old horse, she was on all fours and the stones hurt her knees [. . .] but she couldn't turn back, she had no confidence in the road, she thought it might be disappearing behind her. This is where Rosaleen was now. She had fallen into the gap". (Rozalin to 'rt oyoqda, boshi qari otga o 'xshab osilib turardi, toshlar esa tizzalarini og 'ritardi, ammo u orqaga qaytolmasdi, chunki u yoʻlga ishonmasdi, yoʻl uning orqasida yoʻqolib qolishi mumkin deb o'ylardi. U bo'shliqqa tushib qolgandi) (Enright A., 2015, 266). Uning ushbu holati keksayib qolgan ayolning holdan toygani, oyoqlarida yurolmasdan hayvon singari harakatlanishi, qoʻrquvdan uyiga qaytolmasligi yosh bilan izohlanganda yoshi oʻtib qolgan ayollarning zaif ekanligidan dalolat beradi. U tushgan tubsizlik moddiy va tarixiy, lekin ayni paytda tush va alahsirash ham edi. Tarixiy tubanlikdan chiqmaslik, uning muhtojligi va zaifligi irlandlarning 1845–1849-yillardagi ocharchilik davridagi qiyinchiliklarini eslatadi. Rozalin sudralib borgan bu xavfsiz joy "a famine cottage" ocharchilik davridan qolgan kulba edi: "There was a little ruin of a house up here, and she would be safe inside [. . .] but first she had to cross the hungry grass in front of the doorway [...] of course, after she crossed the hungry grass then she would be hungry for ever. That was the curse of it" (Agar u ushbu xaroba uyga kirsa, u yerda xayfsiz boʻlardi, ammo kirishdan oldin u albatta eshik oldidagi yovvoyi oʻtlarni kesib oʻtishi kerak, och oʻtlarni kesib oʻtganidan soʻng u ichkarida abadiy ochlikda goladi) (Enright A., 2015, 273).

Yovvoyi oʻtlar bilan bogʻliq taqiqlarning vahimali tabiatiga qaramay, Rozalin, hayotning

qashshoqligi, hamma ishtirok etadigan hayvon-inson tabiati, barcha tirik mavjudotlarning ochkoʻzligi, oʻtmishda ocharchilikda qolgan irlandlarning da'volarini va hozirgi paytda tushkunlikka tushgan irlandlarning hissiyotini anglab, kulbada tasalli topadi. Garchi Rozalin haqiqatan ham oʻzini kashf qilish yoʻlida azoblangan, jafo chekkan boʻlsa ham, unga boʻlgan munosabatlarini qayta kashf etgan va uni hayotga qaytargan farzandlari tomonidan qutqariladi. Ammo bu Rozalinga yengillik olib kelmaydi va baxtni kafolatlamaydi. Oqibatda u uyini sotadi, shuncha yillar hayot kechirgan uyi kimsasiz, boʻsh qoladi. Madiganning boʻsh uyi buvisining Bulavundagi tashlandiq dala hovlisi va Nokauns togʻi Flaggi qirgʻogʻi yaqinidagi kulba uyga oʻxshab kimsasiz qoladi. Manzaradagi bu boʻshliqlar oddiylik, oʻtmish bilan hisoblashish zarurati va insonning borliq tabiatiga kirib borishga boʻlgan doimiy izlanishlari haqida abadiy eslatmalar boʻlib xizmat qiladi.

Rozalin qizi Konstansning zamonaviy uyiga koʻchib oʻtadi; uning soʻnggi noaniq hayoti vaqtinchalik shahar chetidagi uyda sodir boʻladi, u erda u zamonaviy hayotning global va ildizsiz tabiati bilan yuzma-yuz keladi. Enrayt qahramoniga oʻz oʻlimini boshdan kechirishga imkon berib, keksalik pallasining hissiy jihatdan murakkab tomonlarini ochib berdi, ammo tangidiy gerontologiya gʻoyalariga muvofiq qarish bu ochiq adashish, xatolik jarayoni ekanligini, an'anaviy ravishda qabul qilinganidek, donolik yoki xotirjamlik bilan tenglashtirib boʻlmasligini ta'kidladi. Enraytning ta'kidlashicha, onaning ishtirok etmasligi badiiy adabiyotning simptomatik xususiyatidir va shuning uchun romanga onaning kiritilishi "gʻalati, gʻayrioddiy va qiyin qaytish" ekanligini bildiradi. Rozalin matnda qattiq nazorat qiluvchi ona va farzandlari hayotining asosiy tayanchi sifatida o'z taqdiridan chetlashtiriladi, kamchiliklari va nuqsonlari bilan murosaga kelish va dunyoni tushunish uchun davom etayotgan kurashida holdan toygan ayol sifatida oʻzini qayta kashf etadi. Romanning yakuniy soʻzlarini ham Rozalin aytadi, ammo bu safar uning noroziligini bartaraf etish va tashvishlaridan voz kechishga ishora qiladi: "I have paid too little attention,' she said. 'I think that's the problem. I should have paid more attention to things" (Men juda kam e'tibor berdim", dedi u. "Menimcha, muammo mana shunda. Men hammasiga e'tiborliroq bo'lishim kerak edi) (Enright A., 2015, 310). Onalarning e'tiborli bo'lishi bilish nazariyasi va psixoanalizda asosiy tushuncha ekanligini adiba ushbu jumlalar orqali ifodalaydi.

E'tiborning ong va bilimni shakllantirishdagi roli faylasuflar va bolalar psixologlari tomonidan keng muhokama qilingan. Avvalo, e'tibor axloqiy va falsafiy tafakkurning, shuningdek, estetik ijodkorlikning muhim jihati sifatida belgilangan. Masalan, Saymon Veyl barcha e'tiborimizni obyektga qaratish – yaxshilikni namoyon qilish, haqiqatni kashf qilish va san'at asarini yaratishning asosiy usuli, deb ta'kidlaydi (Simone W., 2009, 284). Shunday qilib, Rozalinning yakuniy xulosasi orqali Enrayt romanida kitobxonlarining faolligi va uning markaziy ramziy xarakterini izlash oʻrtasidagi uygʻunlik ifodalanadi. Enrayt "*The Green Road*"da ochlik va toʻqlik – ushbu romanning ikki asosiy metaforasi boʻlib, bu nafaqat jamiyatdagi norasolik, balki bosh qahramon uchun ham ruhiy xotirjamlikning yoʻqligini ifodalaydi. Yozuvchi Rozalinning taqdiri yoki u taqdim etgan muammolarni aks ettirib, keksa ayolni umidsiz, shikoyat qilmaydigan, nomukammal sifatida tasvirlaydi va bu bilan zamonaviy Irlandiyadagi keksa ayolning psixologik tasvirini namoyish etadi.

XULOSA

Enrayt asarlarida ona ruhiyatini ochishda psixoanalitiklar nazariyasiga tayangan

va onaning turli qirralarini oila, ona-farzand munosabatlarida ochib berilgan. Enraytning asarlaridagi ona obrazlari rang - barang boʻlib, koʻpincha an'anaviy stereotiplarga qarshi turadi. Adiba deyarli barcha asarlarida onalik mavzusiga murojaat qilib, uni turli qirralarda gavdalantiradi, shuningdek, oilada onani yo ikkinchi darajali yoki mavjud emasdek tasvirlaydi. Yozuvchi romanlarida ona asardagi qahramonlarning shaxsiyati qayta tiklanadigan subyekt sifatida tasavvur qilinadi. Yozuvchi "What Are You Like?" romanida ona va farzand munosabatlarining nafaqat moddiy, balki ruhan bogʻliqligini oʻziga xos uslubda aks ettiradi. "The Green Road" asari keksa yoshdagi ayollar ruhiyati psixologiyasiga qaratilgan boʻlib, undagi bosh obraz Rozalin orqali insoniy tuygʻular, qarilik holati, ijtimoiy tengsizlik, keksalarning ichki dunyosi va tashqi qiyofasi metaforik tarzda ochib berilgan. Romandagi ona obrazi Irlandiyaning oʻtmishi, qatagʻon yillari, qashshoqlik, ocharchilik davri bilan bogʻlangan, shuningdek turli kasalliklardan aziyat chekkan ayollar xususiyatlariga e'tibor qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1. Фрейд 3. Введение в психоанализ. Питер. 2007. С. 384 // Sonu Shamdasani. Jung and Making of Modern psychology: The Dream of a Science. Cambridge. 2003. Р. 387.
- 2. Lacan, Jacques. Écrits: The First Complete Edition in English. Lacanian Psychoanalysis. Trans. by Bruce Fink, Héloïse Fink and Russell Grigg. –London: W. W. Norton, 2006. 608 p.
- 3. Kristeva, Julia. The Kristeva Reader. Ed. Toril Moi. New York: Columbia University Press, 1986. 327 p.
- 4. Юнг К.Г. Критика психоанализа. Гуманитарное areнтство. М., С. 355; Юнг К.Г. Психологические типы. 12.12.2011.URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4132/4145.
- 5. Kristeva, J. Tales of Love. Trans. Leon S. Roudiez. –New York: Columbia University Press, 1987. P.254
- 6. Freud, S.The Uncanny Trans. L. Amtower. (1919) www-rohan.sdsu.edu/~amtower/uncanny.html,—DOA February 2, 2008. 324 p.
- 7. Enright, Anne in Cartagena, 2008. coutofthewoodsnow.blogspot.com/2008/02/anne-enright-in-cartagena. html>. February 10, 2008. P. 3-4
- 8. Marina Warner. Witchiness. London Review of Books 31.16, 2009. P.23.
- 9. Anne Fogarty. 'Someone whose kindness did not matter': Femininity and Ageing in Anne Enright's The Green Road. Nordic Irish Studies, Vol. 17, No. 1, SPECIAL ISSUE: Women and Ageing in Irish Writing, Drama and Film, –Dalarna University Centre for Irish Studies, 2018. P. 131-144.
- 10. Emily Lawless, 'Fontenoy, 1745', Poetry by Women in Ireland: A Critical Anthology, 1870-1970, ed. Lucy Collins. –Liverpool: Liverpool University Press, 2012. P.133-134.
- 11. Ciara Hogan, 'Lost Hero of the Past: Ruin, Wound and the Failure of Idealism in the Poetry of James Clarence Mangan', Études Irlandaises, 35.1, 2010. P. 131-146.

REFERENCES

- 1. Freud, Z. (2003) Introduction to psychoanalysis. Peter. Sonu Shamdasani. Jung and Making of Modern psychology: The Dream of a Science. Cambridge. P. 387.
- 2. Lacan, J. (2006) Écrits: The First Complete Edition in English. Lacanian Psychoanalysis. Trans. by Bruce Fink, Héloïse Fink and Russell Grigg. –London: W. W. Norton. P. 608.
- 3. Kristeva, Julia. (1986) The Kristeva Reader. Ed. Toril Moi. New York: Columbia University Press. P. 327.
- 4. Jung, K.G. (1987) Criticism of psychoanalysis. Humanitarian Agency. M.: P. 355; Jung K.G.

- Psychological types. 12.12.2011. URL: https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4132/4145.
- Kristeva, J. (1987) Tales of Love. Trans. Leon S. Roudiez. –New York: Columbia University Press. P. 254.
- 6. Freud, S. (1919) The Uncanny Trans. L. Amtower. www-rohan.sdsu.edu/~amtower/uncanny.html, DOA February 2, 2008. P. 324.
- 7. Enright, A. (2008) Anne in Cartagena.coutofthewoodsnow.blogspot.com/2008/02/anne-enright-in-cartagena. html>. February 10. P. 3-4
- 8. Marina, W. (2009) 'Witchiness', London Review of Books 31.16. P.23.
- 9. Anne. F. (2018) Someone whose kindness did not matter: Femininity and Ageing in Anne Enright's The Green Road. Nordic Irish Studies, Vol. 17, No. 1, SPECIAL ISSUE: Women and Ageing in Irish Writing, Drama and Film. Dalarna University Centre for Irish Studies. P. 131-144.
- 10. Emily, L. (2012) 'Fontenoy, 1745', Poetry by Women in Ireland: A Critical Anthology, 1870-1970, ed. Lucy Collins. –Liverpool: Liverpool University Press, 2012. P. 133-134
- 11. Ciara, H. (2010) Lost Hero of the Past: Ruin, Wound and the Failure of Idealism in the Poetry of James Clarence Mangan. Études Irlandaises, 35.1. P. 131-146.